

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

45

2017

Z NOVÝCH AKVIZIC SBÍRKOVÉHO ODDĚLENÍ PAMÁTNÍKU TEREZÍN ZA ROK 2016

V roce 2016 se podařilo sbirkový fond Památníku Terezín rozšířit o výtvarná díla a trojrozměrné předměty z období nacistické okupace českých zemí i o umělecké práce vytvořené v poválečném období.

Soubor výtvarných děl vytvořených v ghettu Terezín byl obohacen o dvě kresby. První, signovaná monogramem H. K., zachycuje výdejnu jídla na dvoře Magdeburských kasáren. Na druhé ne-signované kresbě je vyobrazen interiér jedné z terezínských kuchyní. Z terezínského ghetta pochází i látková figurka lékaře od neznámého autora. Z dalších přírůstků do sbírky vzniklých v době okupace si zaslouží pozornost vyšívání obrázek domku stojícího mezi stromy. Obrázek zhotovil patnáctiletý Štěpán Kurt Rappaport (1927–1943?), který jej před transportem do terezínského ghetta daroval domovnici v pražském domě, kde bydlel. Jde o jedinou známou památku na dvacet židovských obětí holokaustu z domu ve Šrobárově ulici čp. 2391/23 na Vinohradech (dříve Korunní čp. 2391/167).

Sborníček *Za ostnatým drátem* vydáný v Plzni krátce po osvobo-

Monogramista H. K.: Výdejna jídla na dvoře Magdeburských kasáren

Neznámý autor: Tereziánská kuchyně

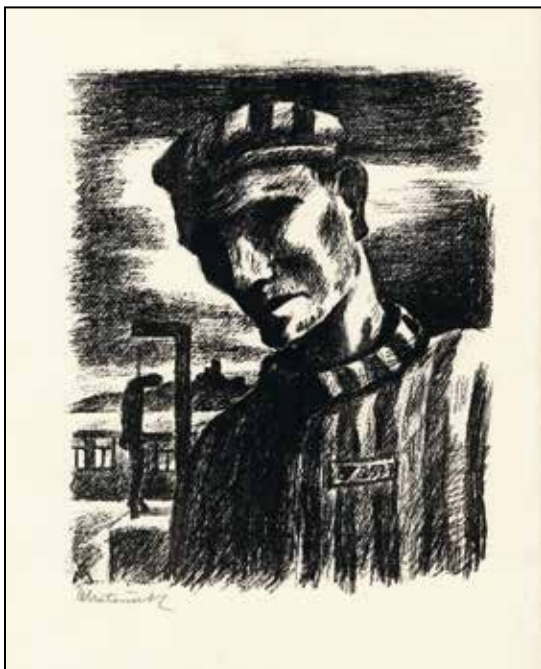
Neznámý autor: Figurka lékaře vytvořená v terezínském ghettu

Štěpán Kurt Rappaport: Domek mezi stromy

Ondřej Volráb: Za ostnatým drátem

Ota Matoušek: Vězeň
(ze souboru Kresby z koncentráku)

Aleš Veselý: Past

TEREZIŇSKĚ LISTY 45

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

© Památník Terežín, 2017

ISBN 978-80-87242-30-8

OBSAH

Články a studie

Čeští novináři a židovská otázka v období druhé republiky
a v prvních měsících protektorátu
Jan Cebe (MU), Petr Bednařík (UK)
(11)

Abganging – nezvěstný
Zápas židovského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava
o přežití v ilegalitě
Tomáš Fedorovič (PT)
(31)

Váleční zajatci ze zemí Commonwealthu v Terezíně
Tomáš Gol (PT)
(50)

Major Jan Pulkrábek – vězeň policejní věznice gestapa v Terezíně
ve světle vlastních vzpomínek
Ivo Pejčoch (VHÚ)
(76)

Pobočky koncentračních táborů Flossenbürg a Gross-Rosen
v oblasti Lužických hor – přehled a geneze pietních míst
Lubor Lacina (SM)
(94)

Zprávy, recenze, bibliografie

Databáze českých vězňů v koncentračním táboře Buchenwald 1937–1945
Současný stav projektu, květen 2017
Jana Švarcová (PT)
(108)

Recenze: Tomaz Jardim: Mauthausenský proces.
Americká vojenská justice v Německu. Praha,
Academia 2017, 279 s., ISBN 978-80-200-2336-0
Jan Špringl (PT)
(112)

Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2016

Dagmar Holzhammerová (PT)

(117)

Terezínská bibliografie za rok 2016

Marie Poljaková (PT)

(127)

ČEŠTÍ NOVINÁŘI A ŽIDOVSKÁ OTÁZKA V OBDOBÍ DRUHÉ REPUBLIKY A V PRVNÍCH MĚSÍCÍCH PROTEKTORÁTU

Jan Cebe, Metropolitní univerzita Praha

Petr Bednařík, Univerzita Karlova

Oblast sdělovacích prostředků první republiky se od současného uspořádání mediálního systému v České republice v mnohém lišila. Výrazná role stranických médií reprezentujících jednotlivé politické a názorové směry se samozřejmě promítala i do pojetí novinářské profese. Novinář, obzvláště ten politický, byl v tomto období často advokátem konkrétních politických myšlenek a názorů, s nimiž byl přímo spojen např. členstvím v konkrétní politické straně. Koncept novináře jako nestranného, nezaujatého informátora a pozorovatele společenského dění se v tomto období v českém prostředí prosazoval ještě velmi pomalu a ani tzv. nadstranická média (např. deníky jako *Národní politika*, *Národní osvobození*, *Tribuna* či *Lidové noviny*) nebyla ve skutečnosti oproštěna od prosazování konkrétních politických idejí a podpory určitých politických či názorových hnutí a směrů.

Přesto, že se novináři na stránkách svých novin často utkávali v názorových polemikách a tisk té doby nebyl prost nejrůznějších útoků a napadání, jako stavovská skupina bojující za své profesní a sociální zájmy a potřeby dokázali v tomto období až obdivuhodně spolupracovat. Jasným vyjádřením této skutečnosti je bezesporu existence několika stavovských organizací, které v období meziválečného Československa novináře sdružovaly. Pro naši studii jsme si vybrali Syndikát československých novinářů, který sdružoval novináře na skutečně nejširší bázi, tj. na rozdíl od některých dalších organizací té doby neomezoval členství např. stranickou příslušností, profesní oblastí, typem média, ani, což je pro naše téma obzvláště důležité, náboženstvím či národností. Právě tato otevřenost byla jedním z hlavních důvodů toho, že se syndikát v meziválečném období stal co do počtu svých členů bezkonkurenčně největší stavovskou novinářskou organizací v Československu a nakonec sdružoval, až na téměř třicet případů, i všechny členy ostatních organizací, protože vícenásobné členství tehdejší novinářské organizace svým členům bez problémů umožňovaly.

Jelikož stanovy syndikátu v otázce členství nevyžadovaly přihlášení se ke konkrétní národnosti či vyznání, vstupovali do syndikátu také novináři židovského původu. Jednalo se ovšem zpravidla o novináře, kteří byli srostlí s českým či slovenským živlem. Židovští novináři z německého kulturního prostředí volili zpravidla novinářskou organizaci německou (*Reichsgewerkschaft der deutschen Presse in der Tschechoslowakischen Republik*), která v Československu též působila. Syndikát byl pro novináře přitažlivý nejen pro svou velikost a tedy i potenciální sílu, ale také proto, že jako jedna z mála stavovských organizací získal již ve 20. letech také statut organizace odborové a mohl tak svým členům zajistit

účast na penzijním připojištění, státních podporách v nezaměstnanosti a vyjednávat se zaměstnavateli i státem atd.¹⁾

Otázka účasti Židů na mediálním životě druhé republiky

Na konci první republiky sdružoval syndikát zhruba 900 novinářů. Mnichovská dohoda a následné územní a politické změny samozřejmě dramaticky ovlivnily i fungování médií a tím i práci a postavení novinářů. Zhoršení hospodářské situace mnohých vydavatelství spolu s politickými tlaky vedlo k omezování počtu titulů a tím i k propouštění novinářů.

Z obsazeného území pak prchali do vnitrozemí také novináři, kteří se octlí bez práce i bez střechy nad hlavou. Snaha poskytnout takto postiženým členům podporu byla proto jedním z nejdůležitějších úkolů syndikátu v daném období. Nárůst nacionálních nálad a vzestup zejména pravicových politických uskupení a směrů pak vedl také k radikalizaci v otázce vztahu Čechů a Slováků k menšinám. To se samozřejmě negativně dotklo také vztahu k Židům. Ačkoliv ze strany vlády ještě v období od října 1938 do ledna 1939 nedocházelo k příliš konkrétním krokům, které by směřovaly k celkové úpravě vztahu k Židům, byly již tyto kroky připravovány (např. v rámci vládnoucí Strany národní jednoty, která v podstatě nepřijímala za členy žadatele židovského původu, vystupovala velmi ostře např. proti židovské emigraci a v rámci činnosti své tzv. kulturní komise požadovala i vyloučení Židů ze všech kulturních oborů, tedy i z médií),²⁾ a to jednak s ohledem na radikalizaci domácího obyvatelstva i na vztah k hitlerovskému Německu. Je zřejmé, že radikalizace nálad vůči obyvatelstvu židovského původu se musela promítnout i v oblasti médií. Nejviditelnějším projevem bylo stoupající množství rasově motivovaných útoků v tisku, zejména v titulech vydávaných tiskovým koncernem Tempo Jiřího Stříbrného. Články směřované proti Židům se však objevovaly také ve „vládním“ agrárním tisku (Venkov, Večer) a řadě dalších periodik reprezentujících více či méně radikální nacionalistická uskupení, včetně velmi vlivné Mladé národní jednoty, která v jediné vládní straně druhé republiky reprezentovala radikální nacionalistický a antisemitský prvek.³⁾

Jak již bylo naznačeno výše, antisemitismus druhé republiky často směřoval i proti účasti Židů v mediální oblasti. Tyto myšlenky se samozřejmě začaly projevovat také v periodikách hnutí, jejichž ideologie s antisemitismem pracovala. Příkladem může být časopis integrálních katolíků *Obnova*, který vyšel již bezprostředně po Mnichovu. Pod titulkem „Noviny do našich rukou“ se autor pod zkratkou V. R. velmi ostře vymezil vůči účasti Židů v novinářském životě: „*Nástrojem nejúčinnějším a nejrychlejším k dobru i zkáze jsou noviny a rozhlas. Tady musí začít přísná čistka [...] Naše noviny skoro šmahem jsou prolezlé Židy. Nebyli-li jsme a nejsme-li dost silní, abychom se tohoto živlu zbavili vůbec, je naprosto nezbytné vykázat jej co nejrychleji z těchto vlivných míst.*“⁴⁾

Do složité situace se ve dvojím významu dostaly Lidové noviny. Za prvé na ně útočily české pravicové listy, že to byl list příliš protežovaný za první republiky

Hradem. Tyto útoky byly zaměřeny rovněž na Karla Čapka, který byl napadán za svoji literární a divadelní tvorbu. Za druhé zde byl židovský původ vydavatele Lidových novin Jaroslava Stránského, který byl za první republiky také aktivním politikem. Lidové noviny se tak stávaly například předmětem útoků tisku Jiřího Strýbrného, který je vnímal jako noviny židovského majitele, který by měl odejít z veřejného života. Jako ukázkou můžeme uvést text, který Polední list publikoval o Jaroslavu Stránském 16. ledna 1939. Podle deníku byl Stránský typem své rasy, lidí, kterým již otrnulo. V zářijových dnech chtěl bojovat proti celému světu, v říjnu ohlašoval odchod z politického života a nabízel své služby, o které neměl podle listu nikdo zájem. Teď by chtěl smiřovat Beneše s Hodžou a Beranem. Nebylo divu, že kdo znal povahu Stránského, stával se antisemitou. Kam Stránský přišel, vše rozleptal: „*Ten pán nemá ve veřejném životě, jak sám svou resignací potvrdil, co dělat. Otrnulo-li mu přechodně, klepneme jej přes prsty, aby se rychle vzpamatoval a přiučil se skromnosti, jednak s ohledem na svou benešovskou minulost a pak svůj židovský původ. To jedno samo o sobě by mohlo stačit.*“⁶⁵ Polední list uveřejňoval antisemitské názory svých čtenářů, kde můžeme nalézt i útoky proti židovským novinářům. Například čtenář J. J. z Moravy požadoval očištění české žurnalistiky od Židů: „*Je nejvyšší nutno, aby se zakročilo proti štvanicím židovských pisálků. Máme u nás v republice ještě nápadně mnoho židomarxistického tisku v novém rouše. Židé, marxisté i jiní štvou vesele dále. Musí se zakročit, musí se zjednat náprava a pořádek. Zastavte levicové štvavé listy, vezměte Židům žurnalistické legitimize! I v novinářství chceme mít čistotu!*“⁶⁶ Polední list se pak stavěl dokonce do pozice listu, jehož redakci bylo vyhrožováno ze strany Židů násilím. Deník psal, že je zbytečné být k Židům shovívavý, protože sami si svým chováním proti sobě popudili celý svět. Polední list uvedl, že Židé v Československu řádili dvacet let, což pak přineslo kvůli Mnichovu ztrátu třetiny území a poloviny národního majetku. Redakce obdržela židovské dopisy plné nejsurovějších nadávek a oplzlostí. Některé dopisy vyhrožují násilnostmi, ale redakce se nebojí. „*Nikdy jsme se nebáli žádného Žida a žádný Žid nás nezastraší, i když by nás přesvědčoval, že třeba sáhne k vraždě. Židi si ne zvolili správnou metodu. Kdo seje vítr, ten sklídí bouři.*“⁶⁷

Židovští novináři si nárůstu antisemitských nálad byli samozřejmě vědomi a zpravidla se snažili tyto vášně tlumit a nepodněcovat. Tak kupříkladu satiricko-humoristický židovský měsíčník Hlasy z Jericha vydávaný v Praze od roku 1929 po mnichovské dohodě raději změnil název na nic neříkající Pražský žurnál.⁸⁾ V Praze i v období druhé republiky vycházelo několik periodik židovských organizací, které zde tak mohly prezentovat své názory na pomnichovský vývoj. Českožidovské asimilační hnutí mělo periodikum Rozvoj. Sionisté vydávali časopisy Židovské zprávy a Selbstwehr. Pražská židovská obec připravovala periodikum Věstník Židovské náboženské obce. Rozvoj, Židovské zprávy a Věstník vycházely i v prvních týdnech roku 1939 do začátku protektorátu, zatímco Selbstwehr ukončil svoji existenci již v prosinci 1938.⁹⁾ Tato židovská periodika se stávala cílem českých pravicových periodik v rámci jejich antisemitských příspěvků. Na-

Arne Laurin
(24. 2. 1889 Hrnčíře u Prahy
– 18. 2. 1945 New York).
Národní archiv

příklad deník Večer varoval v listopadu 1938, že židovská publicistika chystá nový nápor na českou veřejnost. Podle listu v řadách židovstva panuje neobvyklý ruch, nešetří se penězi a Židé se budou snažit ovlivňovat české čtenáře.¹⁰⁾

Někteří novináři židovského původu, kteří byli dobře informováni o situaci a postavení Židů za hranicemi, orientovali se v politickém dění a dovedli tak do jisté míry předvídat, že postavení Židů v Československu se nadále bude jen zhoršovat, raději již v této době odešli do zahraničí. Příkladem může být i jeden z nejschopnějších novinářů meziválečného Československa, člověk úzce spojený s kruhy kolem ministerstva zahraničí, šéfredaktor Prager Presse Arne Laurin. Deník Prager Presse vznikl v roce 1921 na základě iniciativy prezidenta T. G. Masaryka. List vycházel v němčině a reprezentoval zahraniční politiku Československa. Jeho vydavatelem bylo nakladatelství Orbis, které bylo řízeno tiskovým odborem ministerstva zahraničních věcí. Arne Laurin byl německo-židovský asimilant, který psal rovněž do periodik Tribuna, Rozvoj, Stopy či Divadlo.¹¹⁾ Laurin v Československu zanechal i svou velmi rozsáhlou novinářskou knihovnu, kte-

rou budoval po mnoho let a která patřila v této oblasti bezesporu k nejcennějším soukromým sbírkám v Evropě. Není proto divu, že se syndikát snažil tento novinařsky neskutečně cenný materiál získat pro sebe a jeho vedení pověřilo Věnceslava Švihovského (jako novinář se pohyboval v zahraničně politických kruzích první republiky a Laurina dobře znal), aby vyjednával o urychleném odkoupení knihovny, neboť zde byla obava, že Laurin prodá sbírku do zahraničí.¹²⁾

Prager Presse ale nebyl jediný deník vycházející v němčině. Již od roku 1875 existoval deník Prager Tagblatt, nezávislý liberálně-demokratický list, který nebyl napojen na žádnou politickou stranu. Jednalo se o deník, v němž publikovala řada novinářů a spisovatelů židovského původu, např. Egon Erwin Kisch nebo Max Brod. Významný byl také německý deník Bohemia, který také nebyl tiskovým orgánem nějaké politické strany. V období první republiky bychom našli i další německé deníky vycházející v Praze i v regionech.¹³⁾

V období antisemitských nálad druhé republiky české pravicové listy útočily právě na tyto německé listy, v nichž působili i novináři židovského původu. Útoky také odpovídaly tehdejší vypjaté nacionalistické atmosféře. Zmenšené Československo bylo hospodářsky silně závislé na Německu, a proto se tento nacionalismus nemohl zaměřit přímo proti Německu z obavy, jak by říše na tyto útoky reagovala. Nacionalismus se tak zaměřil na Židy, kde se propojil s antisemitismem. Židé byli označováni za viníky Mnichova. Argumentaci a styl těchto textů lze ukázat na příkladu komentáře z deníku Lidové listy, který vydávala Československá strana lidová. Podle listu Židé v Československu němčili ve společnosti, chodili do německých škol, četli a podporovali německé noviny, divadla, rozšiřovali celkově němectví. V zemi ale mohou nyní zůstat jen čeští Židé. Podle listu jde také o otázku sociální. Židé nejsou mezi nezaměstnanými, ale jsou jimi přeplněny banky, advokacie, lékařství, žurnalistika, film, což je dále neudržitelné, list ale odmítá, že by šlo z jeho strany o antisemitismus. „*To není rasová nenávisť, to je příkaz obyčejného rozumu, sociální spravedlivosti a národní nutnosti.*“¹⁴⁾

Agrární deník Večer, který byl za druhé republiky výrazně nacionalistický a antisemitský, již v říjnu 1938 vystupoval proti německým deníkům, hlavně vůči listu Prager Presse. Podle Večera se v tomto listu útočilo opakovaně na zasloužilé osobnosti a státotvorné strany. Deník vedl levičáckou politiku, i když měl propagovat státní politiku a zájmy republiky. Večer označil další existenci Prager Presse za „zbytečnou“.¹⁵⁾

Když list Prager Presse na začátku prosince oznámil, že k 31. prosinci 1938 jeho vydávání skončí, deník Večer (nyní již list Strany národní jednoty) k tomu uvedl, že list byl vydáván nakladatelstvím Orbis ze státních prostředků. S periodikem prý spolupracovalo mnoho Židů a měl privilegované postavení mezi pražskými německými deníky. Večer končil svoji zprávu názorem, že nikdo nebude zániku tohoto listu litovat, leda jen pánové, kteří v něm měli skvělé platy.¹⁶⁾ Ke stejnému datu zanikly i německy psané deníky Bohemia, Prager Abendblatt a Prager Montagsblatt.¹⁷⁾

V Lidových listech vycházely za druhé republiky i texty Alfreda Fuchse, který

Alfred Fuchs
(23. 6. 1892 Praha
– 16. 2. 1941 Dachau).
Národní archiv

pocházel z pražské židovské rodiny. Fuchs byl činný nejprve v sionistickém hnutí, posléze v českožidovském hnutí, ale na začátku 20. let konvertoval ke křesťanství. Za první republiky publikoval v tisku, vydával odborné studie, psal beletrii, překládal z němčiny a latiny. Patřil mezi tzv. pátečníky, kteří se scházeli k diskusím s prezidentem Masarykem. Současně v letech 1921–1939 pracoval v tiskovém odboru Prezidia ministerské rady, z této pozice byl od roku 1925 šéfredaktorem německy psaného listu Prager Abendblatt.¹⁸⁾ Ve velmi napjaté době druhé republiky se snažil publikovat texty, které vyzývaly ke snášenlivosti. Je tedy pozoruhodné, že zrovna v Lidových listech, kde nalezneme v té době řadu značně nenávislných textů, se Fuchs snažil přijít se smířlivým pohledem. Například 21. října 1938 napsal text s titulkem „Příkaz lásky k bližnímu není zrušen“. Podle jeho názoru nenávisť jenom rozmnožuje zlo na světě a nenávisť ještě nic na světě nespravila. Tam, kde je možné pomoci, pomoc by se neměla odpírat. Charita podle něj nezná rozdíly národnostních, rasových a náboženských.¹⁹⁾ Zabýval se také konvertováním ke křesťanství v době druhé republiky. V lednu 1939 napsal, že ke konver-

zím je nutné přistupovat opatrně, protože většina je způsobena tísní doby a je konjunkturální. Z této doby podle něj ale mohly vzejít i inverze upřímné, když člověk hledá nové společenství, k němuž by se upnul ve chvíli, kdy se mu zhroutily dosavadní jistoty. Křest nelze odmítat, ale nesmí být pokládán za prostředek asimilace. „*Kdo se dal pokřtít z upřímného přesvědčení, ten svůj židovský původ ani nezapírá ani nezastírá. Ostatně nikdo to nemá na světě tak zlé, jako právě pokřtění emigranti, jichž se židovské instituce neujímají a jimž křesťanské instituce nedůvěřují.*“²⁰⁾

V prvních měsících roku 1939 odešlo ze státních služeb zhruba tisíc osob židovského původu. Většina z nich na základě nových vládních opatření z ledna 1939, která měla ze státních služeb odstranit právě zaměstnance židovského původu.²¹⁾ Starší ročníky těchto zaměstnanců měly být bezodkladně penzionovány, střední poslány na dovolenou s čekatelným a mladší přeloženy na místa, kde nepřijdou do osobního nebo písemného styku se stranami. Toto opatření se dotklo také zaměstnanců různých tiskových odborů, kteří jako takoví spadali do kategorie tzv. státních novinářů; syndikát je sdružoval ve zvláštní sekci.

Zde můžeme uvést příklad významného novináře a diplomata Camilla Hoffmanna. Od roku 1921 působil jako tiskový atašé na československém vyslanectví v Berlíně, když předtím se podílel na založení deníku Prager Presse. Překládal do němčiny díla T. G. Masaryka a E. Beneše. Krátce po Mnichovu byl 10. října 1938 ze svého berlínského postu odvolán. Poté navštívil svoji dceru žijící v Londýně a do Prahy se vrátil v listopadu 1938. Posléze byl na základě nového vládního nařízení 1. února 1939 penzionován. S manželkou se dostali do finanční tísně, a proto si Hoffmann chtěl přivydělat. Prostřednictvím francouzského vyslanectví v Praze posílal do Anglie zprávy o kultuře a politice své dceři, která je překládala do angličtiny. Některé z těchto zpráv pak publikovaly noviny Manchester Guardian, ve kterých byl šéfredaktorem jeho dlouholetý přítel Frederick Voigt. O Hoffmanna po začátku protektorátu mělo zájem gestapo, hned v březnu 1939 jej vyslyšalo kvůli jeho berlínské diplomatické činnosti. Hoffmann se cítil příliš starý na odchod do emigrace (narodil se v roce 1878). Po začátku druhé světové války a uzavření francouzského vyslanectví v Praze ztratil možnost zasílat zprávy do Anglie. V dubnu 1942 dostal s manželkou pokyn k nástupu do transportu. Gestapo ale údajně Hoffmannovým neumožnilo, aby si do transportu vzali jakákoliv zavazadla a potraviny. V Terezíně byli do října 1944, kdy nastoupili do transportního vlaku do Osvětimi, kde zahynuli.²²⁾

Dalším příkladem může být např. jeden ze zakladatelů československé meziválečné „novinovědy“, vydavatel odborného časopisu Duch novin, zástupce přednosta zpravodajské sekce MZV Oskar Butter. Ten byl od 1. února 1939 poslán na dovolenou s čekatelným a později předčasně penzionován. Bezprostředně po vzniku protektorátu se začal podílet na odbojové činnosti. V listopadu 1939 byl zatčen a internován v Buchenwaldu. Zahynul 17. ledna 1943 v Osvětimi.²³⁾

Jako posledního z takto postižených novinářů-úředníků židovského původu pak jmenujme již výše zmíněného pracovníka tiskového odboru Prezidia minis-

Oskar Butter
(25. 1. 1886 Německý
Rohozec u Podbořan
– 17. 1. 1943 Osvětim).
Česká tisková kancelář

terské rady (předsednictva vlády), katolického konvertitu Alfreda Fuchse. Poté, co byl zbaven místa, odmítl možnost emigrace a po několika výsleších na gestapu byl v říjnu 1940 zatčen a transportován do koncentračního tábora v Dachau, kde byl 16. února 1941 umučen k smrti.²⁴⁾

Syndikát a Židé po Mnichovu

Vedení syndikátu si bylo již za druhé republiky bezesporu vědomo snah o vyloučení Židů z novinářského života. Stejně tak zaznamenávalo celkové zhoršení situace židovských novinářů v Československu. Oficiálně však vůči tomu nijak nevystupovalo. Na druhou stranu požadavky odstranění Židů z médií ani nijak nepodporovalo. Pokud šlo o napadání člena syndikátu jiným členem, kde hrál roli např. i židovský původ, vedení syndikátu poměrně důrazně upozorňovalo, že toto chování se neslučuje s členstvím v syndikátu a několikrát v daném období

vyzývalo své členy, aby „*upustili od vzájemného napadání a ohrožování existence druhého*“.²⁵⁾

Věstník syndikátu Tisk a novináři v daném období přinášel také články o situaci novinářů v jiných zemích v Evropě a mimo jiné upozorňoval i na zhoršování pozice židovských novinářů. V říjnu 1938 psal o změnách, které nastaly pro rakouské novináře po anšlusu Rakouska Německem, a výslovně upozornil i na čistky v redakcích a odstraňování neárijských a z pohledu nacistického režimu politicky nespolehlivých novinářů. Připomínal přitom, že pro rakouské novináře nyní platí ustanovení říšskoněmeckého zákona o redaktorech ze 4. října 1933, podle nějž práva a povinnosti redaktora určuje stát, a dle článku 5 je předpokladem oprávnění k výkonu novinářského povolání také árijský původ a árijské manželství, přičemž tento původ a rasovou čistotu musel uchazeč prokázat doklady zpětně až do roku 1800.²⁶⁾ Ačkoliv byl tón článku spíše informativní, lze z něj vyčíst, že autor s danými opatřeními nesouhlasil. Také ve vztahu k novinářům židovského původu v Československu se syndikát v této době choval vcelku korektně a nečinil ještě jakýchkoliv rozdílů mezi Židy a nežidy. To lze ilustrovat i na skutečnosti, že do syndikátu se v té době ještě za nové členy hlásili i novináři židovského původu, jako například Hugo Fuchs z v Praze vydávaného listu *Der Ost-Europäische Volkswirt*, Bedřich Reicin za právě zakázané *Haló* noviny (poslední číslo vyšlo 20. října 1938) či Rudolf Frucht za ČTK.²⁷⁾ Těsně před vyhlášením protektorátu pak syndikát přijal např. novináře Otto Gráfa z ČTK.²⁸⁾

Také mezi členy, kteří přišli o zaměstnání a hlásili se u syndikátu o podporu, bylo několik novinářů židovského původu, jimž syndikát finančně i jinak vypomáhal. K tomu sloužil mimo jiné též finanční dar, který dostal syndikát z tzv. fondu londýnského starosty (*Lord Mayor's Fund for Czecho-Slovak Refugees*). Správu tohoto fondu měl v Praze na starosti sir Ronald Maclay. Syndikát do března 1939 získal z tohoto fondu 858 000 korun, přičemž část těchto prostředků měla být dle přání sira Maclaye využita právě pro podporu židovských novinářů.²⁹⁾

Nikterak negativní vztah vedení syndikátu k židovskému obyvatelstvu lze do jisté míry reprezentovat i na faktu, že ve sledovaném období ve věstníku syndikátu hojně inzerovaly právě pražské židovské firmy. Jednalo se například o klenotnickou firmu Jakobowicz a spol. (Kurt Jakobowicz a Klára Julie Frostigová, Národní třída 37, Praha 1 – v inzerátu bylo jméno firmy zkomoleno na Jakobiwicz).³⁰⁾ Ještě v prvních měsících roku 1939 inzerovali Bratří Utitzové, pražská koželužská továrna,³¹⁾ pražský módní dům Wolf a Schleim, firma Alfred Rabl či Vilém Rüdinger – obchod s porcelánem Rosenthal (v dubnovém čísle, které vyšlo již po vyhlášení protektorátu, je ještě reklama na tentýž obchod s porcelánem, nyní však již bez jmenného uvedení majitele).³²⁾ Ještě v březnu 1939 inzerovala i strojírenská továrna Melichar-Umrath, v jejímž vedení byli lidé židovského původu (např. obchodní ředitel Ing. Robert Ehrmann či generální ředitel Václav Zimmer).³³⁾

Věstník také dával prostor obhajobě židovských obchodníků a novinářů, kteří byli pravicovým tiskem obviňováni z protičeskoslovenských postojů. V lednovém čísle z roku 1939 například uveřejnil syndikát reakci na tiskovou kampaň proti

obchodu s kožešinami Freiberg z Prahy 1. Firma i její majitel zde byli vyliční jako čeští vlastenci. Tento postoj měli přitom dle daného článku deklarovat již za první světové války. Dr. Freiberg byl vyobrazen jako československý voják a dobrý Čech, který v době předmnichovské mobilizace sloužil jako voják skoro dva měsíce a svůj automobil dal bez náhrady k dispozici československé armádě. Článek dále uváděl, že: „Firma zaměstnává 99 % křesťanských zaměstnanců, kteří o svém zaměstnavateli mluví jen velmi dobře a uznale.“³⁴⁾ Ačkoliv byl článek bezpochyby placenou inzercí, je zřejmé, že pokud by se vedení věstníku stavělo k Židům negativně, daný článek by do listu nepřijalo. Koneckonců, zařazení tohoto textu do věstníku vzbudilo nevoli u některých protižidovsky orientovaných listů. Kupříkladu bulvární deník *Expres* z vydavatelství Jiřího Stříbrného si přímo stěžoval na odpovědného redaktora věstníku Josefa Vondráčka-Habětínka (jinak v té době redaktora *Lidových listů*) a vedení syndikátu muselo celou věc šéfredaktorovi *Expresu* vysvětlit. Proti Vondráčkovi však nijak nezakročilo a ponechalo na jeho uvážení, zda bude svou čest proti napadení ze strany *Expresu* hájit soudně.³⁵⁾ Lze se domnívat, že v jiné společenské situaci by se vedení syndikátu za Vondráčka přímo postavilo, v dané situaci však zřejmě udělalo maximum možného.

V zásadě pozitivní postoj vedení syndikátu k otázce židovských novinářů se odrážel i v gratulacích či naopak projevech soustrasti, které syndikát na stránkách svého věstníku uveřejňoval u příležitosti životních jubileí či úmrtí svých členů i významných novinářů z jiných organizací. V lednu 1939 tak například jménem svých členů gratuloval k 50. narozeninám Emilu Waldsteinovi, který ještě v té době vedl redakci *Lidových novin* v Moravské Ostravě.³⁶⁾ Waldstein byl v meziválečném období známým sionistickým aktivistou a redaktorem sionistického časopisu *Židovské zprávy*.³⁷⁾ V únoru 1939 pak vedení syndikátu vyjádřilo lítost nad úmrtím Alberta Wesselskiho, bývalého šéfredaktora liberálního pražského německého židovského listu *Bohemia*.³⁸⁾

To, že vztah syndikátu k Židům v té době nebyl odmítavý, dokazovala i členská schůze, která se konala 13. února 1939 v Národní kavárně v Praze. Hlavním hostem schůze byl prof. Emil Schoenbaum, expert ve věci novinářského pojištění. K dané problematice podal rozsáhlý výklad a zodpověděl řadu dotazů. Vedení syndikátu jeho kvality velmi oceňovalo, ačkoliv brzy na to prof. Schoenbaum raději republiku opustil.³⁹⁾

Ačkoliv je zřejmé, že syndikát své členy židovského původu v dané době ještě nikterak nediskriminoval a nevyhýbal se ani spolupráci se Židy v jiných oblastech, lze již v jednání vedení syndikátu z této doby nalézt signály, že někteří jeho členové zastávali silně nacionalistické názory a ve věci členství požadovali, aby syndikát organizoval pouze novináře české, slovenské a karpatoruské. Bylo to evidentně namířeno i proti těm členům, kteří se v rámci sčítání lidu hlásili k národnosti židovské či německé. Tento směr prosazovali na jednáních ústředního výboru syndikátu především dlouholetí redaktori listů vydavatelství *Tempo* Bohuš Arnold a Ladislav Fialka,⁴⁰⁾ ostatní členové naopak upozorňovali na skutečnost, že by tímto syndikát postupoval proti vlastním stanovám, kde se národnost

či státní příslušnost jakožto kritérium členství vůbec nezmiňovala. Eduard Urx („zastupoval“ v té době již zastavené Rudé právo) dokonce oponoval, že přijetí takového návrhu by dělalo ze syndikátu organizaci šovinistickou. Nakonec se ústřední výbor většinou hlasů proti pěti shodl na tom, že členská matrika bude sice prověřena komisí pro revizi matriky, ale každý sporný případ se bude posuzovat individuálně a své návrhy na revizi členství pak předloží komise ke schválení ústřednímu výboru.⁴¹⁾

Židé a média v prvních měsících Protektorátu Čechy a Morava

Vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 znamenalo pro židovské obyvatelstvo v českých zemích další významné zhoršení situace. Útoky na Židy v českém tisku byly stále silnější, a také v řadě profesních oblastí museli Židé čelit snahám o jejich ostrakizaci. Již v období druhé republiky začala s represivními opatřeními vůči Židům ve vlastních řadách například Jednota advokátů československých,⁴²⁾ podobně pak postupovala například i profesní komora československých lékařů. Největší stavovská organizace novinářů se však v postoji vůči svým (či jiným) židovským novinářům v období druhé republiky nikterak neradikalizovala a téma ani nebylo součástí agendy, kterou se vedení syndikátu v daném období zabývalo. Po ustavení protektorátu jakožto součásti Velkoněmecké říše samozřejmě bylo udržení daného postoje ještě složitější. Nicméně lze říci, že syndikát se v prvních měsících snažil danému tématu spíše vyhýbat. Březnové číslo věstníku, které již reagovalo na novou protektorátní skutečnost, sice již na úvodní straně seznamovalo novináře se zněním říšskoněmeckého zákona o redaktorech a upozorňovalo, že český tisk i novináři se dostávají zřízením protektorátu do nového postavení, konstatovalo však, že na otázku, jak bude situace novinářů dále vypadat „nelze prozatím s určitostí odpovědět. Bude však dobře, když se podíváme, jaké je postavení říšského tisku a novinářů podle říšských zákonů.“ Článek přitom upozornil i na znění paragrafu 5 daného zákona, který určoval, že redaktorem může být jen ten, kdo „jest árijského původu a není manželem osoby neárijského původu“.⁴³⁾

V dubnu 1939 se éra samostatného syndikátu jako té největší z několika dalších novinářských organizací v českých zemích chýlila ke konci. Již několik měsíců probíhající jednání o vytvoření jednotné novinářské organizace, která by sloučovala a reprezentovala všechny novináře v Československu (nyní tedy již pouze v Protektorátu Čechy a Morava), dospěla po složitých jednáních do úspěšného konce. Dne 24. dubna 1939 byly Zemským úřadem v Praze schváleny stanovy nového jednotného Národního svazu novinářů (dále NSN), v němž se sloučily největší do té doby existující novinářské organizace.⁴⁴⁾ Nová organizace se, podobně jako syndikát, definovala jako organizace nepolitická a stavovská. Ačkoliv v řadě oblastí kopírovaly nové stanovy právě stanovy syndikátu, nově byla kritériem příslušnost k české národnosti. Árijský původ však ještě nebyl nikterak vyžadován. V paragrafu 8 byla stanovena i následující povinnost: „Zejména jsou členové Svazu povinni nenapadati se navzájem v tisku.“⁴⁵⁾

Tendence ke slučování organizací započaté již v období druhé republiky pokračovaly v době protektorátu v různých oblastech společenského života, netýkaly se tedy pouze novinářů. V prvních měsících protektorátu bylo tedy spíše otázkou, jakou formu bude mít toto slučování. Jak bylo výše uvedeno, novináři vytvořili jednotnou novinářskou organizaci a dosavadní organizace zanikly. Byl však i druhý způsob, který můžeme vidět například v oblasti kinematografie, kdy se 16. května 1939 Ústřední svaz kinematografů, Svaz filmové výroby, Svaz filmového průmyslu a obchodu, Sdružení filmového dovozu a Česká filmová unie spojily do Ústředí filmového oboru. Jednotlivé organizace ale fungovaly i nadále a v rámci Ústředí filmového oboru volily společný postup pro jednání s německými úřady. Tento princip ovšem fungoval jen do října 1940, kdy nařízením řííšského protektora vzniklo Českomoravské filmové ústředí jako jediná filmová organizace v protektorátu, všechny dosavadní organizace musely zaniknout.⁴⁶⁾

Ustavující valná hromada nové jednotné organizace novinářů se konala až 11. června 1939, neboť v prvních měsících protektorátu platil zákaz spolkové činnosti. Všeobecně se předpokládalo, že pod tlakem bývalých agrárních kruhů, včetně tiskového odboru Prezidia ministerské rady v čele s agrárním novinářem Zdeňkem Schmoranzem, bude do čela svazu zvolen dosavadní šéf tiskové komise Strany národní jednoty, agrární novinář Rudolf Halík,⁴⁷⁾ který se svými vyhraněnými postoji vůči Židům nijak netajil už v období druhé republiky a v závěrečných slučovacích jednáních hrál zásadní roli. O jeho politických názorech si můžeme udělat představu z úvodníku, který hned na začátku protektorátu napsal 19. března jako šéfredaktor do deníku Venkov. Pozitivně hodnotil, že se podařilo odstranit ze společnosti zvrácené ideologie – marxistickou, komunistickou, ateistickou – a celkově očistit národ od vlivu židovstva. Poměr k Německu a německému národu musí být loajální a korektní. Český národ musí plnit své úmluvy a závazky a sjednotit se do posledního muže a ženy.⁴⁸⁾ Obdobné názory u něj lze vidět již i ve dnech před příchodem německých vojsk. Dne 5. března 1939 napsal v úvodníku Venkova, že by bylo neštěstím, pokud bychom nedbali toho, aby na národním životním prostoru nebyl zajištěn především český člověk. Péči o rasovou čistotu českého národa neviděl jako projev zášti k jiné rase, ale pochopení povinností, které máme ke svému národu. Rodiny musí zakládat lidé stejného původu, krve a jazyka, aby střežili čistotu národa. „*Dbá-li o čistotu rasy veliký národ německý, musí o ni dbát i malý národ český, protože nemůže dovolit, aby se jeho životní prostor stal kořistí jiné rasy.*“⁴⁹⁾ Halíkovy ambice ale nebyly naplněny. Díky převaze členstva původního syndikátu se totiž podařilo zvolit vedení v čele s redaktorem Národní politiky Františkem Bauerem,⁵⁰⁾ které mělo reprezentovat spíše linii původního syndikátu.

Již v červenci 1939 však do problematiky účasti Židů na novinářském životě rázně zasáhla samotná protektorátní vláda. Vládním nařízením číslo 136 ze 4. července 1939 jasně vymezila postavení Židů ve veřejném životě. To kromě jiného znamenalo také zákaz členství ve spolcích a jiných korporacích společenského, hospodářského a kulturního života a v neposlední řadě také zákaz výko-

nu redaktorského povolání v periodických tiskovinách, s výjimkou periodických tiskopisů pro Židy, které byly takto označeny.⁵¹⁾ Dané nařízení již zohledňovalo určování židovství na základě rasových a příbuzenských kritérií, tedy podle norimberských zákonů zavedených v protektorátě v červnu 1939, nikoliv na základě příslušnosti k určitému společenství. Manévrovací prostor vedení nového novinářského svazu ve věci jeho židovských členů se tak tímto nařízením dramaticky zmenšil, či v podstatě přestal existovat. Kvůli sporům mezi říšským protektorem a říšským ministrem vnitra sice nařízení nabylo účinnosti až 24. dubna 1940,⁵²⁾ ale již od roku 1939 však v podstatě neexistovala možnost, jak novináře, který splňoval definici Žida dle daného nařízení, ve svazu udržet, a tím mu také umožnit participaci na finančních a dalších podporách, které svaz svým členům nabízel. Zaměstnavatelé z řad vydavatelství, ale i státní úřady či např. Český rozhlas a ČTK ve většině případů reagovali velmi rychle a novináře židovského původu bez náhrady propustili. Český rozhlas dokonce již v dubnu 1939 informoval posluchače na stránkách svého periodika *Náš rozhlas*, že propuštění byli „*všichni – ostatně zcela nepočtení – zaměstnanci neárijského původu. Také už nejsou k mikrofonu zváni neárijsťí účinkující. Má-li tudíž některý účinkující [...] německé jméno, buďte klidní! Židů mezi nimi není.*“⁵³⁾

Otázka židovských novinářů byla samozřejmě v centru pozornosti německých úřadů v protektorátu, které vyvíjely tlak na to, aby byli Židé z novinářského prostředí zcela odstraněni. 15. března 1940 byl k vedoucímu kulturně-politického oddělení Úřadu říšského protektora (které mělo v rámci své agendy právě média) Karlu Alexandrovi von Gregorymu předvolán na pohovor předseda NSN František Bauer. Schůzce byl přítomen také šéf všeobecné propagandy v rámci Úřadu říšského protektora Anton Zankl. Gregory se Zanklem vyložili Bauerovi postoj německých tiskových míst k židovské otázce a vytkli mu, že NSN ve svých členských seznamech stále vede i některé novináře židovského původu. Bauer se snažil tyto případy ospravedlnit a pokoušel se i intervenovat ve prospěch oblíbeného bývalého sportovního rozhlasového reportéra Josefa Laufera.⁵⁴⁾ Na základě této schůzky měl pak Bauer zařídít, aby byly členské karty zbývajících členů židovského původu přesunuty do jiné kartotéky, aby nebyli Němcům a některým antisemitsky orientovaným členům svazu, kteří s německými tiskovými místy spolupracovali (jednalo se mj. o výše zmiňovaného Bohuše Arnolda, člena ústředního výboru NSN, a Ladislava Fialku, který byl v ÚV NSN náhradníkem, ale i o další tzv. aktivistické novináře),⁵⁵⁾ tak na očích.⁵⁶⁾

Na základě nabytí účinnosti výše zmíněného vládního nařízení rozeslal Národní svaz novinářů v dubnu 1940 svým členům oběžník, jehož součástí bylo i tzv. árijské prohlášení, které mělo zjistit, zda jsou členy NSN ještě i novináři splňující danou definici židovského původu. Ti měli být následně vyškrtnuti ze seznamu členů NSN a tím i z novinářského povolání vůbec. Řada členů NSN však na tyto výzvy nereagovala a ještě v červnu 1940 musela být svazem upomínána, aby tak učinila, nebo „*byli bychom nuceni Vás vyškrtnouti z členského seznamu. Žádáme Vás proto naposled, abyste do tří dnů po obdržení tohoto oběžníku nám*

zaslal pripojené prohlášení, že nejste Žid ve smyslu cit. vl. nařízení.⁵⁷⁾ Fakticky bylo na základě těchto opatření vyloučeno z NSN „jen“ 11 nejznámějších židovských novinářů, včetně již výše zmíněného Alfreda Fuchse.⁵⁸⁾

Otálení s doložením árijského původu nebylo záležitostí jen Národního svazu novinářů. Úplně stejně jej můžeme zaznamenat v letech 1939–1940 u České filmové unie, jejímž předsedou byl filmový režisér Václav Binovec. V červenci 1939 ustanovil Úřad říšského protektora Filmtreuhandstelle – arizační úřad pro oblast kinematografie. Úřad nařídil 1. srpna 1939 filmovým firmám, že musí do 15. srpna propustit všechny židovské zaměstnance a na jejich místa přijmout árijce. Při arizačním úřadu byl zřízen rejstřík rodového původu a ve filmovém oboru mohli nadále pracovat jen ti, kteří prokázali předloženými doklady árijský původ. K formuláři musel každý přiložit křestní list, potvrzení o státním občanství, křestní listy rodičů i prarodičů. Pokud byl někdo nemanželského původu, měl předložit křestní list nemanželského otce, jeho rodičů a prarodičů. Termín na prokázání árijského původu byl stanoven na 30. září 1939, avšak mohl být v odůvodněných případech prodloužen do 31. října. Česká filmová unie ale na začátku listopadu 1939 oznámila, že doklady neodevzdalo ještě 738 členů, kteří požádali o prodloužení lhůty do 15. listopadu. Ještě v červnu 1940 ovšem Česká filmová unie oznámila, že lhůta byla prodloužena do 15. srpna 1940, kdy prokazování árijského původu bylo definitivně ukončeno.⁵⁹⁾

Další restriktci týkající se působení Židů v médiích pak bezesporu měla znamenat i připravovaná tisková komora, která by významně řešila právě otázku toho, kdo může či nemůže vykonávat povolání novináře. Myšlenka tiskové komory byla již staršího data. Syndikát se jí zabýval již začátkem 20. let a v té době jeho návrhy ještě v žádném případě neobsahovaly vůči Židům jakékoliv restriktce.⁶⁰⁾ Tyto prvotní návrhy však nedošly žádného využití. Snahy o ustavení komory se opět vynořily v období druhé republiky a jednání o tiskové komoře probíhala i v prvních měsících protektorátu. Vedení syndikátu na jedné ze svých posledních schůzí 2. května 1939 znepokojeně konstatovalo, že příprava vzniku tiskové komory probíhá bez jeho přičinění a bez ohledu na dosavadní návrhy syndikátu. Reprezentace vznikajícího Národního svazu novinářů dokonce jednala o této věci 26. května 1939 přímo s protektorátním prezidentem Háchou, protože nechtěla, aby tisková komora byla vytvořena, aniž by se novinářská organizace podílela na přípravě zákona.⁶¹⁾ Návrh zákona o tiskové komoře byl předložen předsedovi vlády Aloisi Eliášovi v roce 1940. Byl však odmítnut s tím, že nyní je nutné danou otázku řešit souběžně s říší: „...pracuje se na synchronisaci návrhu o tiskové komoře s poměry v říši. Pan von Wolfram nám slíbil, že věc bude již brzo vyřešena.“⁶²⁾ Ovšem ke vzniku tiskové komory podle říšského vzoru ve výsledku nedošlo. Novináři byli až do konce existence protektorátu povinně organizováni v Národním svazu novinářů. Vzhledem k pravidlům členství v říšské tiskové komoře je pravděpodobné, že pokud by tisková komora vznikla, tak i pro protektorát by byla zavedena podmínka árijského původu u všech členů, podobně jako tomu bylo v rámci tiskové komory např. v Itálii, Maďarsku a dalších nacistických satelitech.⁶³⁾

Závěr

Na základě výše uvedených skutečností lze konstatovat, že otázka působení Židů v českých médiích byla velmi intenzivně reflektována již v období druhé republiky, a to nejen v rámci periodik radikálně nacionalistických a antisemitských hnutí, ale i v novinách, které v dřívějším období (a neformálně i v období druhé republiky) hovořily za politické strany reprezentující významnou část českého (a do jisté míry i slovenského) elektorátu (např. strany agrární a lidová). Ačkoliv redaktoři těchto periodik byli takřka všichni členy Syndikátu československých novinářů, na půdě stavovské organizace se vedení syndikátu snažilo židovskou otázkou nezabývat a respektovalo své členy bez ohledu na jejich náboženství či rasový původ. To lze bezesporu označit z dnešního pohledu za pozitivní, neboť v rámci stavovských organizací jiných povolání už v této době ke snahám o diskriminaci Židů docházelo a také některé kroky vlády či jediné vládní Strany národní jednoty dávaly této diskriminaci politickou podporu. Po okupaci Čech a Moravy a vyhlášení protektorátu byla samozřejmě situace novinářů – Židů ještě komplikovanější, nicméně lze říci, že i v prvních měsících okupace se novinářská organizace (nyní již jednotný Národní svaz novinářů) snažila, aby vůči svým členům – Židům nezaujímalá ostřejší stanoviska, než bylo nezbytně nutné a řadu svých členů židovského původu se snažila neoficiální cestou podpořit a ulehčit jim jejich těžkou situaci. V tomto ohledu lze bezesporu sledované období hodnotit tak, že se novinářská organizace i přes všechny těžkosti ještě snažila naplňovat zásady masarykovské tolerance a humanismu, na nichž bylo po roce 1918 budováno samostatné demokratické Československo.

Poznámky

- ¹⁾ Blíže k tématu novinářských organizací v období meziválečného Československa viz např. Jan CEBE, *Spolkový život českých novinářů v letech 1945–1948*. Praha 2015, s. 9–15.
- ²⁾ Podobné požadavky zaznívaly například ze směru integrálně katolického a „jeho“ periodik (Akord, Národní obnova, Řád, Tak, do jisté míry i agrární revue Brázda).
- ³⁾ K antisemitismu období druhé republiky např. Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha–Litomyšl 2004; Marcela ZOUFALÁ – Jiří HOLÝ (eds.), *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*. Praha 2016; Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát*. Praha 1997.
- ⁴⁾ V. R., *Noviny do našich rukou*. In *Obnova*, roč. 2, 1938, č. 41, s. 4. Za noviny ovládané Židy považoval autor především Lidové noviny a socialistické deníky *Právo lidu* a *České slovo*.
- ⁵⁾ NESG., *Stránský coby Benešův advokát*. In *Polední list*, 16. 1. 1939, č. 16, s. 1.
- ⁶⁾ J. J., *Čtenáři hovoří*. In *Polední list*, 31. 1. 1939, č. 31, s. 3.
- ⁷⁾ -gd-, *Židé vyhrožují násilnostmi*. In *Polední list*, 28. 2. 1939, č. 59, s. 6. *Polední list* psal slovo Židů zásadně s velkým počátečním písmenem.
- ⁸⁾ *Změny v listech. Noviny a novináři v Rakousku po anšlusu*. In *Tisk a novináři*, č. 1–2, 1938, s. 13; Jaromír KUBÍČEK a kol., *Časopisy České republiky 1919–1945, část 1, sv. 1*. Brno 2006, s. 389.
- ⁹⁾ Novým periodikem pro židovské čtenáře pak byl až od listopadu 1939 týdeník *Jüdisches Nachrichtenblatt – Židovské listy*, který vydávaly Židovská náboženská obec v Praze a Sionistická

- organizace, což pak bylo fakticky jediné periodikum, kde mohli za protektorátu oficiálně židovští novináři působit a publikovat své texty.
- ¹⁰⁾ NESG., Židovská publicistika chystá nápor na českou veřejnost. In *Večer*, 10. 11. 1938, č. 309, s. 5.
- ¹¹⁾ Alena ŠTEFANOVÁ, Prager Presse, Arne Laurin a meziválečná Praha. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2009, bakalářská práce, s. 30–31.
- ¹²⁾ NESG., Novinářská knihovna A. Laurina. In *Tisk a novináři*, č. 5, 1939, s. 38.
- ¹³⁾ Alena ŠTEFANOVÁ, c. d., s. 27–29.
- ¹⁴⁾ NESG., Židovskou otázku rozřešíme jako věc sociální a národní. In *Lidové listy*, 14. 10. 1938, č. 194, s. 3.
- ¹⁵⁾ NESG., Černá serie – Prager Presse, Prager Mittag, Prager Montag. In *Večer*, 13. 10. 1938, č. 262, s. 2.
- ¹⁶⁾ NESG., Prager Presse končí svou životní pouť. In *Večer*, 10. 12. 1938, č. 360, s. 3.
- ¹⁷⁾ K zániku deníku *Bohemia* viz Barbara KÖPPLOVÁ, Začátek konce německých vydavatelství v českých zemích v období druhé republiky. In Jan JIRÁK – Petr BEDNAŘÍK – Barbara KÖPPLOVÁ (eds.), *Druhá republika: 167 obyčejných dnů. Politické a mediální klima a jeho reflexe*. Praha 2016, s. 80–101.
- ¹⁸⁾ Veronika PRAUSOVÁ, Alfred Fuchs (1892–1941). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, diplomová práce, Praha 2015.
- ¹⁹⁾ Alfred FUCHS, Příkaz lásky k bližnímu není zrušen. In *Lidové listy*, 21. 10. 1938, č. 199, s. 2.
- ²⁰⁾ Alfred FUCHS, Novokřtenci a katechumeni. In *Lidové listy*, 15. 1. 1939, č. 12, s. 5. Fuchs posléze v roce 1939 přišel kvůli židovskému původu o zaměstnání v tiskovém odboru Prezidia ministerké rady a publikoval pod pseudonymy.
- ²¹⁾ Viz např. David GROSSMANN, *Reflexe druhé republiky v židovských týdenících Rozvoj a Židovské zprávy*. Brno 2000. Dostupné online: <http://jab.wz.cz/bac/bac.htm> (4. 5. 2017).
- ²²⁾ Pavel POLÁK, Camill Hoffmann. Eine Biographie. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií, rigorózní práce, Praha 2011.
- ²³⁾ Zlataše KUKÁNOVÁ, Likvidace a obnova československé diplomacie v letech 1939–1945. Dostupné z <http://www.minulost.cz/cs/likvidace-a-obnova-cs-diplomacie>; Jitka VÁVROVÁ (eds.), *Nebylo bezejmenných*. Praha 1984, s. 32.
- ²⁴⁾ Jitka VÁVROVÁ (eds.), c. d., s. 58.
- ²⁵⁾ NESG., Více novinářské slušnosti. In *Tisk a novináři*, č. 3–4, 1938, s. 23. S podobnou výzvou se vedení syndikátu obrátilo na své členy ještě několikrát. Viz např. NESG., *Z čestného soudu Syndikátu*. In *Tisk a novináři*, č. 6, 1939, s. 57.
- ²⁶⁾ H.n.č., *Noviny a novináři v Rakousku po anšlusu*. In *Tisk a novináři*, č. 1–2, 1938, s. 3.
- ²⁷⁾ NESG., Členské přihlášky. In *Tisk a novináři*, č. 1–2, 1938, s. 9. Fuchsovu žádost syndikát nakonec zamítl. Zde však zřejmě nehrál roli ani tak židovský původ, jako spíše německý (byť protinacistický) charakter listu, za nějž se Fuchs do syndikátu hlásil. Podobně syndikát odmítl také členství Růženy Richterové ze stejné redakce. Zamítavě se vedení syndikátu vyjádřilo i k přihlášce bývalého zpravodaje *Lidových novin* a ČTK z Berlína Rudolfa Fruchta. Ten byl již v prosinci 1938 jedním z kandidátů na chystané propouštění z ČTK. Viz NESG., *Členské přihlášky*. In *Tisk a novináři*, č. 3–4, 1938, s. 27.
- ²⁸⁾ NESG., *Za členy přijati*. In *Tisk a novináři*, č. 7, 1939, s. 74.
- ²⁹⁾ Blíže k tomuto tématu viz Jan CEBE, *Činnost Syndikátu československých novinářů v období druhé republiky*. In Jan JIRÁK – Petr BEDNAŘÍK – Barbara KÖPPLOVÁ (eds.), *Druhá republika: 167 obyčejných dnů*. Praha 2016, s. 124–144.
- ³⁰⁾ In *Tisk a novináři*, č. 3–4, 1938, s. 31; *Adresář Protektorátu Čechy a Morava pro průmysl, živnosti, obchod a zemědělství*. Rudolf Mosse, Praha 1939, s. 672.
- ³¹⁾ In *Tisk a novináři*, č. 5, 1939, s. 47.
- ³²⁾ In *Tisk a novináři*, č. 6, 1939, s. 63.
- ³³⁾ In *Tisk a novináři*, č. 7, 1939, s. 80; Jakub POTMĚŠIL, *Brandýs nad Labem a Stará Boleslav 1938–1945*. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, diplomová práce, Praha 2015, s. 63.
- ³⁴⁾ NESG., *Různé*. In *Tisk a novináři*, č. 5, 1939, s. 47.
- ³⁵⁾ NESG., *Různé*. In *Tisk a novináři*, č. 6, 1939, s. 54.
- ³⁶⁾ NESG., *Výročí novin a novinářů*. In *Tisk a novináři*, č. 5, 1939, s. 44.
- ³⁷⁾ Waldstein zemřel 1. 3. 1942 v židovském ghettu Terezín.
- ³⁸⁾ NESG., *Náš žalov*. In *Tisk a novináři*, č. 6, 1939, s. 59.

- ³⁹⁾ NESG., Členská schůze. In *Tisk a novináři*, č. 6, 1939, s. 57. Emil Schoenbaum (10. 7. 1882 až 16. 11. 1967). Matematik a statistik, od roku 1923 profesor pojistné statistiky na Univerzitě Karlově, účastnil se práce na zákonech o penzijním a sociálním pojištění. Od roku 1939 žil v zahraničí (Latinská Amerika, USA, Kanada).
- ⁴⁰⁾ Bohuš Arnold a Ladislav Fialka v meziválečném období mj. působili i jako odpovědní redaktoři značně pokleslého humoristického časopisu *Šejdrem*, který se rád zabýval židovskou tematikou. Arnold byl ve sledovaném období redaktorem *Českého slova*, Fialka byl nově od listopadu 1938 odpovědným redaktorem *Humoristických listů*, v období protektorátu spolupracoval např. i s *Arijským bojem*.
- ⁴¹⁾ Národní archiv (NA), fond Archiv Syndikátu novinářů (ASYN), karton 57, složka 1, zápis o schůzi ústředního výboru syndikátu z 14. 11. 1938.
- ⁴²⁾ Blíže viz např. Stanislav BALÍK – Petr POLEDNÍK, 15. březen 1939. In *Bulletin advokacie*, č. 3, 2009, s. 6–7.
- ⁴³⁾ NESG., Říšskoněmecký zákon o redaktorech. In *Tisk a novináři*, č. 7, 1939, s. 65.
- ⁴⁴⁾ Konkrétně se jednalo o Syndikát československých novinářů, Spolek českých žurnalistů, Jednotu československých novinářů, Klub československých žurnalistů a Klub československých národohospodářských redaktorů. Blíže viz Jan CEBE, *Spolkový život českých novinářů v letech 1945–1948*. Praha 2015, s. 28–32.
- ⁴⁵⁾ Stanovy Národního svazu novinářů. Nákladem vlastním, vytiskla Československá akciová tiskárna v Praze, 1939, příloha časopisu *Tisk a novináři* č. 8, s. 6.
- ⁴⁶⁾ Zdeněk ŠTÁBLA, *Data a fakta z dějin čs. kinematografie I–IV*. Praha 1989–1990, interní tisk (Čs. filmový ústav), III. díl, s. 160.
- ⁴⁷⁾ Viz NA, fond Havlín, karton č. 37, složka Bauer, rukopis paměti F. Bauera.
- ⁴⁸⁾ Rudolf HALÍK, *Jednota národa*. In *Venkov*, 19. 3. 1939, č. 67, s. 1.
- ⁴⁹⁾ Rudolf HALÍK, *Rodná země – základ nejbezpečnější*. In *Venkov*, 5. 3. 1939, č. 55, s. 1.
- ⁵⁰⁾ V kontextu rozebíraného tématu je zajímavé, že sám Bauer byl již v období druhé republiky napadán Poledním listem z koncernu Jiřího Stříbrného pro svůj údajný židovský původ. Bauer se proti tomu na základě platného tiskového zákona odvolal a redakce musela přinést opravu. Během okupace se Jiří Stříbrný Bauerovi za tento útok údajně omluvil. Viz NA, fond Havlín, karton č. 37, složka Bauer, rukopis paměti F. Bauera.
- ⁵¹⁾ Znění vládního nařízení č. 136/1940 Sb. viz např. <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=8564&Section=1&IdPara=1&ParaC=2> (4. 5. 2017)
- ⁵²⁾ Blíže např. Miroslav KÁRNÝ, „Konečné řešení“ – genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha 1991, s. 47–49.
- ⁵³⁾ František HRDLIČKA, *Rozhlas v okupaci 1939–1945*. In Eva JEŠUTOVÁ (eds.), *Od mikrofonu k posluchačům: z osmi desetiletí Českého rozhlasu*. Praha 2003, s. 150. K situaci v ČTK viz blíže Jan STEJSKAL, *Zprávy z českého století: tiskové agentury a česká společnost 1848–1948*, Praha 2008.
- ⁵⁴⁾ Blíže viz Jan CEBE, *Rozhlasová činnost Josefa Laufra v předválečném Radiojournalu*. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, bakalářská práce. Praha, 2001.
- ⁵⁵⁾ Blíže viz např. Jan CEBE, *Vladimír Krychtales – osud neslavně slavného novináře*. In Martin GROMAN – Vladimír KARLÍK (eds.), *Ztraceni v davu. Osudy novinářů ve 20. století*. Praha 2005, s. 97–143.
- ⁵⁶⁾ Viz NA, fond Havlín, karton 37, složka Bauer, rukopis paměti F. Bauera.
- ⁵⁷⁾ NA, fond ASYN, karton 111, složka Mladá Boleslav, dopis předsednictva NSN z 15. 6. 1940.
- ⁵⁸⁾ *Nebylo bezejmenných*, s. 58.
- ⁵⁹⁾ Petr BEDNAŘÍK, *Arizace české kinematografie*. Praha 2003, s. 26–28.
- ⁶⁰⁾ Viz např. Vladimír HUDEC, *Z historie naší novinářské organizace (1877–1987)*. Praha 1987, s. 39.
- ⁶¹⁾ NESG., *Zpráva předsednická*. In *Tisk a novináři*, č. 9, 1939, s. 102.
- ⁶²⁾ NA, fond ASYN, karton 111, složka Odbočka Praha, nedatovaný koncept, s. 4. Wolfgang Wolfram von Wolmar vedl skupinu *Tisk v rámci oddělení kulturně politických záležitostí Úřadu říšského protektora*. Měl tedy rozhodující slovo při stanovování německých pokynů pro fungování českého tisku.
- ⁶³⁾ O činnosti maďarské novinářské komory informoval syndikát své členy např. v květnu 1939: „V souvislosti s protizidovskými opatřeními byla v Maďarsku provedena čistka veškerého tisku a usneseno zříditi novinářskou komoru [...] Do skupiny redaktorské bylo přijato 1 232 žadatelů,

odmítnuto jich bylo 1 539 [...] Komora započne činnost v nejbližší době. Ten, kdo není jejím členem, nesmí v žádné formě vykonávat novinařské povolání.“ NESG., Maďarská novinářská komora. In Tisk a novináři, č. 9, 1939, s. 100. Podobně upozornil i na protizidovská opatření mezi novináři v Itálii. Viz NESG., Cizina. In Tisk a novináři, č. 9, 1939, s. 109.

CZECH JOURNALISTS AND THE JEWISH QUESTION DURING THE SECOND REPUBLIC AND IN THE FIRST MONTHS OF THE PROTECTORATE

Summary

Jan Cebe, Metropolitan University Prague

Petr Bednařík, Charles University

During Czechoslovakia's post-Munich Second Republic the country was hit by a wave of anti-Semitism and its mass media could hardly be unaffected. The right-wing newspapers kept publishing a host of articles attacking the Jews. Similar articles were also published by newspapers connected with the ruling National Unity Party. Anti-Jewish attacks also appeared in German-language papers, then still known to be employing journalists of Jewish descent. Even though almost all the editors of the periodicals that published anti-Semitic articles were members of the Syndicate of Czechoslovak Journalists, within this professional organization itself the Syndicate's management tried to turn a blind eye to the Jewish question, while respecting its members regardless of their religion or racial origin. Viewed from a contemporary perspective, this can be definitely perceived as a positive factor since, for instance, the Czech professional associations of physicians or lawyers began to expel Jewish members from their own ranks as early as in the first months after Munich. At the turn of January and February 1939, the government of the day got down to implementing anti-Jewish measures that resulted in the dismissal of Jews from the civil service sector. As a result, many journalists of Jewish origin also lost their jobs in the state administration. After the occupation of Bohemia and Moravia and the proclamation of the Protectorate the situation of journalists – Jews proved to be still more complicated; nonetheless, it may be said that during the first months of the German occupation the country's association of journalists (by that time already known as the unified National Union of Journalists) did its best not to take any tougher attitudes than was necessary towards its members – Jews, and tried to support them in an unofficial way and make their difficult situation somewhat easier. For their part, Jewish newsmen lost any chance of finding a job in their domain. Membership of the National Union of Journalists was now mandatory for all journalists, while each member had to submit documents proving his or her Aryan origin. In actual fact, this meant that the Protectorate's German administration authorities made it imperative for the professional associations to check the Aryan origin of their members.

DIE TSCHECHISCHEN JOURNALISTEN UND DIE JÜDISCHE FRAGE WÄHREND DER ZEIT DER ZWEITEN REPUBLIK UND DER ERSTEN MONATE DES PROTEKTORATS

Resümee

Jan Cebe, Metropolitanuniversität Prag

Petr Bednařík, Karls-Universität

In der Zeit der nach dem Münchener Abkommen bestehenden zweiten Republik erfasste eine starke Welle des Antisemitismus die Tschechoslowakei, die auch den Medienbereich nicht verschonte. Die rechtsorientierten Blätter publizierten eine ganze Reihe von judenfeindlichen Texten. Solche Texte veröffentlichten auch Blätter, die mit der regierenden Partei der Nationalen Einheit in Verbindung standen. Diese Angriffe betrafen gleichfalls die auf Deutsch erscheinenden Blätter, bei denen Redakteure jüdischer Herkunft tätig waren. Obgleich die Redakteure der Periodika, die antisemitische Texte veröffentlichten, fast alle Mitglieder des Syndikats tschechoslowakischer Journalisten waren, befasste sich die Leitung des Syndikats auf dem Boden der Organisation der Innung nicht mit der jüdischen Frage und respektierte deren Mitglieder ohne Rücksicht auf ihre Religions- oder Rassenzugehörigkeit. Das kann vom heutigen Standpunkt zweifellos als positiv angesehen werden, denn die Organisationen der Ärzte- und Juristeninnungen begannen ihre jüdischen Mitglieder schon in den ersten Wochen nach dem Münchener Abkommen auszuschließen. Ende Januar, Anfang Februar 1939 begann die Regierung antijüdische Maßnahmen zur Geltung zu bringen, was zur Entlassung der Juden aus dem Staatsdienst führte. So kam auch eine ganze Reihe jüdischstämmiger Journalisten, die im Staatsdienst tätig waren, um ihre Beschäftigung. Nach der Okkupation Böhmens und Mährens und der Proklamation des Protektorats war die Situation der jüdischen Journalisten noch komplizierter. Nichtsdestoweniger kann gesagt werden, dass sich die Journalistenorganisation (jetzt schon der einheitliche Nationale Journalistenverband) bemühte, gegenüber ihren jüdischen Mitgliedern keine strengere Haltung einzunehmen als unbedingt notwendig war, und dass sie versuchte, eine ganze Reihe ihrer Mitglieder jüdischer Herkunft inoffiziell zu unterstützen und ihnen ihre schwere Situation zu erleichtern. Jüdische Publizisten verloren jegliche Möglichkeit einer Beschäftigung. Journalisten waren verpflichtet Mitglieder des Nationalen Journalistenverbands zu sein, wobei jeder von ihnen den Nachweis arischer Herkunft erbringen musste, was jedoch den Forderungen der deutschen Protektoratsverwaltung entsprach, wonach Berufsverbände die arische Herkunft ihrer Mitglieder zu überprüfen hatten.

ABGÄNGIG – NEZVĚSTNÝ

Zápas židovského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava o přežití v ilegalitě

Tomáš Fedorovič, Památník Terezín

*„Je pravda, že v zákoně č. 255/46 Sb. je uvedena jako jedna z podmínek pro přiznání účasti na národním odboji věznění v koncentračním táboře. Domnívám se však, že existuje pro mimořádné případy výjimka, kterou zákonodárce uvažoval, a [proto] zahrnul do znění § 2, odst. 5 cit. zákona formulaci, že politickým vězněm je i ten, kdo byl v době od 15. 3. 1939 do 4. 5. 1945 omezen na osobní svobodě nejen vězněním, internováním, odvečením, ale i **jinak** pro protifašistickou bojovou nebo politickou činnost nebo z důvodů politické, národní, rasové nebo náboženské perzekuce. Lze tedy do výkladu zákona zahrnout můj případ, který – obzvláště v situaci, jaká byla pro Židy na území býv. protektorátu – nastal. Mám za to, že rozhodujícím pro přiznání účasti na národním odboji by mělo být zařazení do transportu. Měřítkem v takovém případě by měla být také odvaha nenastoupit do transportu, bojovat proti tomu zlu a nepodlehnout. A to myslím, můj případ dokazuje. Žít 37 měsíců tak, jak jsem žil já, bylo víc než duševním utrpením, na druhé straně zde byla nezlomná víra v konečné vítězství dobra nad zlem. Je proto, v mém případě, udělení osvědčení podle § 8, zák. č. 255/46 Sb. nejen otázkou individuálního posouzení, ale i lidského přístupu k věci.“⁽¹⁾*

Žádost Ing. Arnošta Pollacseka (nar. 1913) z roku 1972 ve věci přiznání statusu účastníka národního boje za osvobození zasláná ministerstvu národní obrany byla zamítnuta. Pollacsek, který nenastoupil po návratu z nucené práce v oslavanském dolu do terezínského transportu, se skrýval od dubna 1942 až do osvobození u své budoucí manželky v Brně. Žadatel i mnoho dalších museli vydržet dlouhodobý pobyt v malé komůrce, vlhkém sklepu či v lese vykopané zemnici. Ovšem bylo by zavádějící pohlížet na život v ilegalitě jako na zcela statický. Ačkoliv se situace ukrývaných Židů v protektorátu více podobala životnímu příběhu Anne Frank, ukryté na jednom místě, byly zde i mnohé případy, kdy se Židé, především v Praze a Brně, nespolehli jen na jedno místo úkrytu, ale mnohdy tato místa u známých a přátel měnili, což jim poskytovalo větší naději na přežití.⁽²⁾ K nedostatku životního prostoru také musíme přičíst i psychická muka, neustálý svíravý strach z odhalení, z náhodného prozrazení, jež by znamenalo smrt nejen pro ukrývaného, ale i pro jeho „árijské“ ochránce. To vše v některých případech trvalo až tři dlouhá válečná léta. Jak se po válce vyjádřil jeden z ukrývaných, útisk a nesvoboda byly tak obrovské, že „záviděl tehdy potulným psům jejich svobodu. Pro mě čekala při zadržení jen jistá smrt.“⁽³⁾ Být v ilegalitě a nemít žádné oficiální doklady, které by jejich pobyt legalizovaly, znamenalo také finanční výdaje za nákup potravin na černém trhu. Ukrývaní Židé se nemohli samozřejmě přihlásit o potravinové líst-

ky. Mnozí zaplatili po válce za své ukrývání vážnými zdravotními následky, jako byly srdeční vady, nervové poruchy či revmatické potíže.⁴⁾

Tyto jistě strastiplné podmínky k přežití, kterým byli podobně jako Pollacsek vystaveni i další Židé, o nichž pojednává tento příspěvek, nebyly po válce zákonodárci uznány jako dostatečné k dosažení osvědčení o účasti v národním boji za osvobození podle zákona č. 255/1946 Sb. Navíc nezískali ani finanční kompenzaci za toto utrpení.⁵⁾ K získání osvědčení totiž musely ukrývané osoby splnit podmínku § 1, odst. 2, čís. 5 citovaného zákona, že dotyčný žadatel byl **úplně omezen** na osobní svobodě či internován. Termín ukrývání nebyl v zákoně definován, a proto pouhé „potopení se“ nestačilo. Musel být navíc prokázán i podíl na odbojové činnosti nebo zatčení pro politický či rasový důvod.

Odchod do ilegality, tedy stát se nezvěstným – *abgänglich*, měl během okupace pro židovské obyvatelstvo mnoho podob. Jen v období od března do září 1939 uprchlo přes hranice do Polska čtyři až pět tisíc osob, většinou Židů. Další utíkali přes hranice na Slovensko a do Maďarska.⁶⁾ To bylo umožněno převaděčskou sítí židovské mládežnické organizace Hechaluc na Uherskobrodsku. S pomocí této sítě, kterou vedli Ariel Evan-Eisen, Vítězslav Roth a Richard Mayer v letech 1939 až 1940 uprchlo na tři sta židovských občanů. Roth i Mayer zaplatili za tuto ilegální činnost svým životem. Evan-Eisen se zachránil v roce 1940 útekem na Slovensko. Z internace na ostrově Mauritius se dostal do zahraniční armády, kde bojoval až do konce války.⁷⁾

Ve svém příspěvku se soustředím na možnosti rezistence židovského obyvatelstva od podzimu 1941, kdy začaly odjíždět transporty do ghatt v Lodži a Terezíně. Mnozí z těch, kteří dostali od židovské obce příkaz k nástupu do transportu, se tomu snažili jakkoliv vyhnout. Kromě pokusů o vyreklamování či alespoň oddálení deportace skrze kontakty na židovské funkcionáře, zbývaly povolaným do transportu vlastně pouze tři možnosti. Nástup na shromaždiště a odjezd do Terezína, sebevražda či přechod do ilegality, tedy tzv. potopení se. Je zřejmé, že se drtivá většina rozhodla pro první možnost. Nemalá část protektorátních Židů se rozhodla pro (ne)dobrovolný odchod ze života a jen málo bylo těch, kteří našli odvahu opustit vše a pokusit se přežít mimo domov ve stavu permanentního útěku. Jejich jména byla v roce 1942 pravidelně oznamována v *Židovských listech* až do šestého čísla v rubrice Hledají se. Nakonec byla tato hlášení pro neúčinnost zastavena.⁸⁾

K problému kvantifikace Židů, kteří se rozhodli pro život v ilegalitě, mnoho konkrétních čísel nemáme. To pramení i ze skutečnosti, že vypracování statistik o židovských osobách v ilegalitě patřilo mezi tzv. *sonderarbeiten* a nespadlo mezi ta data, která by měla být oficiálně zveřejňována. Je pochopitelné, že Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze, resp. Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě se nepotřeboval chlubit počtem osob, které se vzepřely „konečnému řešení“. Rada starších v Praze tyto rešeršní práce pro Ústřední úřad pravidelně prováděla. Některá šetření se zabývala i cizími státními příslušníky, kteří se nacházeli mezi osobami, které přešly do ilegality.⁹⁾ Evidenční

oddělení židovské náboženské obce vyhotovovalo pro německé orgány týdenní zprávy o změnách ve stavu židovského obyvatelstva. Tyto *Verzeichnis der Aenderungen* (seznam změn) se zachovaly z druhé poloviny roku 1944 v exemplářích ad informandum pro dr. Viktora Kolleka, vedoucího právního oddělení Rady starších v Praze. Tyto údaje byly přenášeny v letech 1941–1945 i do nejdůležitějšího uceleného pramene pro identifikaci osob na útěku, tj. do registrací židovského obyvatelstva.¹⁰⁾

Pro nás je zajímavé zjištění, že podle statistiky vypracované Židovskou náboženskou obcí (od února 1943 transformovanou v Radu starších v Praze) k poslednímu dni roku 1942 bylo v protektorátu 16 661 Židů. O jeden den později, tedy v první den roku 1943, bylo však podle jiné, tzv. Korherrovoy zprávy v protektorátu jen 15 550 Židů. V počtech Židovské náboženské obce tedy musely být zahrnuty i osoby, které byly zatčeny, odešly do ilegality nebo utekly za hranice. Jednalo se o celkem 1 111 osob.¹¹⁾

Z výroční zprávy Rady starších v Praze víme, že k 31. prosinci 1943 bylo na útěku 362 osob, tj. čtyři procenta všech dosud v protektorátu registrovaných Židů. Je ovšem nutno zdůraznit, že 17 225 vězňů ghetta Terezín, vedených jako *abgewandert* z protektorátu, statisticky de jure neexistovalo.¹²⁾ Z výše uvedených 362 Židů v ilegality připadalo na Prahu 230 osob a na zbytek protektorátu 123. Podle dalších kritérií bylo devět z nich spřízněno s árijci (*arisch versippt*).¹³⁾ To by odpovídalo počtu Židů v ilegality mezi 341 a 379 osobami, jak uváděl Miroslav Kárný.¹⁴⁾

Z jedné z nedatovaných mapek protektorátu, do které jsou zaneseny počty židovského obyvatelstva v oblastech jednotlivých oberlandrátů, vyplývá, že v určitém čase žilo na území protektorátu 7 890 osob spadajících pod gesci židovské náboženské obce. Tento počet by odpovídal situaci v březnu nebo dubnu roku 1945.¹⁵⁾ Ovšem počet těch, kteří byli pro obci skutečně dosažitelní, byl o 1 152 osob nižší. Dle mého soudu z toho můžeme vyvodit, že se jedná o navýšení počtu 1 111 osob „nepřítomných“ o dalších 41 osob, zatčených, žijících v ilegality, nebo těch, které uprchly za hranice protektorátu a které unikly dozoru Ústředny pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě.¹⁶⁾

Alena Hájková, která byla oceněna za svou pomoc Židům v ilegality izraelským titulem Spravedlivý mezi národy, během rešerše kartotéky židovského obyvatelstva dohledala evidenční karty 577 tzv. ponorek, tj. osob, které jsou vedeny jako *abgängig*.¹⁷⁾ Některé z těchto karet ovšem nesou poznámku „*nezvěstný před registrací*“.¹⁸⁾ Dalším zdrojem informací o osobách, které se vyhnuly nástupu do transportu, byly také oběžníky Prezidia Zemského úřadu v Praze. Ty byly výsledkem pátrání Policejního úřadu v Praze. Žádosti o pátrání pak nacházely odezvu také v žádostech okresních úřadů jednotlivým četnickým stanicím.¹⁹⁾ Oběžník z 19. ledna 1942 požadoval zatčení Leopolda Picka (nar. 1903) a Emila Eislera (nar. 1909), kteří se „*vyhnuli transportu do generálního Gouvernementu*“.²⁰⁾

Ačkoliv se statisticky pohybujeme v řádu 400–500 osob, které se vyhnuly transportu, jsme schopni určit jen asi polovinu z nich, tj. 252 osob.

Oblast	Počet uprchlých	Oblast	Počet uprchlých
Brno	53	Moravská Ostrava	9
České Budějovice	–	Olomouc	9
Hradec Králové	2	Plzeň	6
Jihlava	3 ²¹⁾	Praha	85
Kladno	5	Praha-venkov	3
Klatovy	1	Tábor	2
Kolín	1	Zlín	17
Mladá Boleslav	1	Celkem	197 ²²⁾

Nejrozsáhlejším a nejdůležitějším pramenem pro zjišťování osob na útěku jsou registrační listiny.²³⁾ Z výše uvedeného přehledu registračních záznamů o židovském obyvatelstvu na útěku vyplývá, že větší prostor pro osoby ochotné riskovat odchod do ilegality skýtaly pouze Brno a Praha kvůli anonymitě obyvatelstva.²⁴⁾ Do sběrného tábora v Merhautově ulici v Brně se k transportu nedostavilo nejméně 75 Židů.²⁵⁾ Existují dokonce doklady o „potopení“ jedné protektorátní Židovky ve Vídni.²⁶⁾ Po osobách, které se nedostavily na shromaždiště, se vyhlášovalo pátrání a v případech, že byly dopadeny ještě před odjezdem transportu, měly být vzaty do vazby a odtud přímo poslány do sběrného tábora. V případě, že by byl uprchlý zachycen po odjezdu transportu, měl být okamžitě předán do koncentračního tábora.²⁷⁾ Jedním z nich byl i Vilém Neumann (nar. 1907), který byl odhalen a zatčen gestapem po dvou letech skrývání. Přes Kounicovy koleje byl odvezen do koncentračního tábora Buchenwald. 16. dubna 1945 se evakuačním transportem dostal do Dachau, kde se dožil vytouženého osvobození.²⁸⁾

Průměrný věk všech 197 uprchlíků, jejichž jména procházejí registračními seznamy, je 32 let. Nejstarším byl Ing. Karel Kraus (nar. 1872). O jeho osudu nemáme zprávy, víme jen, že byl zatčen podle hlášení ze 3. srpna 1944.²⁹⁾ Ve jmenném seznamu nacházíme poměrně dost dětí a nezletilých do patnácti let, celkem 24 osob. Nejmladším „uprchlíkem“ byla roční Alice Knappová (nar. 1941), po které bylo spolu s rodiči pátráno od 29. dubna 1942. Rodina byla v červenci 1942 zatčena gestapem na pardubickém nádraží a rozdělena. Marta a Alexandr byli přes věznic v terezínské Malé pevnosti převezeni do Osvětimi, kde Marta dne 30. září 1942 zahynula. O Alexandru Knappovi víme, že byl ještě podle hlášení z ledna 1944 v Osvětimi stále naživu. Dcera Alice byla dána do sirotčince a později poslána do ghetta Terezín transportem Ck-271. V ghettu přečkala válku, sama se charakterizovala jako „ukázkové dítě pro švýcarský Červený kříž“, dožila se osvobození.³⁰⁾ Jedním z důvodů mohla být i ochrana sirotků, jejichž rodiče zahynuli v koncentračních táborech, židovskou samosprávou.³¹⁾ Kromě dětí a mladistvých, kteří byli na útěku se svými rodiči, tu byla i velká skupina dětí, které byly ukryty v církevních institucích či v cizích rodinách, či byly nuceny skrývat se ve sklepích, přístěncích, na půdách či v hospodářských staveních. Jana Dráská vyčíslila počet takto v ilegality žijících dětí, potencionálních obětí rasové perzekuce, na 250 osob, přičemž 60 procent dětí se se svými rodiči po válce již nesetkalo.³²⁾

Jedním z nich byl i Ivo B. (nar. 1934), který se skrýval téměř tři roky v malé komůrce v domě u přítelkyně svého strýce, kde žilo celkem osm osob. Ačkoliv se později ve vesnici vědělo o jeho ukrývání, nikdo z místních ho neudal. Ivo vzpomínal, že čas v úkrytu trávil četbou a spaním, vycházet mohl pouze v noci. Zajímavé na celém příběhu bylo, že pro jeho předstírané zmizení fingoval jeho otčím utonutím ve Vltavě.³³⁾ Podobně jednal i Leo Morawetz. Ten fingoval svou smrt utonutím v řece Moravě u Napajedel v lednu 1943, když bylo zřejmé, že v tomto měsíci budou vypraveny transporty do Terezína. Již předtím skončili jeho rodiče a bratři s rodinami v ghettu či později zahynuli v Terezíně nebo po deportaci dále na Východ. Leo Morawetz získal od přítele falešné doklady na jméno Miroslav Šimonek a v úkrytu na Zlínsku a v samotném Zlíně přežil až do osvobození. Ani on ale svým ukrýváním nevyhověl podmínkám pro udělení statutu politického vězně.³⁴⁾

Podobně se o fingované sebevraždu a tím záchranu před transportem na jaře 1945 pokusil i Jiří Weil. Podle vzpomínky jeho zachránkyně „šel na Karlův most, tam položil aktovku, nechal tam kalhoty nebo něco a napsal dopis, že páchá sebevraždu, skáče do vody a že se loučí se světem. A odebral se z toho mostu k nám.“³⁵⁾

Ojediněle se v pražských registračních záznamech vyskytovaly i informace týkající se zemí, kam směřoval útěk těchto osob. Informace o nich se oficiálně či neoficiálně dostávaly k pracovníkům židovské obce, kteří je do seznamů dodatečně zapisovali. Šestnáct osob z Prahy mělo u poznámky *abg[äng]ig[.]* vpisek *Slowakei* (Slovensko), dalších pět osob *Ungarn* (Maďarsko) a tři členové rodiny *Hullerovy, Kroatien* (Chorvatsko).

Kromě možnosti schovat se ve velkém a do určité míry anonymním městě platilo pro vrchní zemské obvody pravidlo, že čím více na západ, tedy blíže k Německu, tím méně pokusů o útěk. Nejvíce židovského obyvatelstva se rozhodlo odejít do ilegality z příhraničních oblastí se Slovenskem. Jedněmi z mnoha uprchlíků na Slovensko byli manželé Knappovi. Na Slovensku ilegálně pobývali od ledna 1943 do svého zatčení v listopadu 1944. Oba byli 23. listopadu 1944 odvezeni do koncentračních táborů. František Knapp do Sachsenhausenu, odkud se nevrátil, Herta byla vězněna v Ravensbrücku. Byla osvobozena na pochodu smrti a po několika týdnech léčení repatriována v červnu 1945 zpět do vlasti.³⁶⁾ Pro přechod na Slovensko byla pro větší prostupnost hranice vhodná oblast Zlínska a také hornatý a zalesněný terén Bílých Karpat, jak dosvědčuje i převaděčská činnost mládežnické organizace Hechaluc.

Ve *Věstníku kriminální protektorátní policie* č. 10 z 5. února 1943 bylo vyhlášeno pátrání po rodině Deutschových ze Zlínska. Jejich nenastoupení do transportu bylo oficiálně kvalifikováno jako *Flucht vor der Verwahrung*, tj. útěk před zajištěním v ghettu.³⁷⁾ Deutschovi využili možnosti utéct na území Slovenského státu, kde se o ně starali prarodiče žijící v Novém Meste nad Váhom. Útek se uskutečnil před oznámením transportů do Terezína v lednu 1943. Za pomoci obyvatel a za cenu velkého zadlužení celá rodina přežila. Sestra během skrývání odešla pracovat na falešné doklady do Bratislavy, Bedřich Deutsch strávil asi půl

roku na evangelické faře ve Slatině nad Bebravou, než byl nucen znovu se skrýt v bunkru v Karpatech. Tento bunkr o rozměru asi 4 x 3 x 2,5 metrů sloužil pěti osobám a měl jen dvě prýčny a malá kamínka, ve kterých se ze strachu z prozrazení topilo jen v noci.³⁸⁾ Do bunkru se kromě Bedřicha vrátil v březnu 1944 i otec MUDr. Bruno Deutsch (nar. 1892), který byl od května 1943 internován v pracovním táboře pro židovské obyvatelstvo ve Vyhních. Tam se dostal po zatčení v roce 1943 během razie příslušníků Hlinkovy gardy. Tehdy byl deportován do pracovního tábora, ostatní opět utekli do hor. Když měl být Bruno v roce 1944 odveden z Vyhní jako lékař do vojenské nemocnice v Ružomberoku, znovu uprchl k partyzánům. Otec a děd Bedřicha jako polní lékaři během pobytu v Bílých Karpatech pomáhali partyzánům II. Stalinovy brigády ošetřovat zraněné. Podle materiálů, které poskytl v rámci žádosti o vydání osvědčení podle zákona 255/1946 Sb., se během bojů o vesnici Podkozince „*vplížil v doprovodu partyzána Hornáčka z Lubiny do jednoho z domů, kde poskytl první pomoc a ošetřil partyzána Borise Mazáka, který byl na pravém stehně těžce zraněn střelou dum-dum.*“ V dubnu 1945 sestoupili duševně i fyzicky zcela vyčerpaní z hor do Staré Turé a tam se dožili osvobození rumunským vojskem.³⁹⁾

Cestu za hranice protektorátu zvolil i MUDr. Jiří Havaš (nar. 1904), který byl od roku 1939 zapojen do komunistického odboje. V době, kdy se kolem něho začínala utahovat smyčka gestapa a jeho spolupracovnice již byly zatýkány, se rozhodl připojit k československému zahraničnímu odboji. Havaš se dostal přes hranice na Slovensko, ale ve Skalici byl zatčen a odsouzen tamním soudem za ilegální překročení hranic. Strávil několik týdnů ve vazbě v Bratislavě a nakonec byl jako košický rodák předán maďarským pohraničním orgánům. Znovu překročil hranice a zůstal několik týdnů ilegálně v Bratislavě. Po opětovném přechodu do Maďarska byl nakonec internován pro sabotážní činnost a podezření z protistátní činnosti v domobranecké trestnici na Markétině okružní třídě v Budapešti. Během evakuace židovského obyvatelstva na podzim 1944 byl dopraven do Dolního Rakouska, kde byl nuceně nasazen. Odtud uprchl a byl nakonec osvobozen Rudou armádou.⁴⁰⁾ Na maďarské území se uchýlil i Mendel Buchbinder (nar. 1912). I on byl zatčen, avšak deportován do Osvětimi. Nakonec byl osvobozen ve Fünfteichenu, v pobočném táboře koncentračního tábora Gross-Rosen.⁴¹⁾

Za hranice protektorátu utekl i kožešník Samuel Frankl (nar. 1902) s manželkou a dvěma syny. Samuel byl internován a jako cizinec byl umístěn do do-lů v Salgótarjánu. Odtud pak byl hromadným transportem převezen do Dachau, Osvětimi a nakonec do Mauthausenu, kde byl v pobočném táboře GunsKirchen osvobozen. Po prodělání skvrnitého tyfu byl teprve v červenci 1945 repatriován do Bratislavy. O osudech své rodiny neměl po válce žádné zprávy.⁴²⁾

K útěku na Slovensko a dále do Maďarska se tedy odhodlávaly většinou osoby, které uměly slovensky nebo maďarsky, protože se narodily nebo žily v oblastech, kde se jeden z těchto jazyků používal. Jedním z nich byl i Lazar Jakobovits (nar. 1916), jehož rodiče měli krejčovský závod v Košicích. Jakobovits odešel v dubnu 1942 v důsledku protižidovské perzekuce z Oslavan, kde pracoval jako horník,

T	2	AE	F	O	I	II	a	b	c	IV	AV	NAV	ST	H	U	ABG	HAFT	GEST	TR	Z D.F.	A S
1 NAME A d l e r											2 MÄDCHENNAMEN Lenk				3 REG. NR. 24678						
4 VORNAME Margarethe											5 GEBURTSORT Prag				6 GEBURTSDATUM 3.9.19						
7 RELIGION r.k.											8 STAND verh.				9 SOZIALUNTERSTÜTZT		10 STAATSGEBIERT. Ungarn				
11 BERUF											12 ARBEITSBUCH NR.				13 BÜRGERLEG. NR.						
14 ARBEITGEBER											15 STAT. NR. U 06				16						
19 a ARISCH VERSIPPT b NICHT ARISCH VERSIPPT c STRITIG											20 a NAME <i>Sud. Ing</i> b REG. NR. <i>362</i> c VERH. ZUM <i>Gatte</i>				17 X., Sudetenstr. 44 vermisst Abgängig						
21 a FAMILIENMITGLIEDER b NAME c REG. NR.																					

Kartotéční lístek Markéty Adlerové (nar. 1919) s poznámkou *abgängig* – nevězná. Židovská obec v Praze

do ilegality. Nejspíše směřoval do Maďarska, ale byl na hranicích zadržen a předán gestapu do Brna. Odtud byl spolu s 51 dalšími vězni deportován do Osvětimi. Obdržel táborové číslo 77069, které nám umožňuje datovat jeho příchod do tábora k 20. listopadu 1942. Podle rozhodnutí Okresního soudu ve Vyškově byl prohlášen za mrtvého k poslednímu dni roku 1944. Z jeho vězeňské karty z koncentračního tábora Buchenwald však vyplývá, že byl naživu ještě 26. ledna 1945, tj. ke dni jeho příjezdu transportem z Osvětimi. Další osud Lazara Jakubovitse je neznámý, po válce se dotyčný nikde nepřihlásil.⁴³⁾

Jeden z nejznámějších případů života v ilegalitě představuje rodina Wolfova. Prožitky své a rodičů během ukrývání popsali sourozenci Otto a Felicitas Wolfovi v deníku, který začal Otto psát v den „potopení“ celé rodiny, neboť neuposlechli předvolání do olomouckého transportu AAF do Terezína v červenci 1942. Celá rodina se opírala o solidaritu občanů v obcích Tršice a Zákřov. Bertold a Otto byli během razie protipartyzánského oddílu v dubnu 1945 zatčeni, otec byl nakonec pro stáří propuštěn. Otto byl spolu s dalšími osmnácti občany Zákřova odvezen do lesa u Kyjanic, kde byli postříleni a jejich těla spálena v dřevěné boudě. Podle soudní pitvy byli někteří z nich v době zapálení objektu stále naživu. Po válce obdržel Otto Wolf Válečný kříž 1939 in memoriam. Ottův a Felicitin bratr Kurt padl u Sokolova.⁴⁴⁾ Rodiče a Ottova sestra válečné útrapy přežili a Ottův deník byl později vydán knižně.⁴⁵⁾ V lesích na Zlínsku se od 18. ledna 1942 až do osvobození ukrýval a v posledních měsících okupace působil Richard Haas (nar. 1897) jako

příslušník I. československé partyzánské brigády Jana Žižky, čety T. G. Masaryka. Kromě něj se do ilegality uchýlili i jeho bratr Vladislav a otec Josef.⁴⁶⁾

Richard Ornstein (nar. 1908) a jeho manželka Ella se spolu s matkou Idou Spiegelovou ukrývali od 3. dubna 1942 až do osvobození na různých místech ve Štěpánovicích u Brna. Jejich nezištným zachráncem byl místní občan Metoděj Mach, který je v ilegality podporoval. Podle poválečného svědectví se Richard Ornstein s panem Machem podíleli na diverzní činnosti. Po tragické smrti svého manžela krátce po osvobození se paní Ella později provdala za svého zachránce.⁴⁷⁾

Výraznou skupinu mezi uprchlíky tvořily osoby, které se navzdory osobnímu ohrožení aktivně podílely na protinacistickém odboji a nespolehaly se jen na nutnou pomoc známých a přátel. Jejich přechod do ilegality byl mnohdy vynucen zatýkáním blízkých spolupracovníků. Jejich osud, pokud byli dopadeni, byl tragický. Za všechny jmenujme popravené a umučené Kurta Konráda-Beera, JUDr. Karla Bondyho či doc. PhDr. Josefa Fischera.⁴⁸⁾ Zajímavý je osud odbojového pracovníka Jiřího Kohna (nar. 1896), který byl již před válkou členem tzv. Šaldova komitétu (Pomocný výbor pro uprchlíky) a v ilegality se pohyboval již od března 1942. Do ilegality se uchýlil poté, kdy mu gestapo přikázalo vypracovat seznam všech osob, které se podílely na pomoci emigrantům. Jiří Kohn byl zatčen po průniku gestapa do odbojové struktury v leteckém podniku Avia Letňany v březnu 1944. Ještě téhož měsíce Kohn, který byl styčným kontaktem mezi odbojáři v Letňanech a odbojáři pracujícími v Ústřední sociální pojišťovně a zajišťoval např. prázdné pracovní knížky k dalšímu použití, zemřel v pankrácké věznici v Praze na následky prvního výsledku gestapa. Za odbojovou činnost byl po válce vyznamenán Zlatou hvězdou Řádu za svobodu in memoriam.⁴⁹⁾

Celá rodina Maxe Neumanna (nar. 1920) byla postižena perzekucí po zatčení kladenským gestapem kvůli spolupráci s komunistickou skupinou J. Neliby na Berounsku. Max Neumann odešel do ilegality 8. března 1943. Po zatčení v srpnu téhož roku a výsledku v Kladně byla celá rodina dopravena do policejní věznice gestapa v Terezíně. Odtud byl 5. února 1944 deportován do koncentračního tábora v Osvětimi, poté přes Monovice, Nordhausen a Bergen-Belsen doputoval do Buchenwaldu, kde byl osvobozen. Jeho otec a dva bratři zahynuli, osvobození se dožila pouze jeho matka.⁵⁰⁾

Marie Erdelyová (nar. 1918), která inklinovala ke komunistické mládeži, se spolu se svou přítelkyní Lízou Frankovou podílela na rozšiřování letáků a novin *Svoboda*. Jejich pětičlenná odbojová skupina byla rozbita v dubnu 1940. Po roce stráveném v židovské cele na Pankráci byla Zvláštním soudem v Praze (Sondergericht) odsouzena k jednomu roku vězení, který si vazbou odpykala. Poté, co obdržela předvolání do transportu do Terezína, rozhodla se do něho nenastoupit. Za pomoci svých přátel se pak skrývala v Praze pod falešným jménem Therese Prinzheim. Její vzpomínka na náhodné zatčení při předávání falešné občanské legitimace a na následující výsledky v Pečkárně je výmluvným svědectvím o prožitcích židovské dívky žijící v ilegality.

„To byla situace, přemýšlela jsem, jak spáchat sebevraždu, protože jsem si umě-

Namensliste		J.K.G. PRAG			Nr. 00	
IM. N.	Familie und Vorname	Geb. Jahr	Alter	Anschr.	Anmerkung	
20161	Kohn Thail	1886	58	I., Langgasse 36 o/o Zepner	○	
		ARISCH VERSPPT am 28.2.26				
20162	Kohn Thail	1886	57	XV, Katscherow, Baumstätte 12	✓	
		D 143 T				
20163	Kohn Thail	1884	57	I., Kestelunggasse 6	○	
		At 353 T				
20164	Kohn Thail	1880	61	XII, Kronenstrasse 13	○	
		At 308 T				
20165	Kohn Thail	1877	64	II., Sokolstrasse 150	✓	
		D 396 T				
20166	Kohn Thail	1875	66	II., Dietrichgasse 9 o/o Zepner	○	
		gest. 13.1.42 Nr. 6.10.22				
20167	Kohn Thailie	1890	61	X., Omdaunerstrasse 9a	○	
		At 310 T				
20168	Kohn Thailie	1888	56	XII, Badegaststrasse 4	○	
		At 313 T				
20169	Kohn Thailie	1880	61	XII, Jochstrasse 10	○	
		At 314 T				
20190	Kohn Thailie	1874	69	II., Stefanngasse 17	○	
		AAN 199 T				
20191	Kohn Thailie	1875	68	VIII, Baumgasse 11 o/o Weinberger	✓	
		E 250 T				
20192	Kohn Thailie	1866	78	XIV, Huml Olgokarten	○	
		AAN 198 T				
20193	Kohn Erich Ing.	1913	28	X., Hohemoutergasse 4	✓	
		J 234 T				
20194	Kohn Erich	1911	30	VIII, Chocholoušekstr. 15	✓	
		J 270 T				
20195	Kohn Erich	1909	32	VII, Senecstrasse 13	✓	
		J 233 T				
20196	Kohn Erich	1905	36	I., Langgasse 33 o/o Leit	○	
		abgegeben 11.11.22				
20197	Kohn Erich	1904	37	II., Bischofshof 1 o/o Madinger	✓	
		AK1-392 T				
20198	Kohn Ernst	1909	32	II., Bischofshof 1 o/o Madinger	✓	
		AK1-393 T				
20199	Kohn Ernst	1908	33	VII, Senecstrasse 7a	✓	
		K 228 V				
20200	Kohn Ernst Ing.	1911	30	XII, Blüchergasse 10	✓	
		J 236 T				

Záznam Ericha Kohna (nar. 1905) o odchodu do ilegality ve Jmenné listině Praha. Památník Terezín

la představit, jak by to ze mne vytřískali. Bylo to velice tvrdé, sebrali mě, samozřejmě ji taky. Na gestapo, zase do Petschkárny, a tam mě už všichni znali a řekli: „No, Maruško, co tu zase děláš?“ Okamžitě mě identifikovali. Pak už jsem žádné legitimize nemusela zapírat. Tak jsem seděla a to už bylo horší, mlátili mě moc, aby ze mě vymlátili jména. Musím říct, že jsem nebyla žádná hrdinka. Bylo to skutečně strašné, držela jsem se dost dlouho, ale věděla jsem, že nevydržím. Ta chvilka, než upadnete do bezvědomí, to je ta chvilka, kdy prostě nemůžete. Velice mě zmlátili

V ilegalitě žijící Aron Gutter (nar. 1898) byl po dopadení transportován do Osvětimi, kde byl v prosinci 1943 zavražděn. Národní archiv

a měla jsem zánět žil. Pak dál to bylo hrozné. Vymýšlela jsem si, že jsem bydlela pod mostem, že jsem se prostituovala, a komisař, který to vedl, právník doktor Linhart – myslím, že díky jemu to tak dopadlo, on na mě taky držel. Zmlátili mě, ale ne až do těch konců [...] Pavlu posadili vedle mě. Ptala jsem se, co tam dělá a ona řekla, že čeká na výslech. Řekla jsem jí, že ji určitě pustí a ona se ptala: ‚Můžu pro vás něco udělat?‘ Já jsem řekla: ‚Ano, vyřídte Františku Hermannovi, že jsem velice bita, aby zmizel z bytu, že to nevydržím.‘ To byl můj kamarád, u kterého jsem taky jednou spala. Žil taky na falešné papíry a měla jsem o něj největší strach. Pavla pak šla na výslech, já jsem tam seděla, a když vyšla ven, řekla mi, že jde domů. Použili ji jako volavku. To jméno z ní vytloukli. Po válce jsem se s ní setkala, vůbec jsem jí to neměla za zlé. Vždyť jsem ji do toho vlastně dostala. Takže najednou přede mnou defilovali všichni ti, co mně pomáhali [...] Prostě úplně všichni tam defilovali přede mnou. To bylo hrozné. To bylo nejhorší, prožila jsem holocaust, ale tohle bylo hrozné. Já jsem zapírala, oni mě mlátili, ale doktor Linhart mně vlastně pomohl. Nenechal mě ubít. A po šesti týdnech všechny pustili domů. A mně řekl: ‚Já tě pošlu do Auschwitzu, tam každý umře za šest týdnů. To je tvůj konec. Ale ty máš tolik života, že to možná přežiješ.‘“

Přes terezínskou policejní věznicí, kde strávila šest týdnů, byla odvezena do Osvětimi-Březinky. Přežila díky pomoci spoluvězeňkyň a lékaři SS Werneru Rhode. Přes internaci v koncentračním táboře Ravensbrück se dostala až do pobočného tábora Svatava, kde byla osvobozena.⁵¹⁾

Dalším z Židů, kteří se uchýlili do ilegality, aby se vyhnuli nástupu do trans-

portu, byl Josef Liebl (nar. 1907). Dle evidenční karty židovské obce se „potopil“ 18. května 1942, byl ale dopaden a vězněn na Karlově náměstí v Praze. Spolu s MUDr. Otokarem Weislem (nar. 1912) utekli z vězení na silvestra 1943 o půl sedmé ráno. K snadnější identifikaci uprchlého Liebla mělo podle hlášení kriminální policie dopomoci jeho zvláštní tělesné znamení, totiž to, že kulhal. Dle soudního rozhodnutí byl jako datum, které pravděpodobně nepřežil, stanoven 31. říjen 1944 a za místo skonu Osvětim.⁵²⁾

Jan Hostovský (nar. 1920 v Žamberku) byl pro podezření z nabádání k sabotáži v listopadu 1941 zatčen na svém pracovišti v autodilně firmy Stejskal v Žamberku. Po výsleších byl odvezen do policejní věznice v Terezíně, odkud se v únoru 1942 vrátil domů. Jeho bratr Zdeněk zahynul v Osvětimi, otec Arnošt byl ubit na královéhradeckém gestapu. 13. prosince 1942 odešel do ilegality. Po celou dobu okupace se skrýval u manželů Kytlicových spolu s válečným zajatcem Eduardem Pietraszunem. Unikátní na jeho příběhu v ilegalitě bylo, že se během skrývání oženil s Hanou Šušťovou a v manželství se jim narodila dcera (1944).

Je pravděpodobné, že méně složitou situaci zažívali ti Židé, kteří dokázali při odchodu do ilegality získat falešné „árijské“ doklady. Andrej Farkaš (nar. 1918), rodák z Podkarpatské Rusi, byl od listopadu 1940 do června 1941 internován v židovském přeškolovacím táboře Lípa (Linden). Před zatčením spolupracoval s ilegální organizací *Přehledy*, kterou vedl Jaša (Jakub) Berger-Lamač (nar. 1914). Od 29. května až do 23. července 1942 byl Farkaš uvězněn a jen shodou okolností byl propuštěn. Po propuštění z vězení se uchýlil jako traťový dělník a později posunovač do Vratislavi (Breslau) pod falešným jménem Josef Blažek. Jeho ilegální spojení mu nadále dovolilo posílat informace o provozu na tomto významném dopravním uzlu, nebo ukrývat ohrožené osoby, dokud neobdržely nové falešné doklady.⁵³⁾ Výše zmíněná odbojová skupina *Přehledy* stála i za podporou dalších židovských osob na útěku. Alena Hájková vzpomínala na životní osudy svého židovského přítele Arnošta Neumanna (nar. 1916), který přešel do ilegality pod falešným jménem Vítězslav Nerad v dubnu 1942 a přes Slovensko utekl do Maďarska. Neumann napsal v září 1943 z Bratislavy do Ženevy dopis, který je autentickým svěděctvím o těžkostech a nutné odvaze, které židovské „ponorky“ po rozhodnutí očekávaly: *„Hlavním zájmem Židů bylo zajistit, aby transporty proběhly hladce. Ačkoliv jsme se snažili obětem v jejich osudu pomoci, ve skutečnosti jsme jim uškodili, protože jsme u deportovaných budili dojem, že jim nepůjde o život [...] Teprve později, když docházely sporadické zprávy o děsivém hladu, životních podmínkách a naprosté bezmocnosti vězňů, se naše stanovisko k transportům začalo měnit [...] Zprvu se naši přátelé do transportů přestali hlásit a požadovali, aby i ostatní, kteří ještě zbývali, učinili totéž. Ale jaké mělo takové počínání vyhlídky? Především bylo nutné se skrýt, jenže nebylo kde [...] Jen několik málo nežidovských občanů nám bylo ochotno v tomto ohledu vyjít vstříc. Je třeba si uvědomit, že všude vládl hrozný strach. Například po atentátu na Heydricha zastřelili každého, kdo se skrýval a nebyl hlášen. Za druhé, za stávajících okolností, bylo neobyčejně těžké prokázat ‚árijský‘ původ.“*⁵⁴⁾

To potvrzuje i svědectví manželů Backových, kteří po deportaci do ghetta v Zamošči utekli a zachránili se pobytem v ilegality v Bratislavě. Ti vzpomínali na neúspěšný pokus „potopit se“, neboť žádná z českých rodin, na které se Armin Back obrátil, jejich žádosti nevyhověla. Poslední jejich naděje padla, když museli vrátit klíče od půjčené chaty, neboť risk pro majitele chaty byl příliš velký a tresty drakonické.⁵⁵⁾

Kromě Farkaše se kvůli lepším možnostem uniknout odhalení vydávali za dělníky v rámci nuceného nasazení i další členové skupiny. Mezi nimi byl i Abraham Grünberger (nar. 1919) legalizovaný jako Zdeněk Vaněk, který odjel na práci do Lipska. Po nenastoupení do transportu se Eugen (Jany) Lebovič (nar. 1914) ukrýval na Sázavsku, později již jako Jan Kulík pracoval u elektrotechnické firmy v Holešovicích. Spolu s Lebovičem byl zatčen v rámci odhalení odbojové skupiny *Přehledy* i Jáša Berger. Oba skončili svou životní pouť v listopadu 1944 v Osvětimi.⁵⁶⁾ Kromě práce v odboji se Lebovič, Neumann, Berger i Grünberger zasloužili o přežití Morice Mittelmanna (nar. 1914) a jeho přítele Emila Kramáře. Mittelmann utekl z ghetta v Zamošči, kam byl v dubnu 1942 transportem deportován z ghetta Terezín.⁵⁷⁾ S falešným krytím jako novinář pracoval Mittelmann v Moravské Ostravě až do zatčení na podzim 1944. Protože nebyla odhalena jeho pravá identita ani útěk ze Zamošče, byl uvězněn v koncentračním táboře ve Flossenbürgu, kde se dožil osvobození.⁵⁸⁾

Pod falešným jménem Kurt Dapp žil v ilegality i Kurt Bernstein (nar. 1896 ve Vídni). Dne 6. dubna 1943 byl zatčen a uvězněn na Pankráci. Na konci října 1943 byl předán pražskému gestapu, které ho převezlo do policejní věznice v Terezíně. Tam jeho stopa mizí.⁵⁹⁾

MUDr. Arnošt Ungár (nar. 1905) se v rámci činnosti odbojové skupiny R 10 (podle bydliště v ulici Revoluční čp. 10) podílel až do prosince 1943 na ilegální činnosti, která zahrnovala získávání zpravodajských informací předávaných konzulátu SSSR v Praze či ukrývání pronásledovaných osob po heydrichiádě (Božena Rutová-Pórová, Hana Šiková, Milada Raimová, manželé Jesenští). Poté, co vypuklo Pražské povstání, vyšel z ilegality a stal se velitelem plukovního lazaretu v Praze 14 umístěného v Jedličkově ústavu. Po válce sloužil jako šéflékař Zemského velitelství SNB. V době Slánského aféry byl po 25měsíční vyšetřovací vazbě odsouzen na dva roky vězení a v roce 1964 plně rehabilitován.⁶⁰⁾

Valerie Oplatková (nar. 1906) byla s manželem zatčena a vyslýchána pro odbojovou práci. Manžel Viktor zahynul v Osvětimi 12. srpna 1943, Valerie byla odvezena do policejní věznice v Terezíně, dále do Osvětimi a do koncentračního tábora v Bergen-Belsenu, odkud byla v červenci 1945 repatriována zpět do vlasti.⁶¹⁾ MUDr. Lev Hartmann (nar. 1906) se spolupodílel na odbojové činnosti na Kdyňsku. V listopadu 1942 dostal s matkou předvolání do transportu Ce. Dva dny před nástupem na shromaždiště se uchýlil do ilegality. Ukrýval se až do 5. května 1945 ve vlhké skrýši v Podzámčí. Hned po vypuknutí povstání se i přes podlomené zdraví zapojil do práce v provizorním lazaretu.⁶²⁾

Zcela jiný osud měl další lékař, MUDr. Vilém Goldflam (nar. 1901), který až

5

Amtavermerk :
Úřední záznam :

Zur G.Z.: 119.361 vom 6.III.1942.
K č.j.: 119.361 ze dne 6.III.1942.

Abteilung der Regierungspolizei bei der Zentraleauswanderungs-
Oddělení vládní policie při Ústředí pro vystřhovelectví židů
stelle für Juden in Prag / G.Z. 53 vom 5.3.1942 - Fernruf 700-20/ ersucht
v Praze / č.j. 63 z 5.3.1942 telefon 700-20/ žádá o urychlené zahájení
um Einleitung der Fehndung nach dem im beigelegten Verzeichnisse an-
pátrání po židech, uvedených v připojeném seznamu, kteří se nedostavili
geführten Juden, die nicht bei der Registration erschienen sind,
k registraci a jimž nemohlo býti doručena obsilka, poněvadž jsou na
und denen die Vorladungen nicht zugestellt werden konnten, da sie
uvedených adresách neznámi.
an den angegebenen Anschriften unbekannt sind.

Unter den angeführten Juden ist auch:
Mezi těmito osobami jest také :

Zuckermann Arthur
geb. im Jahre *1876* zuletzt wohnhaft in *Prag I.*
nr. v roce *Simbergstr. 16.*
A.B.Z. *12. III. 1942*
VKU.

Evidenz der gesuchten Personen.
Evidencní záznam :

Záznam proveden.
Evid. hled. osob.

II. *23. III. 1942 / [signature]*

Administration des Polizeianzeigers.
Redakce policejního věstníku.

Záznam o pátrání po Arthuru Zuckermannovi (nar. 1876), který se vyhnul registraci.
Národní archiv

do začátku října 1944 pracoval jako dělník v židovském pracovním komandu a v bohunické cihelně. Protože byl zařazen do transportu do Hagiboru, předstíral sebevraždu a až do osvobození se skrýval v Žebětíně.⁶³⁾

Od ledna 1941 až do 14. května 1945 se na Českomoravské vrchovině ukrýval u tří rodin dentista Leopold Eber (nar. 1906). Důvodem k útěku bylo předchozí dvojí zatčení a výsledk na jihlavském gestapu kvůli rozšiřování zpráv zahraničního rozhlasu. Nejdéle ho na útěku, od 19. září 1942 až do osvobození, ukrývali manželé František a Marie Mičkovi.⁶⁴⁾

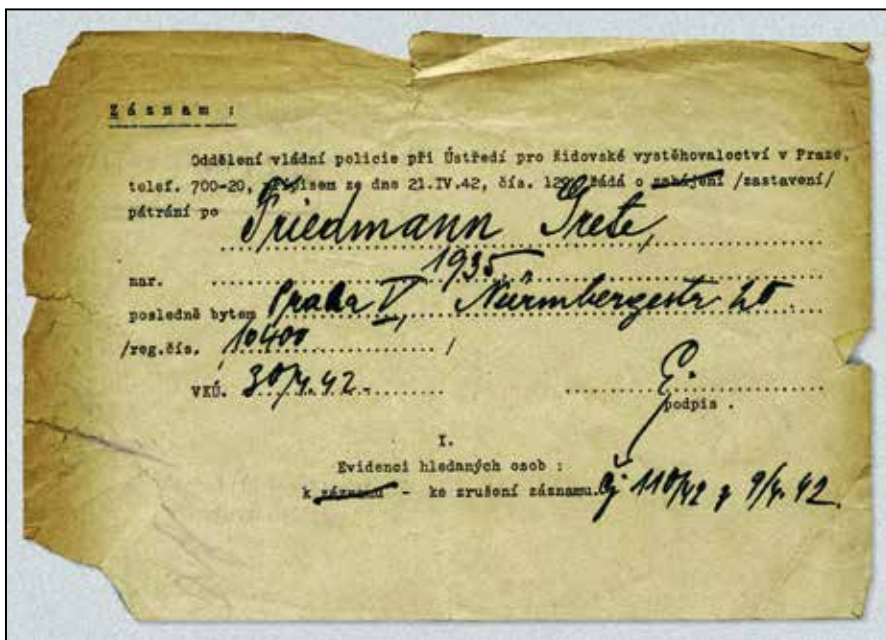
Manželé Růžena a František Ehrmannovi nenastoupili v květnu 1942 do jednoho z transportů do ghetta Terezín. Jejich obavy o osud po deportaci do Terezína umocňovaly i okolnosti, které se odehrály během fémové vraždy prof. Theodora Lessinga v Mariánských Lázních. Manželé Ehrmannovi byli totiž správci vily *Edelweiss*, ve které byl dne 31. srpna 1933 Lessing zavražděn. Na útěku a potom až do osvobození jim poskytla pomoc rodina zedníka a domkáře Jaroslava Homolky z Nechanic u Mitrovic na Plzeňsku.⁶⁵⁾

Neméně zajímavý je osud matky a dcery Messnerových. Irma Messnerová (nar. 1900) spolu s dcerou Ruth (nar. 1925) zůstaly po deportaci otce a bratra do tábora v Nisku samy. Otec Lev a bratr Emanuel šťastně dosáhli záchrany v Sovětském svazu, ale zahynuli v bojích s nacisty u Moskvy a Charkova. Irma s dcerou na radu přátel nenastoupily do transportu, ale skrývaly se v Pavlovicích na Hané s pomocí faráře Smečky a obecní tajemnice Strašákové. Když hrozilo prozrazení, odešly do Prahy, kde s pomocí dr. Dusla, policejního komisaře v Praze-Karlíně, získaly falešné doklady na jméno Štěpánka a Helena Matysíkovy. Ruth Messnerová – Helena Matysíková byla několik týdnů vězněna pro podezření ze sabotáže v Ostmarkwerke (Praha-Kbely) v policejní věznici v Terezíně. Obě se dožily osvobození.⁶⁶⁾

Mezi uprchlími Židy nalezneme i muže, kteří utíkali dobrodružně přes hranice, aby se dostali do československých jednotek v zahraničí a bojovali za svobodu národa. Jedním z nich byl i užhorodský rodák Bernard Grünstein (nar. 1904), který dne 27. června 1942 utekl z vojenské věznice v Olomouci, kde byl již přes dva roky vězněn za tisk a rozšiřování ilegálních letáků. Přes Rakousko, Maďarsko, Podkarpatskou Rus a Polsko se dostal až do Sovětského svazu. Byl přijat do Rudé armády a jako příslušník desantu působil na Němci okupovaných územích od prosince 1942 do dubna 1945, kdy byl vážně zraněn do páteře.⁶⁷⁾

Na západní frontě bojoval další židovský uprchlík z protektorátu MUDr. Jindřich Beckmann (nar. 1910), který se přes Sudetskou župu a Německo dostal až do Švýcarska, kde se 1. dubna 1942 přihlásil u dr. Jaromíra Kopeckého, stálého československého zástupce u Společnosti národů v Ženevě. Protože se nedostal v roce 1942 přes Marseille do Velké Británie, vrátil se zpět do Švýcarska. Pokus opakoval až 18. prosince 1944, tentokrát již úspěšně. Ve Velké Británii byl od 5. ledna 1945 zařazen do lehké brigádní ambulance a přidělen jako šéflékař k 1. rotě III. tankového praporu. S ním prodělal i boje u Dunkerque.⁶⁸⁾

Zcela zvláštním uprchlíkem, který nejspíše nepatří do této práce, ale jehož osud je velmi zajímavý, byl jistý Harry Fleischer, o němž víme jen to, co můžeme zrekonstruovat z doby po příjezdu lazaretního vlaku na nádraží v Bohušovicích nad Ohří. Podle hlášení četnické stanice v Bohušovicích nad Ohří z 18. srpna 1944 vyšlo najevo, že zraněný Harry Fleischer je Židem, který cestoval k léčení mezi ostatními vojáky Wehrmachtu z Paříže do lazaretu na terezínském předměstí Kréta. Po jeho zatčení, po odhalení skutečnosti, že se jedná o Žida, vydalo kladenské gestapo rozkaz, aby byl Fleischer bezpodmínečně umístěn jinde. Nemocnice v Roudnici nad Labem, kam byl učiněn dotaz na jeho umístění, in-

Greta Friedmannová (nar. 1935) byla po zatčení deportována do ghetta Terezín a dále na Východ, kde zahynula. Národní archiv

formovala okresní úřad tamtéž a četnickou stanici v Bohušovicích, že Fleischer bude moci umístit až tehdy, pokud bude mít k dispozici prázdný nemocniční pokoj, neboť židovští a arijsí pacienti se dle nařízení separovali.⁶⁹⁾ O den později rozhodl SS-Sturmbannführer Hans Günther, vedoucí Ústředního úřadu pro uspořádání židovské otázky v Čechách a na Moravě o jeho převezení do pražské židovské nemocnice. Poslední zpráva o tom, že je naživu, pocházela z 25. ledna 1945, kdy Rada starších v Praze oznámila, že Harry Fleischer byl z infekčního oddělení na Bulovce převezen zpět do židovské nemocnice. O jeho dalším osudu nemáme zpráv.⁷⁰⁾

Když se 8. května 1945 rozezněly zvony vítězství, vrátilo se podle H. G. Adlera z ilegality do nového života 424 osob. Podle všeho se však jednalo o údaj z doslechu, který obdržel od pražské náboženské obce.⁷¹⁾

Ačkoliv stát po osvobození patričně neoceníl odvahu mnoha jednotlivců i celých židovských rodin, kteří odešli do ilegality, je zřejmé, že jejich odvaha byla obdivuhodná. Podobně se na druhé straně ale nacházejí také ti, kteří Židům pomoci poskytli a často je i ukrývali. I oni byli mnohdy nedoceněni, a právě těmto odvážlivcům by měla být při dalším výzkumu této problematiky věnována patričná pozornost, protože si zaslouží být za své činy zřetelně oceněni.

- ¹¹ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha (dále jen VÚA-VHA Praha), Osobní spis účastníka národního boje za osvobození podle zákona č. 255/1946 Sb. (dále jen fond 255), Arnošt Poláček, 32467/72. Rozhodnutí bylo zamítavé: „Vzhledem k tomu, že jmenovaný nesplňuje podmínku § 1, odst. 2, čís. 5 citovaného zákona, navrhuji žádost zamítnout. Jmenovaný nebyl omezen na osobní svobodě a ani nebyl internován.“
- ¹² Richard LUTJENS, Vom Untertauchen: „U-Boote“ und der Berliner Alltag 1941–1945. In: *Alltag im Holocaust: jüdisches Leben im Großdeutschen Reich 1941–1945* (Hrsg. Andrea Löw, Doris Bergen, Anna Hájková), Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Bd. 106, München 2013, s. 49–64 nebo Beate KOSMALA, Überlebensstrategien jüdischer Frauen in Berlin. *Flucht vor der Deportation (1941–1943)*, ibid, s. 29–48.
- ¹³ VÚA-VHA Praha, fond 255, Mayer Karel, 20334/51.
- ¹⁴ VÚA-VHA Praha, fond 255, Neumann Vilém, 94376/47.
- ¹⁵ V rámci kompenzaci účastníkům boje za národní svobodu byla placena za každý měsíc nesvobody (odboje) částka 2 300 Kč.
- ¹⁶ Miroslav KÁRNÝ, Zur Statistik der jüdischen Bevölkerung im sogenannten Protektorat. In: *Judaica Bohemiae*, XXII, 1986, č. 1, s. 13.
- ¹⁷ Židé v boji a odboji: rezistence československých Židů v letech druhé světové války. Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. října 2006 v Praze pod záštitou prof. RNDr. Václava Pačesa, DrSc., předsedy Akademie věd ČR. Uspořádala Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Praha 2007, s. 64–68.
- ¹⁸ Miroslav KÁRNÝ, Konečné řešení. Genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha 1991, s. 20–21. Zde se domnívám, že došlo nejspíše k chybné interpretaci novinové rubriky. Ta neměla nic společného s osobami uprchlými, ale legálně vystěhovanými.
- ¹⁹ Židovské muzeum v Praze (dále jen JMP), Židovská náboženská obec v Praze za okupace (dále jen ŽNO v Praze), inv. č. 9, k. 1, Židovská rada starších – zpráva za rok 1944.
- ²⁰ JMP, ŽNO v Praze, inv. č. 58, k. 5, Přísně důvěrné seznamy v evidenci osob a jejich zařazení do skupin 1944–1945. V registračních seznamech je zkratka E (týden)/ rok, která odkazuje právě na tyto týdenní seznamy změn.
- ²¹ Miroslav KÁRNÝ, Zur Statistik der jüdischen Bevölkerung im sogenannten Protektorat, s. 17.
- ²² JMP, ŽNO v Praze, inv. č. 8, k. 1, Židovská rada starších – zpráva za rok 1943.
- ²³ Tamtéž.
- ²⁴ Miroslav KÁRNÝ, Zur Statistik der jüdischen Bevölkerung im sogenannten Protektorat, s. 14. U jednoho citovaného zdroje ovšem není možné stanovit počet uprchlých – v dokumentu je uvedeno jen „ve vazbě, nezvěstní, atd. – 844“. Údaj se vztahuje ke 30. 9. 1944 – viz. JMP, DP, inv. č. 47, Statistika: Židé v bývalém Protektorátě, září 1945.
- ²⁵ Miroslav KÁRNÝ, Zur Statistik der jüdischen Bevölkerung im sogenannten Protektorat, s. 11. K 30. červnu 1944 to bylo na území protektorátu 8 129 osob, 30. dubnu 1945 již jen 7 846 osob.
- ²⁶ JMP, ŽNO v Praze, inv. č. 33, k. 4, Počet židovského obyvatelstva v Protektorátu Čechy a Morava dle oberlandrátů, b. d.
- ²⁷ Alena HÁJKOVÁ, Ursprung und Zusammensetzung einer Personenkartei der Juden aus der Zeit des Protektorats. In: *Theresienstädter Studien und Dokumente 2000*, Praha 2000, s. 348.
- ²⁸ Pražská židovská obec, ústřední kartotéka – J. L. P. (Jmenná listina Praha), Viktor Abeles (nar. 1911), Pavel Štěpán Alt (nar. 1925).
- ²⁹ Státní okresní archiv Kladno (dále jen SOKA Kladno), Okresní úřad Kladno, inv. č. 108, k. 102. Srv. jednotlivé oběžníky. Dopadený uprchlík měl být předán Policejnímu ředitelství v Praze I, ulice Na Perštýně 9, kancelář č. 49 nebo témuž policejnímu ředitelství, oddělení B v Bartolomějské ulici č. 4.
- ³⁰ SOKA Kladno, Okresní úřad Kladno, inv. č. 108, k. 102. Složka Leopold Pick a Emil Eisler.
- ³¹ Dle statistického přehledu uprchlo celkem 6 osob.
- ³² Ze zjištěných osob bylo ve fondu 255 Vojenského historického archivu dohledáno pouze 38 osob uprchlých.
- ³³ Památník Terezín, A 7142, Jmenná listina osob reg. ŽNO v oblasti BRNO z doby okupace s doplňky. A 7139, Abecední seznamy Židů kraje MORAVSKÁ OSTRAVA s údaji o osudu za okupace. A 7135, Abecední seznamy Židů BUDĚJOVICKÉHO KRAJE s údaji o osudu za okupace, přílohy opravy a další. A 7141, Jmenná listina osob reg. ŽNO v oblasti OLOMOUC z doby okupa-

ce s doplňky. A 7132, Jmenná listina židovských obyvatel oberlandrátu HRADEC KRÁLOVÉ. A 7129, Abecední seznamy Židů PLZEŇSKÉHO KRAJE s údaji o osudu za okupace a doplňky z r. 1943–1944 (Korespondence ŽRS Praha a její pobočky v Plzni). A 7140, Abecední seznamy Židů JIHLAVA a okolí s údaji osudů za okupace, přiložené opravy a přehledy z roku 1943–1944. Shrnutí [Zusammenstellung], 31. 1. 1944. Z dodatkových seznamů židovského obyvatelstva pro bývalý obvod zemského vrchního rady v Jihlavě bylo vedeno jako Abg. – abgängig šest osob. Dvě osoby z Třebíče, jedna osoba z Jemnice a tři osoby z Velkého Meziříčí. A 7127, Jmenná listina ŽNO v Praze [Namensliste J.K.G. Prag]. A 7130, Abecední seznamy Židů KLADENSKÉHO KRAJE s údaji o osudu za okupace s doplňky z roku 1943–1944. Z dodatkových seznamů židovského obyvatelstva pro bývalý obvod zemského vrchního rady v Kladně bylo vedeno jako Abg. – abgängig pět osob. Dvě osoby z Berouna a 3 osoby z Roudnice nad Labem. Tento stav trval i během května 1943, v lednu 1944 již byly jako abgängig vedeny jen tři osoby z Roudnice nad Labem a dva uprchlíci z Berouna byli již dopadeni. A 7138, Abecední seznamy Židů PRAHA-VENKOV s údaji o osudu za okupace s opravami a přehledem z r. 1944. A 7134, Abecední seznamy Židů KLATOVSKÉHO KRAJE s údaji o osudu za okupace, přiloženy opravy. A 7137, Abecední seznamy Židů TÁBORSKÉHO KRAJE s údaji o osudu za okupace s opravami z r. 1943–1944 (Korespondence ŽRS Praha a její pobočky v Táboře). A 7142, Jmenná listina osob reg. ŽNO v oblasti BRNO z doby okupace s doplňky. A 7143, Jmenná listina osob registrovaných ŽNO v oblasti ZLÍN z doby okupace s doplňky z roku 1943–1944. Z registračních seznamů židovského obyvatelstva pro bývalý obvod zemského vrchního rady ve Zlíně bylo vedeno jako Abg. – abgängig 17 osob. K 18. červnu 1943 již jen 14 osob. Tento stav se změnil v lednu 1944, když byla zatčena ještě jedna osoba, na celkový stav osob na útěku v počtu 13 osob. A 7138, Abecední seznamy Židů PRAHA-VENKOV s údaji o osudu za okupace s opravami a přehledem z r. 1944.

²⁴⁾ Miroslav KÁRNÝ, Konečné řešení. Genocida českých židů v německé protektorátní politice, s. 20–21. To potvrzují i záznamy provedené okupačním a protektorátním aparátem po atentátu na Reinharda Heydricha v létě 1942. Z provedeného šetření se např. v Brně v roce 1939 pohřešovalo 42 osob, 53 osob v roce 1940, 16 osob v roce 1941 a 58 osob za prvních šest měsíců roku 1942. Zatímco v předchozích letech neznáme početní zastoupení Židů v těchto údajích, víme, že v inkriminovaných měsících roku 1942 bylo z 58 neznámých osob, které se vytratily z evidence, 57 Židů.

²⁵⁾ Moravský zemský archiv, B-26, Policejní ředitelství Brno – presidium, fasc. 589, č. j. 21132. Seznam 75 židovských osob, které se nedostavily do sběrného střediska v Merhautově ulici, 5. 4. 1942. Erna Friesová (nar. 1922), pracující v zemědělské skupině v Terešově, jejíž členové později spolupracovali s odbojovou skupinou Přehledy, se pokusila na falešné doklady své kamarádky „potopit“ ve Vídni. Byla odhalena a za padělání dokladů (Urkundenfalschung) byla ve dnech 27. až 28. 10. 1942 ve vyšetřovací vazbě pankrácké věznice. Po jednání před Okresním soudem v Praze (Kreisgericht Prag) byla vězněna znovu od 7. 11. 1942 do 20. 2. 1943 na Pankráci. Dne 6. 3. 1943 byla odvezena transportem Cv do Terezína a prvním transportem v květnu 1944 deportována do tzv. rodinného tábora terezínských vězňů v Osvětimi-Březince. Osvobozena byla v pobočce Christianstadt koncentračního tábora Gross-Rosen.

²⁶⁾ Alena HÁJKOVÁ, Sedm statečných. In: Terezín v konečném řešení židovské otázky. Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghetta 1941–1945. (ed. Miroslav KÁRNÝ – Vojtěch BLODIG), Praha 1992, s. 198.

²⁷⁾ Yad Vashem Archive (dále jen YVA), O. 53/93, Řídící úřadovna gestapa Brno pro venkovní služebnu Moravská Ostrava, 19. 9. 1942.

²⁸⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Neumann Vilém, 94376/47.

²⁹⁾ Památník Terezín, A 7127, Jmenná listina ŽNO v Praze [Namensliste J. K. G. Prag].

³⁰⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Knapp Alexandr, 313511/94.

³¹⁾ YVA, O.64, File 11/1, Žádost Oddělení péče o mládež k reklamaci Viktora Weinberga (nar. 1925).

³²⁾ Magdalena TOMÁNKOVÁ – Indra VOSTRÁ, Ptaly se: Proč? Ukrývané děti vzpomínají. Pardubice 2008, s. 75. V mnoha případech se u ukrývaných dětí jednalo o židovské mišence.

³³⁾ JMP, DP, rozhovor: Ivo B. (INTERVIEW.JMP.409).

³⁴⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Morawetz Leo, 1228/65.

³⁵⁾ JMP, DP, rozhovor: Saudková Věra (INTERVIEW.JMP.586).

³⁶⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Knapp František, 311801/94.

³⁷⁾ Národní archiv v Praze, GNUP, k. 2, Meldeblatt der KPLSt. Prag, Nr. 10, 5. 2. 1943.

³⁸⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Deutsch Fritz (Fred), 330436/01.

- ³⁹⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, MUDr. Deutsch Bruno, 97778/48.
- ⁴⁰⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Havaš Jiří, 5755/67.
- ⁴¹⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Buchbinder Mendel, 130185/47.
- ⁴²⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Frankl Samuel, 64570/63.
- ⁴³⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Jakubovits Lazar, 316165/95.
- ⁴⁴⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Wolf Berthold, 32686/60.
- ⁴⁵⁾ Ludvík VÁCLAVEK, Deník Otto Wolfa z let 1941–1945. In: Terezín v konečném řešení židovské otázky. Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghetta 1941–1945. (ed. Miroslav KÁRNÝ – Vojtěch BLODIG), Praha 1992, s. 199–203.
- ⁴⁶⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Haas Richard, 23403/47.
- ⁴⁷⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Ornstein Richard, 332449/02.
- ⁴⁸⁾ Židé v boji a odboji: rezistence československých Židů v letech druhé světové války. Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. října 2006 v Praze pod záštitou prof. RNDr. Václava Pačesa, DrSc., předsedy Akademie věd ČR. Uspořádala Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ. Praha 2007 nebo Jan GEBHART, Někteří z mnohých. K činnosti Josefa Fischera, Karla Bondyho a Miloše Otto Bondyho v českém odboji za druhé světové války. In: Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945, (ed. Helena KREJČOVÁ – Jana SVOBODOVÁ), Praha 1998, s. 145–161.
- ⁴⁹⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Kohn Jiří, 311871/94.
- ⁵⁰⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Neumann Max, 171714/75. Podle zprávy Rady židovské náboženské obce byl zatčen gestapem až 4. 11. 1944.
- ⁵¹⁾ JMP, DP, Chaloupecká Marie (INTERVIEW, JMP.532).
- ⁵²⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Liebl Josef, 318774/95.
- ⁵³⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Farkaš Andrej, 74816/47.
- ⁵⁴⁾ Livia ROTHKIRCHENOVÁ, Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945. In: Osud Židů v protektorátu 1939–1945, (ed. Livia ROTHKIRCHENOVÁ – Eva SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ – Avigdor DAGAN), Praha 1991, s. 45–46.
- ⁵⁵⁾ Lukáš PŘIBYL, Příběh útěku As 232 a As 233 ze Zamošče. In: Terezínské studie a dokumenty 2002, Praha 2002, s. 246–261.
- ⁵⁶⁾ Alena HÁJKOVÁ, Sedm statečných, s. 191–198.
- ⁵⁷⁾ Jaroslav ČERNÝ – Lukáš PŘIBYL, Svědectví Jaroslava Černého (Mořice Mittelmanna) o Mieczysławu Garfinkielovi. Terezínské studie a dokumenty 2002, Praha 2002, s. 241–245.
- ⁵⁸⁾ Alena HÁJKOVÁ, Sedm statečných, s. 195–196, 198.
- ⁵⁹⁾ Státní okresní archiv v Litoměřicích se sídlem v Lovosicích (dále jen SOKa Litoměřice), Četnická stanice Bohušovice nad Ohří, PK 17, Protokol důvěrný 1941–1947.
- ⁶⁰⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Ungár Arnošt MUDr., 7746/67.
- ⁶¹⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Oplatková Valerie, 22274/58.
- ⁶²⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Hartmann Lev, 5640/48.
- ⁶³⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Goldflam Vilém, 3007/70.
- ⁶⁴⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Eber Leopold, 48234/68.
- ⁶⁵⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Ehrmannová Růžena, 5366/67.
- ⁶⁶⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Messnerová Irma, 43338/68.
- ⁶⁷⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Grünstein Bernard, 113144/69.
- ⁶⁸⁾ VÚA-VHA Praha, fond 255, Beckmann Jindřich, 120567/47.
- ⁶⁹⁾ SOKa Litoměřice, Okresní úřad Roudnice nad Labem, Prezidiální spisy 31/27, 1944, k. B-25, 18. 8. 1944.
- ⁷⁰⁾ JMP, Židovská náboženská obec v Praze za okupace, inv. č. 16, k. 3, Záznamy příkazů Zentralamt u odpovědí, 18. 8. 1944–25. 1. 1944.
- ⁷¹⁾ Miroslav KÁRNÝ, Zur Statistik der jüdischen Bevölkerung im sogenannten Protektorat, s. 17–18.

ABGÄNGIG – REPORTED MISSING

The Fight of the Jewish Inhabitants in the Protectorate of Bohemia and Moravia for Their Survival Underground

Summary

Tomáš Fedorovič, Terezín Memorial

This study gives a rough outline of the possibilities and pitfalls facing the Jews in their efforts to avoid transports sent to the Terezín Ghetto and then further on to the East. It was primarily their fear of such transports that drove several hundreds of Jewish inmates to their radical decision to go underground. Life underground, causing acute physical and emotional hardships, was made much worse by the necessity of severing links with one's family, friends and other Jewish people. If recaptured, escapees were usually deported from one prison and concentration camp to another; many of them perished during such an ordeal. The most important sources of information on such "missing Jewish citizens" are the official lists registering the Jewish population and the lists of changes the Jewish religious community was forced to draw up for the SS. Each name in such lists conceals truly miserable fates of the people who kept hiding themselves as well as those who hid them during the war, dramatic stories most of which have never been duly appreciated even after the war.

ABGÄNGIG – VERSCHOLLEN

Der in der Illegalität geführte Überlebenskampf der jüdischen Bevölkerung im Protektorat Böhmen und Mähren

Resümee

Tomáš Fedorovič, Gedenkstätte Theresienstadt

Diese Arbeit stellt in groben Umrissen die Möglichkeiten und Schwierigkeiten der jüdischen Resistenz vor der Vorbereitung und dem Abgang der Transporte in das Ghetto Theresienstadt und weiter nach Osten dar. Es war vor allem die Angst vor dem Transport, die mehrere Hundert jüdische Häftlinge zur radikalen Entscheidung veranlasste, in die Illegalität zu gehen. Der Aufenthalt in der Illegalität, der mit vielen körperlichen und seelischen Entbehrungen verbunden war, verschärfte sich noch durch das Zerreißen der Verbindungen zu Familie, Freunden und Glaubensgenossen. Wurden Flüchtlinge aufgegriffen, folgte ein Wallfahrt durch Gefängnisse und Konzentrationslager, viele von ihnen kamen um. Zu den wesentlichsten Informationsquellen über die jüdischen „Untergetauchten“ gehören das Register der jüdischen Bevölkerung und die Verzeichnisse der Änderungen, die die jüdische Religionsgemeinde zur Information für die SS anfertigen musste. Hinter den Namen in diesen Verzeichnissen verbergen sich erschütternde Schicksale der Verborgenen und auch der Verbergenden, die oft nicht einmal nach dem Krieg entsprechend gewürdigt wurden.

VÁLEČNÍ ZAJATCI ZE ZEMÍ COMMONWEALTHU V TEREZÍNĚ

Tomáš Gol, Památník Terezín

Národnostní složení vězňených osob v Terezíně bylo velmi pestré. Převážná část vězňů byla pochopitelně české národnosti. Další národy zde byly zastoupeny v různé míře. Patřili mezi ně Poláci, Francouzi, Jugoslávci, Italové, Maďari, Belgičané a další. Nejpočetnější z nich byli občané Sovětského svazu, ať už civilisté, nebo váleční zajatci. Mezi vězni však můžeme najít i další vojáky, jako muže z Velké Británie a dalších zemí Commonwealthu.¹⁾ Ti sem byli posíláni od podzimu 1944 do jara 1945. Jejich přítomnost v Malé pevnosti patří k méně známé části historie této nechvalně proslulé věznice. Pokusíme se přiblížit nejen otázku, proč a jak se vlastně britští²⁾ váleční zajatci ocitli v Terezíně, jak probíhal jejich příchod do věznice, ale i kde byli ubytováni a jak vypadal jejich každodenní život v celách IV. dvora. Stranou nezůstane ani jejich účast při budování protitankového příkopu, který byli donuceni kopat společně s dalšími stovkami spoluvězňů. V příloze k článku se nachází jmenný seznam doposud známých britských válečných zajatců, kteří prošli terezínskou policejní věznicí.

Deska národů na IV. dvoře Malé pevnosti. Památník Terezín

Zacházení s válečnými zajatci

Pravidla, jak se mají válčící strany chovat k válečným zajatcům, byla definována v Třetí ženevské konvenci.³⁾ Vzhledem ke sledované problematice nás zajímá hlavně

článek 56, ve kterém se píše, že váleční zajatci mají být vězněni pouze v zařízeních určených pro válečné zajatce a nemají být umisťováni do věznic, káznic ani dalších vězeňských zařízení.⁴⁾ Text příslušného článku konvence tedy dokazuje, že umístění válečných zajatců do věznice v Malé pevnosti, v době jejich příchodu oficiálně označované jako *Der Kommandeur der Sicherheitspolizei Prag – Polizeigefängnis Theresienstadt*,⁵⁾ bylo zcela v rozporu s jejím textem. Přečteme-li si pozorně celou úmluvu, zjistíme, že v jejich případě byl porušován nejen článek 56, ale i kupříkladu článek 11, který uvádí, jak má vypadat strava. Měla být stejná, jakou dostávali němečtí vojáci. Jak je patrné z další části článku, tak ani tato podmínka nebyla splněna, a to ani vzdáleně. V této souvislosti můžeme zmínit ještě článek 31, který uvádí, že váleční zajatci nemají být zaměstnáni pracemi, které jsou spojeny s válečným úsilím dané země. Dodržovány nebyly ani další části konvence. A nebylo to jen v Terezíně, kde k tomu docházelo. Nacistický režim přistupoval k válečným zajatcům podle vlastních pravidel, která byla ovlivněna také jeho rasovou politikou. Nejhůře bylo zacházeno se sovětskými zajatci, což bylo dáno celkovým přístupem nacistů k obyvatelům Sovětského svazu. Rozdílného zacházení se dostalo zajatcům z Polska, Belgie, Francie, Norska.⁶⁾ Zcela jinak než k zajatcům z východní Evropy se němečtí vězňitelé chovali k vojákům z Velké Británie a zemí Commonwealthu. Ani jim se nevyhnula práce pro německý průmysl, ale přece jen nebyli nasazováni na nejhorší činnosti. Nemuseli například pracovat na nejnebezpečnějších úsecích v dolech, kde byli nasazováni zajatci pocházející ze Sovětského svazu. V případě stravování se mohli více spolehnout na balíčky potravinové pomoci od Červeného kříže, které nebyly pro ostatní samozřejmostí.⁷⁾

S britskými vojáky bylo povětšinou zacházeno podle Ženevské konvence a měli také ze všech zajatců nejlepší postavení v dalších aspektech jejich věznění. Přesto se i u nich můžeme setkat s řadou příkladů zvláště jejich vězňitelů, případně jejich nadřízených. Asi nejznámějším a zároveň nejtragičtějším příkladem je osud britských a dalších spojeneckých vojáků, kterým se podařilo úspěšně uprchnout ze zajateckého tábora Stalag Luft III v blízkosti města Sagan (nyní polská Zaháň) během tzv. velkého útěku.⁸⁾

Váleční zajatci v Malé pevnosti

Zjistit, kdo přesně z vojáků Commonwealthu byl vězněn v Terezíně, je značně obtížné. Hlavním důvodem je to, že Němci s vědomím blížícího se konce války započali s ničením zdejšího spisového materiálu. Týkalo se to také seznamů a kartotéky osob vězněných v policejní věznici v Malé pevnosti. Postupné zlepšení stavu poznání o počtech vězňů včetně zajatců ze zemí Commonwealthu přinesl výzkum vedený pracovníky Památníku Terezín. Z článku Jaroslava Jozy s názvem *Národnostní struktura vězňů Malé pevnosti Terezín v letech 1940–1945* z roku 1988 vyplývá, že v dané době se vědělo o 65⁹⁾ zajatcích, z nichž 55 bylo Angličanů, 4 byli z Austrálie, 2 z Kanady, 2 z Kypru a po jednom z Nového Zélandu a Palestiny. Velké navýšení počtu jmen přineslo zpracování databáze vězňů policejní věznice Terezín,¹⁰⁾ která byla sestavena kolektivem pracovníků Památníku Terezín na základě studia velkého množ-

ství rozličných pramenů vztahujících se k dějinám zdejší věznice. Další jména se podařilo získat ze seznamu¹¹⁾ vojáků Austrálie a Nového Zélandu, kteří padli do zajetí v Evropě, nebo ze seznamu¹²⁾ těch, kteří dostali odškodnění za to, že byli vězněni v Terezíně. Není také bez zajímavosti, že s vyplacením těchto peněz byly spojeny nemalé obtíže, protože byl problém¹³⁾ s důkazy, zda dotyčný byl vězněn právě v Terezíně. Přeživší se tak peněz dočkali až s velkým časovým odstupem od konce války a ne všichni se ho dožili.

Poněkud jasnější situace panuje v případě celkového počtu britských zajatců, kteří prošli Terezínem, i když ani zde neznáme přesné číslo. Hlavním vodítkem nám může být tzv. černý sešit hlavního kápa věznice Mirko Charváta. Ten obsahuje údaje o pohybech vězňů v období od ledna do konce dubna 1945. Na několika místech se v něm objevují jakési počty anglických zajatců.¹⁴⁾ Přesnější obraz o celkovém počtu zajatců nám poskytuje až zápis ze 4. dubna 1945. Pod nadpisem *Kgf Transport* se můžeme dočíst, že tento transport čítá 224¹⁵⁾ osob označených jako *Engl.* Dá se předpokládat, že uvedený počet zahrnuje nejen válečné zajatce z Velké Británie, ale také z dalších zemí Commonwealthu. Kratičký zápis nás pouze informuje o konci jejich pobytu ve zdejším vězení. Je však možné najít i informace, že ne všichni zajatci opustili na začátku dubna Terezín.¹⁶⁾ Jedním z těch, kdo neodešel, byl Alexander Cameron McClelland. Zůstali zde i další zajatci. Dvěma z nich se zdejší pobyt stal osudným. Byli to Willi Smith (zemřel 20. dubna 1945) a Jack Sorina (zemřel 5. dubna 1945).¹⁷⁾ Z toho tedy vyplývá, že ani číslo 227 nemusí být konečné.

Problémová jsou jména a příjmení vězňů, protože byla často zkomolena při zápisech do různých evidencí. Pomocníkem nejsou ani vzpomínky britských zajatců, ve kterých se sice jména jejich spoluvězňů objevují, ale bohužel jsou opět neúplná. Navíc většinou se jedná o přezdívky, ve kterých se kromě jiného často odrážel geografický původ zajatců. Setkáváme se tak se jmény nebo spíše s přezdívkami jako jsou Tommy,¹⁸⁾ Jock,¹⁹⁾ Kiwi,²⁰⁾ Digger²¹⁾ nebo třeba Aussie.²²⁾

V současné době vzhledem k výše popsaným problémům obsahuje jmenný seznam 137 britských zajatců. U některých z nich známe pouze jméno a příjmení s tím, že existují indicie poukazující na to, že dotyčný byl vězněn v Terezíně. U dalších máme obsažnější informace, na základě kterých můžeme zjistit délku jejich pobytu v terezínské pevnosti. Jsou ale i tací zajatci, u nichž můžeme kromě místa zajetí vysledovat fakta o jejich životě během války.

Skupina britských vojáků, kteří skončili v Terezíně, byla samozřejmě národnostně různorodá. Byli v ní zastoupeni vojáci pocházející z celého Commonwealthu. Ze 137 vojáků pocházelo 74 z Velké Británie, 21 z Nového Zélandu, 18 z Austrálie, 2 z Kypru, 2 z Jižní Afriky, po jednom z Kanady a Palestiny. U osmnácti z nich se prozatím nepodařilo státní příslušnost přesně určit. U některých z nich nepomůže ani to, že je známo místo narození, případně bydliště, protože např. města s názvem Newcastle se nacházejí jak ve Velké Británii, tak také v Austrálii. Pro přesné určení nestačí ani německé označení „*Engländer*“,²³⁾ případně „*engl. Kgf.*“,²⁴⁾ protože se vyskytuje i u osob, o kterých z dalších pramenů jistě víme, že pocházeli například z Austrálie nebo Nového Zélandu.

Všichni britští váleční zajatci umístění do věznic v Terezíně padli do zajetí postupně v průběhu druhé světové války. Velká Británie vyhlásila válku Německu 3. září 1939 a jejího příkladu následovala také dominia. První vojáci nejen z Velké Británie se dostali do německého zajetí již během bojů v Belgii a Francii v roce 1940. Další rozšířili řady zajatců v roce 1941 během bojů na Balkáně, které vyvrcholily okupací Řecka. Část zde bojujících vojáků se z Peloponésu podařilo evakuovat, ale někteří z nich byli následně zajati ještě téhož roku poté, co se německá vojska výsadkovou operací zmocnila Kréty. Dalším se staly osudné vojenské operace v severní Africe. V zajetí se ocitli také účastníci bojů po vylodění Spojenců na Sicílii a následně v Itálii. Vojáky ze všech těchto bojišť můžeme po jejich strastiplné cestě okupovanou Evropou nakonec najít jako vězně v Terezíně. Mezi těmi, kteří poznali terezínskou pevnost, byli pěšáci, tankisté, dělostřelci, protitankoví dělostřelci, ženisté, piloti kluzáků nebo také ti, kteří se starali o technické a týlové zabezpečení.²⁵⁾ Nesmíme zapomenout ani na posádky bombardérů nebo na piloty stíhaček, sestřelených nad nepřátelským územím během plnění různorodých úkolů nad okupovanou Evropou.

Skoro každý spojenecký voják byl po zajetí předán buď do sběrné stanice nebo tranzitního tábora (dulag). Ty se nacházely ihned za frontou nebo v týlu. Jedním z takových táborů, do nichž se dostali váleční zajatci před Terezínem, byl v Soluni v Řecku. Jiní prošli obdobnými tábory v Itálii, například Campo 57. Walter Riley byl dokonce prvním zajatcem, který odtud utekl a vysloužil si tak 50 cigaret.²⁶⁾ Charles Croall byl převezzen do průchozího tábora pro letce Dulag Luft Wetzlar (nedaleko Frankfurtu nad Mohanem). Z těchto táborů byli potom umisťováni do tzv. stalagů (tábory pro válečné zajatce), případně do tzv. oflagů (zajateckých táborů pro důstojníky). Podle toho, k jaké zbraní zajatí vojáci náleželi, mohli být umístěni do zvláštních táborů pro letce (např. výše zmíněný Stalag Luft III) nebo námořníky. Dislokace stalagů a jim podobných zařízení byla vázána na příslušný vojenský okruh, jehož číslo také nesly.²⁷⁾ Nebylo nijak výjimečné to, že zajatci během zajetí byli drženi v několika zajateckých táborech. Ať už to bylo dáno útekem z tábora, anebo byli přemístěni v rámci přesunů válečných zajatců mezi jednotlivými tábory. Tak například Denis Michael McMahon²⁸⁾ byl po zajetí vězněn nejdříve ve Stalagu VII A Moosburg, kde pracoval v komandech číslo 2780, 8563 a 543. Poté byl dne 14. dubna 1943 přemístěn do Stalagu VIII B. Právě Stalag VIII B Lamsdorf se stal místem, kterým prošlo nejvíce zajatců ze sledované skupiny. Díky jeho poloze vedly některé z cest uprchlých zajatců přes území bývalého Československa. Dalšími tábory, kterými vojáci prošli, byly například Stalag XVIII, Stalag IV C, Stalag XVIII D Marburg nebo Stalag XVIII A Wolfberg. Zajatci nebyli vězněni jenom v hlavním táboře, kde sídlila správa tábora, ale byli umisťováni i v jeho přilehlém okolí za účelem jejich pracovního využití. V rámci tzv. Arbeitskommand pracovali například na polích, v dolech, ale také v různých průmyslových závodech. Část prchla právě z pracovních komand. Jiní využili zmatků při přesunech východních zajateckých táborů v zimě 1944/1945, kdy byli zajatci evakuováni z táborů před postupující Rudou armádou směrem na západ.²⁹⁾ Například jedna z tras evakuačního transportu ze Stalagu Lamsdorf vedla přes území Říšské župy Sudety a následně přes protektorát do Bavorska.

Se snahou o útěk ze zajetí se setkáváme u všech vojáků válčících stran za druhé světové války. Kromě snahy zapojit se opětovně do válečného úsilí své země můžeme převážně u důstojníků vysledovat, že útěk ze zajetí byl také otázkou cti. Našli se dokonce jedinci, kteří v tom spatřovali jakýsi druh zábavy či dokonce jakousi formu sportovního zápolení. Proto se někteří váleční zajatci opakovaně pokoušeli uprchnout ze zajateckého tábora.³⁰⁾ Ti, kteří se opakovaně pokoušeli o útěk, byli nakonec umístováni do zařízení, odkud bylo obtížné uprchnout. Dalším důležitým momentem v životě všech válečných zajatců byla skutečnost, že agenda válečných zajatců byla přesunuta do kompetence říšského vůdce SS Heinricha Himmlera. Stalo se tak 1. října 1944.³¹⁾ Na základě tohoto rozkazu vznikla možnost umístit válečné zajatce i do věznic gestapa, která se nacházela v Terezíně v Malé pevnosti. Záležitost zajatců tak mělo na starosti gestapo, konkrétně oddělení IV 1c Hlavního úřadu říšské bezpečnosti.

Vzhledem k tomu, kdy došlo k přesunu kompetencí nad válečnými zajatci, se první dopadení uprchlíci objevili v terezínské policejní věznici již 14. listopadu 1944. Jednalo se o osm mužů,³²⁾ které převezli z pankrácké věznic. Další přicházeli do Terezína buď z Pankráce, nebo přímo z venkovních úřadoven gestapa,³³⁾ v jejichž obvodu byli dopadeni. Známe i případy, kdy byli zajatci posláni nejdříve do Prahy na Pankrác a až poté je přemístili do Terezína.³⁴⁾ Podle zjištěných informací přibýli další zajatci do věznic až v únoru 1945. Zajatci přišli buď ve větších skupinách, jako tomu bylo dne 27. února 1945 (10 osob),³⁵⁾ 6. března 1945 (34), 23. března a 24. března 1945 (vždy po 12), nebo v menších skupinách, případně jednotlivě jako

Datum u. Nr. vom Hauptbuch	Zu und Vorname	Summe	Unterschrift	Einkaufspreis	Am	Für	Unterschrift	Restbetrag	Am	Unterschrift
8489	6. 3. 45 George Alexander	K 450-	<i>[Signature]</i>					K 450-	23. 3 45	<i>[Signature]</i>
8490	6. 3. 45 Reid Reginald	K 1350-	<i>[Signature]</i>					K 1350-	23. 3 45	<i>[Signature]</i>
8491	6. 3. 45 Tamm Paul	K 200-	<i>[Signature]</i>					K 200-	23. 3 45	<i>[Signature]</i>
8492	7. 3. 45 Damiński József	K 2100-	<i>[Signature]</i>					K 2100-	23. 3 45	<i>[Signature]</i>
8493	7. 3. 45 Giangio Albert	K 100-	<i>[Signature]</i>					K 100-	23. 3 45	<i>[Signature]</i>
8494	7. 3. 45 Lohms Andreas	K 70-	<i>[Signature]</i>					K 70-	23. 3 45	<i>[Signature]</i>
8495	7. 3. 45 Dennis Mac Neilson	K 700-	<i>[Signature]</i>					K 700-	23. 3 45	<i>[Signature]</i>
8496	7. 3. 45 Campbell Robert	K 550-	<i>[Signature]</i>					K 550-	23. 3 45	<i>[Signature]</i>

Zápis v Kassabuchu se jmény britských válečných zajatců. Památník Terezín

tomu bylo ve dnech 6. února, 28. února, 3. března, 13. března a 24. března (vše v roce 1945). Posledních pět zajatců přišlo ještě 2. dubna 1945. U dalších osob známe pouze data zapsaná v knize Kassabuch.³⁶⁾ S jejich pomocí můžeme odhadnout příchod do Terezína. Zajetí vojáci nebyli posíláni do Terezína zvláštním transportem, ale přijížděli s dalšími vězni. Někteří z nich tak strávili v Terezíně bezmála půl roku, jiní se sem dostali pouze na krátký čas v řádu několika týdnů, případně dnů.

Vězeňský život

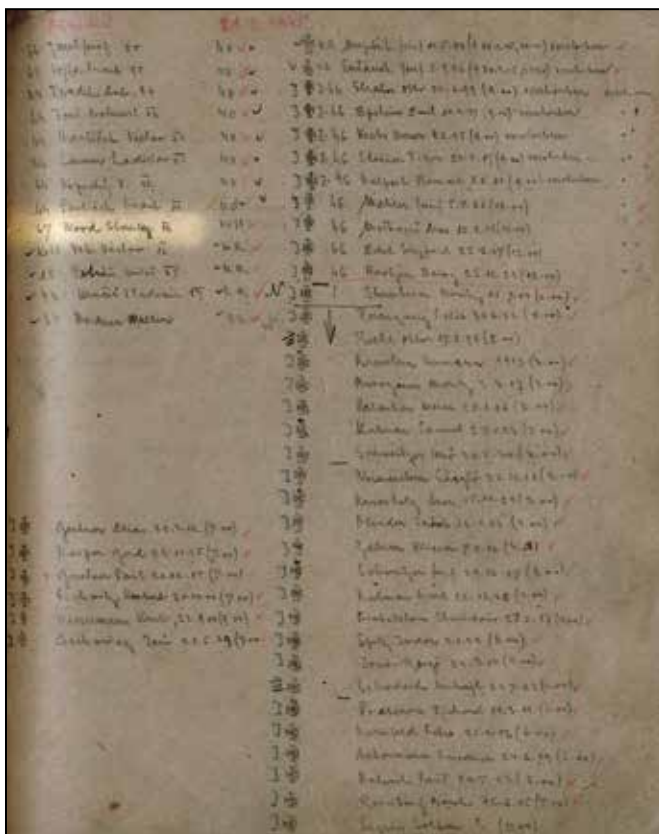
Není jednoduché popsat, jak vypadal život zajatých vojáků v Terezíně. Většina informací pochází ze svědectví samotných vojáků nebo jejich spoluvězňů. Některé vzpomínky nás pouze informují o jejich přítomnosti ve věznici,³⁷⁾ další jsou obsáhlejší a dávají nám tak možnost nahlédnout do jejich života v Terezíně. Jelikož se jedná o vzpomínky, které byly většinou sepsány s delším odstupem od popisovaných událostí, je nutné k těmto informacím přistupovat velmi opatrně. Na druhou stranu je však třeba říci, že určité informace o průběhu pobytu ve zdejším vězení se objevují ve více vzpomínkách. V našem případě se můžeme opřít o literaturu popisující život vojáků, kteří padli do německého zajetí.³⁸⁾

Už samotný příchod do Malé pevnosti byl pro některé zajatce velmi otravným zážitkem, protože již při přijímací proceduře na správním dvoře se stávali svědky brutálního chování dozorců vůči nově příchozím vězňům a někteří ho dokonce poznali na vlastní kůži. Vzpomínka Oldřicha Zity nám takovou situaci přibližuje: „Byli s námi i váleční zajatci – pamatuji si na anglického vojáka – Žida, který se již předtím pokusil o útěk ze zajetí, na francouzského letce; byli tam i jiní. Autem nás dovezli až na nádvoří pevnosti. Už když jsme seskakovali z auta, dostávali někteří z nás facky. [...] Šli jsme na 1. dvůr, kde nás odbavovali. [...] Němci tam mlátili zejména onoho anglického letce a pak ještě jednoho hochu. [...] Potom jsme šli průchodem na 4. dvůr. V průchodu stál špalír esesáků s klacky v rukou. [...] Na 4. dvoře nás opět zastavili a znovu mlátili Angličana a mladého chlapce. [...] Plk. Weiss se začal bavít s Angličanem – předpovídal mu, že zřejmě bude hodně bit. Ale zastali se ho před Němci ostatní zajatci, kteří byli na těžce cele, takže se mu dál nic nedělo.“³⁹⁾ Takové události nebyly při přijímací proceduře ničím neobvyklým.⁴⁰⁾ Zajímavá informace se objevuje ve vzpomínkách britských vojáků, kteří přišli do Terezína v první skupině. Vzpomínají, že byli přinuceni odevzdat svoji uniformu⁴¹⁾ a že dostali erární vězeňské oblečení stejně jako ostatní z transportu. Vojáci tak ztratili viditelné znamení, které by je na první pohled odlišovalo od ostatních vězňů. Pro zdejší dozorce se tak stali jen dalšími vězni. Odevzdané uniformy dostali zpět až před odchodem na stavbu protitankového příkopu.⁴²⁾ Později příchozí vojáci už nic takového nezmiňují. To mohlo být mimo jiné dáno také tím, že od začátku roku 1945 zůstávalo i ostatním nově příchozím vězňům to oblečení, ve kterém do věznice přišli.⁴³⁾

Po absolvování přijímací procedury byli vězni umístěni do cel. Vzhledem k tomu, že britští váleční zajatci přicházeli do Terezína již od podzimu 1944 a poslední z nich přišli až v dubnu 1945, nebyli umístěni v jedné cele. Všichni ale byli vězněni v celách na IV. dvoře. Zjistit, ve kterých celách se zajatci nacházeli, je značně proble-

Současný pohled na IV. dvůr. Zde byli vězňeni vojáci ze země Commonwealthu. Památník Terezín

Zápis v černém sešitě: Stanley Wood je přesunut z cely 47 do Krankenstube. Památník Terezín

matické. Existují sice soupisy některých cel IV. dvora, ale podchycují jen československé vězně.⁴⁴⁾ Jedním z pramenů, který sleduje pohyby vězňů v celách IV. dvora, je již zmíněný tzv. černý sešit, v němž ale nalezneme jen jedinou zmínku o námi sledovaných zajatcích. Stanley Woods z cely 47 byl 21. března 1945 kvůli zápalu plic přemístěn do Krankenzelle 11.⁴⁵⁾ Z ní odešel 4. dubna 1945, tedy v den, kdy byla velká skupina zajatců odvedena z pevnosti. V dalších případech se musíme opět spolehnout na vzpomínky bývalých vězňů. V některých jsou zmíněna konkrétní čísla cel, ale ne jména vojáků. Nebo je tomu naopak, konkrétní vojáci uvádějí pouze orientační místa na IV. dvoře. Část jich byla umístěna v celách, které byly zbudovány v pevnostních kasematech. Dle vzpomínek se jednalo o cely 37⁴⁶⁾ a 38. Václav Špiral⁴⁷⁾ vypráví, jak jim vězni nosili na celu 38 nacpané slamníky. Dodává, že se jednalo podle jeho odhadu o 70 až 100 lidí, kteří byli rozděleni do několika cel. Další vězni si zase vybavili to, že zajatci byli vězněni v hromadných celách,⁴⁸⁾ například 42,⁴⁹⁾ 43⁵⁰⁾ a 44.⁵¹⁾ Někteří ze zajatců byli vězněni také v blocích samotek na IV. dvoře, například v čísle 51.⁵²⁾ Vězni během pobytu v Terezíně většinou vystřídali několik cel a váleční zajatci nebyli výjimkou. Například Kenneth Bone, Harold Glanville, Jim Ilott, Stanley Roper, Robert H. Slater a Walter Henry Chrestence Steilberg byli po příchodu do Terezína nejprve vězněni v celách ve špici IV. dvora a následně byli všichni přemístěni do jednoho bloku samotek.⁵³⁾ Konkrétní čísla cel u nich bohužel neznáme.

Zajímavým dokladem o přítomnosti válečných zajatců na IV. dvoře je kus dřeva z palandy,⁵⁴⁾ který se nachází ve sbírce Památníku Terezín. Zajatec Thomas H. G. Moles⁵⁵⁾ na něj vyryl následující nápis: „T. H. G. MOLES ENGLISH PRISONER OF WAR IN GERMANY. ESCAPED AFTER 5 YEARS WORKING DOWN MINE.

Interiér cely č. 43 na IV. dvoře. Památník Terezín

Část trámků z konstrukce paland z cely na IV. dvoře s anglickým textem T. H. G. Moles. Památník Terezín

*RECAPTURED AFTER 10 DAYS LIBERTY. THROWN IN CONCEN(TRATION) LAGER. 28. 2. 45.*⁴⁵⁶⁾

Váleční zajatci si museli také zvyknout na terezínský vězeňský režim. Ten pro ně platil stejně jako pro zbytek osazenstva věznice. Denní rutina byla stále stejná – apely, výdej jídla i trávení volného času. Oproti ostatním ho však měli více, neboť nebyli každodenně posíláni na práci uvnitř ani vně pevnosti. Avšak ani oni se nevyhnuli

práci na protitankovém příkopu, který měli společně s ostatními vězni vybudovat v Litoměřické kotlině. Toto jejich pracovní nasazení bude samostatně popsáno dále, neboť si zaslouží zvláštní pozornost.

Už jen samotný apel byl místem, kde mohl každý vězeň velmi snadno přijít k úhoně. Na jeden takový incident vzpomíná František Nízky: „*Při jednom apelu seržant Carwell,⁵⁷⁾ Angličan, nesmekl včas baret před Rojkou [Rojkem – pozn. TG]. Kápo Orzságh po něm skočil a dal mu pěstí do nosu. Angličan protestoval, že oni jsou vojáci a ne civilisté, jako ti ostatní. Rojko mu na to odpověděl: „Ihr seid keine Soldaten – ihr seid Sauvieh wie die anderen!“ a hnal ho klackem do cely.⁵⁸⁾* Tato vzpomínka jasně ukazuje, jaké postavení v Terezíně váleční zajatci měli. Fyzický útok na vězně za podobný prohřešek zde nebyl ničím výjimečným. K újmě na zdraví mohli zajatí vojáci přijít i při jiných příležitostech. Mohlo to být například i při tak obyčejné činnosti, jako je stříhání vlasů. Ani tady se ale nevyhneme protichůdným informacím, což opět ukazuje na to, jak je práce se vzpomínkami složitá. Ve vzpomínce Vladislava Bjačka se můžeme o stříhání zajatců dočíst následující: „*Koncem dubna [je možné, že se jednalo o jiný měsíc – pozn. TG] se objevila na IV. dvoře skupina asi 6–8 australských důstojníků, které přivedl dozorce. Postavil uprostřed židli, přivedl jednoho vězně (zřejmě holiče) a nařídil, aby je ostříhal. Jejich velitel protestoval, že jsou váleční zajatci, že na to nemá právo. SS-man odešel se poradit, pak se vrátil a v další diskuzi důstojníka zfackoval. Potom je všechny ostříhali.⁵⁹⁾* Podobně na tuto událost vzpomínal Milan Honzovič: „*Koncem března přišli na pevnost američtí letci. [...] Všichni měli dlouhé vlasy a odmítali dát se ostříhat. Nakonec přišel Pinda, začal je fackovat a donutil je k tomu, dát se ostříhat.⁶⁰⁾* Trochu protichůdně potom působí vzpomínka Karla Šrámka, ve které se můžeme dočíst, že „*Anglických letců bylo na MP asi 12, dělali si, co chtěli. Pinda se jich téměř bál, když je chtěli ostříhat, volali do Prahy o souhlas.⁶¹⁾* Předesešlé řádky jsou jasným příkladem toho, jak je složité přesně popsat život zajatců a zároveň názorně ukazují složitost vztahů mezi nimi a jejich vězniteli v prostředí, kam, jak obě strany věděly, nepatří. Jestliže se tedy v některých dalších vzpomínkách⁶²⁾ dočítáme, že britští váleční zajatci požívali určitých výhod, určitě to neznamená, že nebyli vystaveni násilnému chování jednotlivých dozorců, pouze to nebylo v takové míře jako u ostatních vězňů. Poznali také krutost dozorce Rojka, když s nimi prováděl pověstné „*cvičení*“⁶³⁾

Dalším aspektem života britských válečných zajatců je jejich zdejší stravování. Setkáváme se u nich se dvěma momenty. Tím prvním je vlastnictví „luxusních“ potravin, například sucharů, sušeného mléka apod. Zcela opačný je potom hlad, který byl společný pro všechny vězně v Terezíně.

Váleční zajatci byli v zajateckých táborech zásobováni potravinovými balíčky od Mezinárodního Červeného kříže. Jednotlivé balíčky byly ale vyráběny v zemích, jejichž vojáci se do války zapojili. Ty je pak přes neutrální země posílaly Mezinárodnímu Červenému kříži, který měl na starosti jejich předání do zajateckých táborů.⁶⁴⁾ Standardní potravinový balíček poslaný z Velké Británie například obsahoval: čtvrtlibrové balení čaje, plechovku práškové čokolády, balení čokolády, pudink v plechovce, plechovku kondenzovaného mléka, plechovku sardinek nebo sledů, plechovku

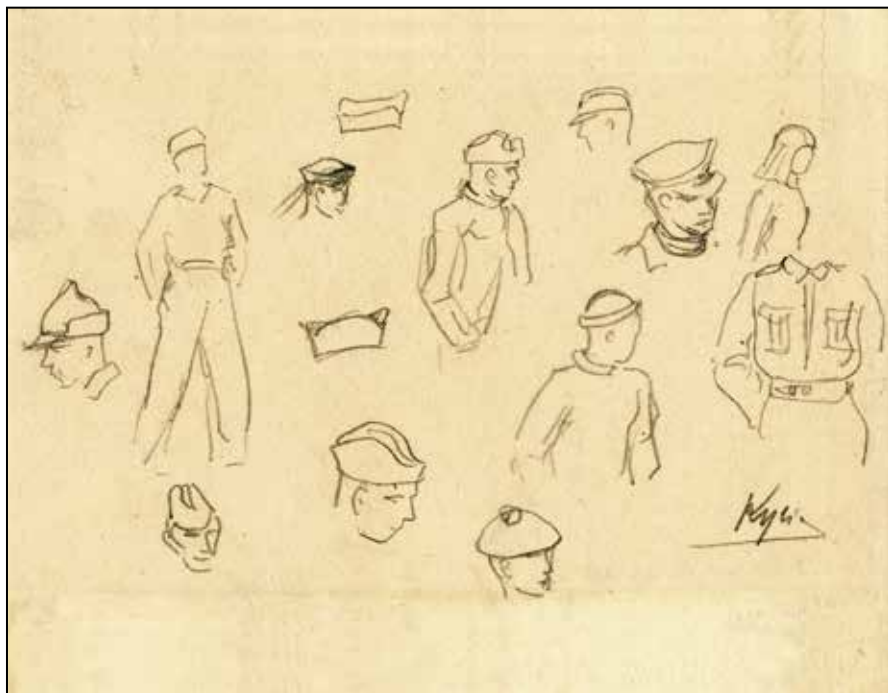
sucharů nebo třeba mýdlo. Samozřejmě nemohl chybět tabák, případně cigarety.⁶⁵⁾ Tyto balíčky nemusely obsahovat jenom jídlo, ale také například léky, vitamíny nebo další potřeby. Je možné, že touto cestou se jeden z vězňů Angličanů dostal k manikúře, kterou v Terezíně věnoval MUDr. Přemyslu Poňkovi za to, že ho ošetřil.⁶⁶⁾ O tom, že zajatci měli v Malé pevnosti tyto balíčky k dispozici, se dozvídáme hned z několika vzpomínek.⁶⁷⁾ František Vojtíšek na to po letech vzpomínal následovně: „Dostali jsme rozkaz nacpat pro ně slavníky. Nosili jsme jim je nahoru do cely, seděli na palandách, 60 až 70 lidí. Jeden z nás od nich dostal balíček čokolády, já balíček sucharů, rozdělili jsme si to mezi sebou a snědli. Nějak si toho všiml Rojko:, cos měl – tos to snědl – pašák, kdybys to snědl sám, tak bych tě dal zastřelit.“⁶⁸⁾

Tento potravinový luxus netrval dlouho, protože se jednalo o pouhé zbytky zásob ze zajateckého tábora. Případně se jednalo o potraviny, které jim měly zajistit obživu během útěku. Proto i britští váleční zajatci si nakonec museli vystačit jen s nedostatečnou terezínskou vězeňskou stravou.⁶⁹⁾ A tím se dostáváme k hlavě. Nedostatečnou výživou trpěli všichni vězni bez rozdílu. Jak již víme, v případě válečných zajatců to bylo v přímém rozporu s úmluvou, podle které měli dostávat stejnou stravu, jakou dostávali v té době němečtí vojáci.⁷⁰⁾ Všudypřítomný hlad vedl například k tomu, že se měnily některé části vojenské výstroje například za chleba. Zdá se, že velmi oblíbená byla anglická bunda, případně kombinovaná koženo-soukenná bunda stejné proveniencí.⁷¹⁾ Někteří z vězňů vojáků se snažili kousek chleba získat například výměnou za své hodinky. Ne vždy ale uspěli, zvláště pak v prostředí, kde i ty sebekrásnější hodinky nemohly nahradit kousek chleba.⁷²⁾ Směňovat věci za jídlo samozřejmě mohli jen ti, kteří nějakým způsobem to své vlastní ušetřili, nebo měli přístup k potravinám nad rámec přidělu,⁷³⁾ který dostávali.

Pobyt v celách s ostatními vězni zákonitě vedl k navazování kontaktů, i když bylo potřeba překonat jazykovou bariéru nebo využít toho, že se mezi spoluvězni našel někdo, kdo uměl anglicky.⁷⁴⁾ Jako se v některých celách pořádaly různé přednášky na rozličná témata, tak i zajatí vojáci nejen ze zemí Commonwealthu hovořili o svých zážitcích z bojů: „Oni nám zase vyprávěli průběh bojů na Ukrajině, na Perekopské šíji, kde je Němci zaskočili, v Polsku [sovětští zajatci – pozn. TG], ale i u Tobruku, Salerna atd. [britští zajatci – pozn. TG].“⁷⁵⁾ Dalším tématem byla například bombardovací ofenzíva Spojenců proti německým cílům, protože se mezi nimi nacházeli také zajatí letci nejen z Velké Británie. „Zajímaví a zvědaví byli hoši z Austrálie a Nového Zélandu, kteří chodili s radou Maulem, mluvili s námi a vyptávali se na vše možné. Při rozhovoru říkali, že jsou zajatí letci, kteří létali s bombardovacími letadly z Anglie a bombardovali silně Německo. Řekl jsem jednomu z nich, že se trefují do kostelů a jiných cílů, které nejsou důležitými válečnými objekty, načež mi podal asi toto vysvětlení: Omyl při bombardování není vyloučen, ale my víme, že Němci s oblibou uskladňují válečný materiál v kostelích nebo takové sklady označují výsostným znakem Červeného kříže. A hned mne uvedl jeden markantní příklad, kdy Němci ve vnitrozemském přístavu Kiel v Německu postavili velké skladiště pohonných hmot, které označili červeným křížem. Ihned, když se toto zjistilo, provedlo letectvo nálet na tento cíl, a pak už jen spokojeně fotografovali nebetyčné plameny.“⁷⁶⁾

Ve vzpomínkách vězňů se mimo jiné můžeme dočíst o tom, že chování příslušníků jiných národností bylo velmi přátelské a že někteří z nich se zajímali o životní příběhy spoluvězňů. Docházelo také ke kontaktům mezi válečnými zajatci různých národností a tím i k poznávání rozličných kultur. Na jedno takové setkání vzpomíná František Nízky následovně: „Jednomu Angličanu se podařilo propašovat do cely hodinky. Rozbily se mu, nikdo z nich si s nimi neuměl poradit. Jeden z Rusů mi řekl, že se je pokusí spravit, ať mu hodinky ukáže. Angličan mu je podával dost nedůvěřivě, dívali jsme se pak, jak je kusem střepu spravil a hodinky opět šly. Angličané neměli o Rusech valné mínění, po této události ale u nich stoupli v ceně. Začali se zajímat o jejich zemi, život. Byly to krásné zážitky, když se vyprávělo a příslušníci různých národností se seznamovali.“⁷⁷⁾ Někteří na takto navázaná přátelství nezapomněli ani po válce, jak o tom svědčí dopis od Arthura Herbera, který zaslal právě Františku Nízkému.⁷⁸⁾

Důkazy o přítomnosti britských válečných zajatců v terezínské věznici nemusíme hledat jen ve vzpomínkách. Ve sbírce Památníku Terezín se nachází kresba od Josefa Kyliese.⁷⁹⁾ Jedná se o sedm zběžných kreseb lidských hlav v různých pozicích s vojenskými čapkami cizích uniforem: dva náčrtky samotných vojenských čapek, čtyři postavy či polopostavy vězňů a jednu kresbu samotné cizí uniformy.⁸⁰⁾ Autor uvedl, že se jedná o skicy procházejících se anglických a sovětských zajatců po IV. dvoře. Kylies je pozoroval skrze okno cely 41, kde také kresba vznikla.⁸¹⁾

Kresba Josefa Kyliese znázorňující vězně cizí národnosti v Terezíně. Památník Terezín

Protitankový příkop na Litoměřické kotlině. Památník Terezín

Stavba protitankového příkopu

Pobyt v Terezíně byl pro zajaté britské vojáky novou zkušeností, protože s něčím podobným se jistě během zajetí doposud nesetkali. Museli si zvyknout na velmi složité životní podmínky v pevnosti – na katastrofální hygienické poměry v celách, nedostatečnou stravu, nelidské chování dozorců k ostatním vězňům, kterého byli dennodenně svědky. Nic z toho je však nemohlo připravit na to, když byli společně s dalšími vězni nuceni pracovat na stavbě protitankového příkopu,⁸²⁾ který měl vzniknout v Litoměřické kotlině. Už samo nasazení vojáků na tuto práci bylo z hlediska dříve zmíněné konvence velmi problematické, protože váleční zajatci dle jejího článku 31⁸³⁾ nesměli být využíváni na práci spojenou s válečným úsilím dané země.

Terezínští vězni byli posíláni na stavbu protitankového příkopu ve dnech od 15. do 28. března 1945.⁸⁴⁾ Dle poválečného vyšetřování měl podnět pro stavbu přijít od velitele SS-Nachrichtenschule v Litoměřicích Kämpera. Ostrahu pracujících osob měli na starosti mladí frekventanti této školy a byli to oni, kteří se dopouštěli vražd a trýznění vězňů z Malé pevnosti.⁸⁵⁾ Na budování příkopu nebyli vybíráni jen práce schopní vězni, ale museli dokonce nastoupit staří, nemocní a také britští váleční zajatci. Počet vězňů, kteří příkop hloubili, se pohyboval mezi 1 000 až 1 500.⁸⁶⁾ Výpovědi ostatních vězňů o tom, co všechno se během prací událo, se v zásadě shodují. Je tak možné vcelku dobře zrekonstruovat hrůzné události, které se při této stavbě staly. Bohužel se to nedá říct o nasazení britských válečných zajatců na stavbě příkopu. Informace se značně rozcházejí a je tedy problematické z nich vyvozovat jednoznačné

závěry. Samozřejmě o jejich přítomnosti na stavbě nemůže být pochyb,⁸⁷⁾ přece jen je jejich uniformy od ostatních vězňů odlišovaly. Ze vzpomínek lze vysledovat, že když se důstojníci z řad zajatců dozvěděli, na jaké stavbě se mají podílet, rozhodli se proti tomu protestovat a příkázanou práci nevykonat. Jako důkaz může sloužit vzpomínka F. V. Beránka: „*Angličané, když zjistili, co mají dělat, prostě si všichni sedli a na příkázanou práci ani nesáhli. Němci se s nimi dohadovali a znovu jim rozkazovali pracovat spolu s námi, avšak jejich vedoucí seržant za všechny klidně prohlásil, že jsou zajatými vojáky a ti podle mezinárodního práva nesmí vojensko-opevňovací práce vykonávat. Nakonec se pak Němcům zcela vysmáli, že takový příkop pro tehdejší válečnou výzbroj nemá naprosto žádnou cenu.*“⁸⁸⁾ Jeden anglický seržant dokonce tvrdil, že by taková obrana zastavila tanky na pět minut: „*Čtyři minuty by se museli smát a v páté by jej přežili.*“⁸⁹⁾ Poté, co zajatci odmítli pracovat, jen tak posedávali a polehávali na místě výkopu, do pevnosti byli odvedeni společně s ostatními, až práce toho dne skončila.⁹⁰⁾ V následujících dnech již neměli být na tuto práci nasazeni.⁹¹⁾

Naopak v dokumentech vztahujících se k poválečnému procesu s velitelem věznice v Malé pevnosti Heinrichem Jöckelem nalezneme informace o tom, že zajatci několik dní na budování příkopu pracovali.⁹²⁾ Také v některých vzpomínkách českých vězňů se můžeme dočíst, že s nimi pracovali také váleční zajatci. Oproti nim měli být zajatci vybaveni náradím, takže nemuseli nosit vykopanou hlínu v rukách⁹³⁾ a zacházení s nimi přece jen nebylo tak brutální jako s ostatními vězni.⁹⁴⁾ Sami váleční zajatci potvrzují, že na příkopu pracovali. Kromě jejich vzpomínek⁹⁵⁾ můžeme vycházet z dokumentů, které zajatci vyplnili během své repatriace do vlasti. Vyplývá z nich, že se výkopových prací aktivně účastnili. Patřil mezi ně také dotazník, ve kterém se zjišťovalo, zdali byl dotyčný zajatec svědkem nějakých válečných zločinů. Australan Frederick Charles Lawrence jeden takový vyplnil a my se v něm mimo jiné dočteme, že byl „*pod namířenými zbraněmi nucen pracovat na protitankovém příkopu*“.⁹⁶⁾ Bohužel tam není uvedeno, po jak dlouhou dobu. Dále se v něm také dozvídáme, jakých událostí byl svědkem. Válečný zajatec Lawrence popisuje, jak byl jeden židovský vězeň zabit ranou rýčem do hlavy a následně byl ještě několikrát střelen.⁹⁷⁾ Zmínku o podobném incidentu najdeme také ve vzpomínkách dalších účastníků zákopových prací. Patří mezi ně například Oldřich Špičan.⁹⁸⁾ Podobně vypadající incident popisují také někteří další britští váleční zajatci – Robert H. Slater, Sidney Lester Davidson nebo Jim Illott.⁹⁹⁾

Naopak protichůdné informace se objevují v popisu událostí, po kterých přestali být na zákopové práce nasazováni. Podle zajatců měl jejich velící důstojník intervenovat u vysokého důstojníka německé branné moci, nepatřícího ani do policejní věznice ani do ghetta Terezín, který se náhodou vyskytl na místě prací.¹⁰⁰⁾ Ten využil svého postavení a zařídil, že váleční zajatci na tomto zákopu přestali pracovat.¹⁰¹⁾ Bohužel ani zde nepanuje shoda v tom, jestli onen důstojník byl Brit¹⁰²⁾ nebo Američan.¹⁰³⁾ Nicméně po jeho intervenci už nebyli zajatci na výkopové práce posíláni.

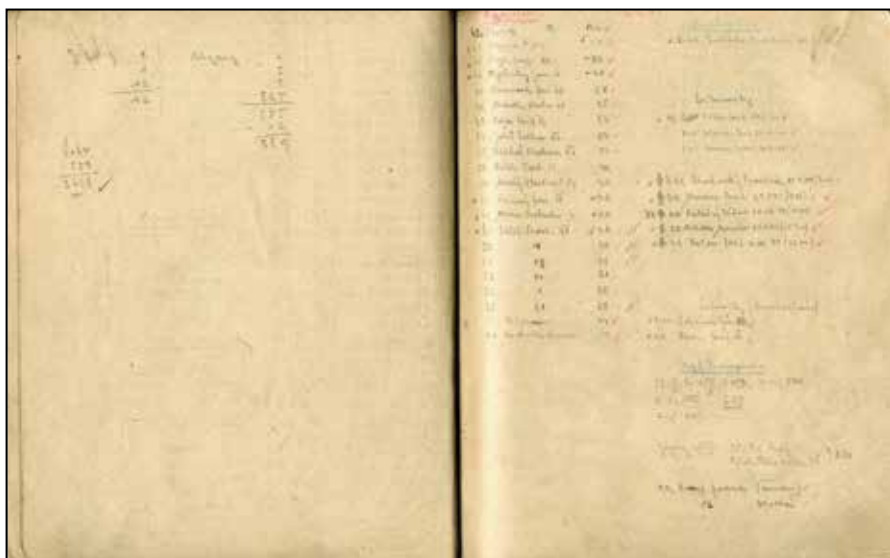
Když shrneme všechny výše zmíněné poznatky, tak zjišťujeme, že britští zajatci byli posláni společně s ostatními vězni na stavbu protitankového příkopu již první den prací, tedy 15. března 1945. Když zjistili, o jakou práci se jedná, objevily se pro-

testy zajatých důstojníků. Pod pohrůžkou, nebo možná i za použití fyzického násilí byli donuceni se prací zúčastnit. V Litoměřické kotlině se stali svědky mnoha brutálních zločinů,¹⁰⁴⁾ kterých se na věznicích dopouštěli frekventanti SS-Nachrichtenschule v Litoměřicích, kteří měli na starosti ostrahu. Ti, co řádění frekventantů přežili, ho popisují jako to nejhorší, co je potkalo během jejich věznění v různých německých věznicích či káznicích. Otřesení z toho, co zažili, byli i samotní zajatci, kteří ve svých uniformách byli na první pohled rozlišitelní od zbytku pracujících. Jelikož bylo možné místo výkopu sledovat ze silnice, tak pravděpodobně právě jejich uniformy upoutaly pozornost vysokého německého důstojníka, který se zajímal o to, na čem tam zajatí vojáci pracují. Poté, co je vyslechl a dozvěděl se účel stavby, intervenoval v jejich prospěch. Vypadá to tedy tak, že po jeho zásahu, o kterém se určitě dozvěděli i v Malé pevnosti, nebyli už zajatci další dny na výkopové práce posíláni.

Doba strávená v Terezíně všechny vojáky poznamenala. Už od samotného příchodu do věznice si museli zvykat na zcela jiné prostředí, než na které byli doposud zvyklí. Na každém kroku se setkávali s nelidským zacházením a utrpením vězňů. Pro terezínské dozorce nebylo rozdílu, zda je dotýčný vězeň nebo válečný zajatec. Všichni bez rozdílu byli vystaveni násilí, otřesným hygienickým podmínkám a hladu.

Odchod z Malé pevnosti

Duben roku 1945 přinesl válečným zajatcům vězněným v Terezíně další změnu. Dne 4. dubna 1945 byl z Terezína vypraven transport válečných zajatců, a to nejen těch z Velké Británie a zemí Commonwealthu, ale i dalších zajatců, převážně sovětských, kteří se ve věznicích také nacházeli. O počtu osob zařazených do tohoto transportu se dozvídáme ze záznamu v „černém sešitě“. Celkem tento transport válečných zajatců

Zápis v černém sešitě ze dne 4. dubna 1945 zaznamenávající odchod transportu válečných zajatců. Památník Terezín

čítal 567 osob¹⁰⁵⁾ a mezi nimi bylo 224 vojáků ze zemí Commonwealthu. Zápis také ukazuje, že vybrané osoby byly vězněny převážně na IV. dvoře. Cíl jejich cesty ale ze zápisu nevyčteme a ve vzpomínkách jsou uváděna různá místa. Například, že transport mířil kamsi za Karlovy Vary a také je zmiňován Stalag Weiden,¹⁰⁶⁾ o kterém píše i Jaroslav Joza ve svém článku.¹⁰⁷⁾ Pro závěr, že transport směřoval právě tam, hovoří i to, že váleční zajatci, kteří byli vězněni v pankrácké věznici po 4. dubnu 1945 a byli odesláni pryč, směřovali právě do Stalagu XIII B Weiden.¹⁰⁸⁾ Také tři slovenští váleční zajatci byli 20. dubna 1945 předáni také do Weidenu.¹⁰⁹⁾

V silách německého doprovodu nebylo snadné uhlídat tak velký transport, a proto někteří z válečných zajatců obnovili myšlenky na útek. Přece jen bylo jednodušší využít nedůslednosti či případné nepozornosti německých vojáků, kteří je během pěšího transportu střežili, než se pokoušet o útěk z Malé pevnosti. Francis Paul McLeod, Raymond Reid, Walter Frederick Riley a „Tami“ Tamaki utekli tak, že se schovali pod podlahu stodoly, a počkali, až ostatní odejdou.¹¹⁰⁾ Herbert George Cullen společně se třemi dalšími uprchl, když byl transport zastaven před zátarasem na kontrolním stanovišti.¹¹¹⁾ Utekli také Walter Henry Steilberg a Robert H. Slater a potkali se s americkou armádou právě ve Weidenu.¹¹²⁾ Jim Ilott utekl společně s jedním Skotem, úkryt našli u českého sedláka, kde se později také setkali s americkými vojáky.¹¹³⁾ Je zřejmé, že cest, jak se dostat ze zajetí na svobodu, bylo více.

Terezínská policejní věznice patřila k těm místům, kde úděl válečných zajatců patřil k těm nejtěžším. Prošlo jí více jak dvě stě vojáků z různých zemí Commonwealthu, kteří zde prožili nejhorší část svého zajateckého života.

Příloha

Jmenný seznam válečných zajatců ze zemí Commonwealthu vězněných v Terezíně

	Příjmení	Jméno	Datum narození	Státní příslušnost
1.	Aitkinson	Clement	23. 3. 1919	Velká Británie
2.	Alexander	Bertie George	4. 2. 1922	Austrálie
3.	Arlic	Gordon	–	Velká Británie
4.	Arnold	John F.	–	Nový Zéland
5.	Banks	Vino	11. 4. 1919	Velká Británie
6.	Bone	Kenneth	19. 1. 1921	Velká Británie
7.	Booker	Alfred Richard	8. 7. 1919	Nový Zéland
8.	Boyce	John	15. 6. 1921	Velká Británie
9.	Bramwell	Alf.	28. 9. 1917	Velká Británie
10.	Brannan	M. John	19. 7. 1910	Velká Británie
11.	Brighth	Jim	8. 9. 1918	Velká Británie
12.	Brookes	Arthur	–	Nový Zéland
13.	Calvert	Georg	16. 1. 1920	Velká Británie
14.	Cameron	Gerald	24. 4. 1905	Austrálie
15.	Cameron	Raymond Gerald Richard	7. 3. 1910	Austrálie
16.	Campbell	Robert	–	–
17.	Cannon	John	–	Velká Británie
18.	Carwell	Andrew	15. 7. 1912	Velká Británie
19.	Castle	Georg	24. 6. 1915	–
20.	Clark	Jack	18. 9. 1908	Austrálie
21.	Coak	Josef	3. 4. 1921	Velká Británie
22.	Collins	Andreas	–	–
23.	Collins	Cyril	22. 1. 1913	Velká Británie
24.	Croall	Charles	–	Nový Zéland
25.	Cullen	Herbert George	8. 6. 1916	Austrálie
26.	Daby	Peter	10. 1. 1922	Velká Británie
27.	Daniels	James	–	–
28.	Davidson	Sidney Lester	–	Nový Zéland
29.	Dollman	Stanley H. F.	7. 1. 1919	Velká Británie
30.	Dwyer	Daniel	3. 2. 1921	Velká Británie
31.	Dynes	Bernard Theodore	24. 9. 1917	Nový Zéland
32.	Fleming	Mills	30. 10. 1912	Velká Británie
33.	Francis	Robert	–	–
34.	Franks	Joe	20. 5. 1918	Velká Británie

35.	Froome	Cecil Charles	13. 3. 1917	Austrálie
36.	Georges	Herbert	–	–
37.	Glanville	Harold	7. 4. 1912	Velká Británie
38.	Graggs	Albert	–	–
39.	Graham	Robert	21. 5. 1919	Velká Británie
40.	Graham-Wright	Robert	27. 10. 1915	Velká Británie
41.	Greenfield	Artur	24. 5. 1914	Velká Británie
42.	Groughan	Frans James	7. 4. 1920	Velká Británie
43.	Haidle	Colin William	14. 10. 1910	Austrálie
44.	Hall	Douglase	26. 5. 1918	Velká Británie
45.	Hamilton	Thomas Michael	7. 6. 1920	Velká Británie
46.	Harris	Friedrich	–	–
47.	Harris	Frank	24. 4. 1911	Velká Británie
48.	Harry	William	21. 4. 1920	Velká Británie
49.	Hassan	Gallik	7. 5. 1914	Velká Británie
50.	Helms	Georg Albert	26. 10. 1917	Nový Zéland
51.	Hennesy	James	–	–
52.	Herber	Arthur	–	Velká Británie
53.	Hiscock	Frederick	24. 5. 1923	Velká Británie
54.	House	Leslie R. L.	12. 3. 1923	Velká Británie
55.	Howells	James H.	3. 8. 1919	Velká Británie
56.	Illingworth	John	14. 7. 1922	–
57.	Ilott	Jim	–	Velká Británie
58.	Jones	Ivor	3. 9. 1916	Velká Británie
59.	Kane	William	1. 9. 1918	Kanada
60.	Keown	A. M.	18. 9. 1918	Velká Británie
61.	Klauber	Georg	14. 8. 1922	Velká Británie
62.	Lawrence	Frederick Charles	25. 2. 1917	Austrálie
63.	Lederer	Bill	5. 8. 1911	Velká Británie
64.	Lomas	Roy	–	Nový Zéland
65.	Macluskey	John	9. 8. 1914	Velká Británie
66.	Macpherson	Colin Roy	1. 6. 1918	Austrálie
67.	Margetson	John	–	–
68.	Matthew	James	28. 4. 1919	Velká Británie
69.	Mc Kenner	Harold	–	–
70.	Mc Morrew	Jeremia	15. 9. 1919	JAR
71.	McClelland	Alexander Cameron	24. 6. 1919	Austrálie
72.	McLeod	Francis Paul	1922	Nový Zéland

73.	McMahon	Denis Michael	11. 1. 1913	Austrálie
74.	Melanita	Chrisanthos	23. 8. 1922	Velká Británie
75.	Mills	Gerald Fleming	30. 10. 1912	Nový Zéland
76.	Moles	Thomas H. G.	–	Velká Británie
77.	Morris	Francis K.	8. 3. 1910	Nový Zéland
78.	Mottram	Thomas	19. 5. 1918	Nový Zéland
79.	Nash	Perci Reginald	7. 11. 1920	–
80.	Nash	Ernest Lionel	–	Nový Zéland
81.	O'Donnel	Robert	–	–
82.	Owen	Denzil	30. 6. 1921	Velká Británie
83.	Pantelides	Demetris	5. 11. 1911	Kypr
84.	Parfitt	William J.	30. 8. 1921	Velká Británie
85.	Parker	John James	–	Austrálie/ Nový Zéland
86.	Porteous	Jack Gordon	13. 11. 1919	Austrálie
87.	Potocki	Max	15. 6. 1915	Velká Británie
88.	Powell	Johann	17. 2. 1924	Velká Británie
89.	Pragnell	Baddy	12. 7. 1920	Velká Británie
90.	Pratt	Stanley	25. 2. 1921	Velká Británie
91.	Ratcliffe	Clive	6. 6. 1917	Velká Británie
92.	Reid	Raymond (Robert Jim/ James)	29. 7. 1913	Nový Zéland
93.	Rensburg van	John	16. 2. 1919	JAR
94.	Richards	Arterlie Ivo	1. 7. 1920	Velká Británie
95.	Richardson	Harry Robert	19. 11. 1915	Austrálie
96.	Richardson	Arthur Eric Kenneth	28. 6. 1917	Austrálie
97.	Richardson	John	2. 8. 1920	Velká Británie
98.	Riley	Walter Frederick	1. 6. 1918	Austrálie
99.	Roper	Stanley	–	Velká Británie
100.	Samuelson	Norman	10. 1. 1919	Velká Británie
101.	Sandman	Warenn J.	–	Nový Zéland
102.	Seily	Walter James	–	Nový Zéland
103.	Selot	Henry	–	Velká Británie
104.	Schefket	Kundus	29. 5. 1919	Kypr
105.	Sklaf	Artur	8. 5. 1912	Velká Británie
106.	Slater	Robert H.	1919	Velká Británie
107.	Smith	Andreas	16. 11. 1917	Velká Británie
108.	Smith	Patrick	19. 2. 1918	Velká Británie

109.	Smith	Alfred	9. 9. 1919	Velká Británie
110.	Smith	Willi	9. 10. 1917	Velká Británie
111.	Sorina	Jack	1908	Velká Británie
112.	Spratt	Thomas	27. 12. 1908	–
113.	Steilberg	Walter Henry Chrestence	7. 10. 1919	Austrálie
114.	Stern	Mordechay	14. 1. 1920	Palestina
115.	Stevenson	–	–	Velká Británie
116.	Stirling	Eduard C.	22. 9. 1912	Velká Británie
117.	Street	Clifford E.	26. 2. 1910	Velká Británie
118.	Tamaki	Boyd Poukawhai	–	Nový Zéland
119.	Tamaki	Wirihana Stephen	–	Nový Zéland
120.	Tebbut	Fredericke	12. 5. 1918	Velká Británie
121.	Terry	Leonard	24. 3. 1920	Velká Británie
122.	Thomas	Douglas Frederick	–	Austrálie
123.	Thompson	Benjamin	–	Nový Zéland
124.	Tiplady	Thomas	6. 7. 1909	–
125.	Todd	Alan Crichton	–	Nový Zéland
126.	Turner	Frederik	21. 4. 1921	Velká Británie
127.	Tyson	John	12. 11. 1914	Velká Británie
128.	Uni	Mac	15. 1. 1920	Velká Británie
129.	Ward	James	2. 10. 1918	Velká Británie
130.	Wells	Edward J.	17. 7. 1915	Velká Británie
131.	Wild	Cyril	–	Velká Británie
132.	Winter	Ernest John	–	Nový Zéland
133.	Wise	Walter Leslie	9. 11. 1915	Austrálie
134.	Woalmore	Philip Robert	4. 1. 1915	–
135.	Woods (Wood)	Stanley	24. 3. 1912	Velká Británie
136.	Woodward	Harold	3. 2. 1922	Velká Británie
137.	Worrall	Richard	6. 11. 1909	Velká Británie

- ¹⁾ The British Commonwealth of Nations – je volné sdružení zemí s různou státní formou, spojující Velkou Británii s jejími bývalými dominií, koloniemi a polokoloniemi a uznávající britskou královnu jako symbolickou hlavu celého Společenství. Právně bylo formulováno v roce 1931 Westminsterským statutem, který měnil dosavadní Britské impérium na Britské společenství. Dnes se jedná o svobodné sdružení suverénních národů s právem kdykoliv ze Společenství vystoupit. Původními členy byla Velká Británie (se závislými zeměmi), Kanada, Austrálie (se závislými zeměmi), Nový Zéland (se závislými zeměmi), Jihoafrická unie a Svobodný irský stát. Heslo Společenství, in: Malá československá encyklopedie: Pom-S; Praha 1987, s. 816.
- ²⁾ Slovního spojení „britští váleční zajatci“ je v textu použito ve všeobecném významu, zahrnuje všechny vojáky ze zemí Commonwealthu.
- ³⁾ Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929. Dostupné z <<http://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=0BDEDDDD046FDEBA9C12563CD002D69B1&action=openDocument>>. [cit. 20. 4. 2017]. Česká verze je dostupná například na webových stránkách Českého červeného kříže – <<http://www.cervenkyriz.eu/cz/mhp/konvence.htm>>. [cit. 20. 4. 2017].
- ⁴⁾ Convention relative to the Treatment of Prisoners of War – Art. 56. In no case shall prisoners of war be transferred to penitentiary establishments (prisoners, penitentiaries, convict establishments, etc.) in order to undergo disciplinary sentence there. Establishments in which disciplinary sentences are undergone shall conform to the requirements of hygiene. Facilities shall be afforded to prisoners undergoing sentence to keep themselves in a state of cleanliness. Every day, such prisoners shall have facilities for taking exercise or for remaining out of doors for at least two hours. Dostupné z <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=0BDEDDDD046FDEBA9C12563CD002D69B1&action=openDocument>>. [cit. 20. 4. 2017].
- ⁵⁾ Václav NOVÁK a kolektiv, Malá pevnost Terezín, Praha 1988, s. 30.
- ⁶⁾ Podrobněji k této problematice např. Jindřich PECKA, Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava, Praha 1995 nebo Mark SPOERER, Nucené práce pod hákovým křížem: Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939–1945, Praha 2005.
- ⁷⁾ Mark SPOERER, c. d., s. 136–137.
- ⁸⁾ Podrobněji k útěku např.: Paul BRICKHILL, The Great Escape, New York 1950.
- ⁹⁾ Jaroslav JOZA, Národnostní struktura vězňů Malé pevnosti Terezín v letech 1940–1945, Terezínské listy 16, 1988, s. 12.
- ¹⁰⁾ Databáze vězňů policejní věznice Terezín. Dostupné z <<http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/>>. [cit. 20. 4. 2017]. Kompletní výčet pramenů je možno nalézt v popisu této databáze.
- ¹¹⁾ Anzac European „Freemen“. Dostupný z <http://www.anzacpow.com/_data/assets/pdf_file/0015/22740/3853_Anzac_European_Freemen_10-4-14.pdf>. [cit. 20. 4. 2017].
- ¹²⁾ Part Five – Other European “Free Men” – Chapter 7 – Germany & Austria – 8 Terezin. Dostupné z <<http://archive.is/Mzgv>>. [cit. 20. 4. 2017].
- ¹³⁾ Problematika poválečného vyrovnání není tématem tohoto článku a dané téma by vystačilo na další článek. Více k tomuto problému například Paul REA, Voices from the Fortress: The extraordinary stories of Australia’s forgotten prisoners of war, Sydney 2007, s. 202–253.
- ¹⁴⁾ Památník Terezín (dále jen PT), A 10173 – Černý sešit s údaji o pohybu vězňů v Malé pevnosti koncem války. S největší pravděpodobností se jedná o počty nejenom britských zajatců v cele 44 ve dnech 23. a 25. března 1945.
- ¹⁵⁾ Tamtéž – zápis ze dne 4. 4. 1945.
- ¹⁶⁾ Paul REA, c. d., s. 195. Měl to být Alexander Cameron McClelland.
- ¹⁷⁾ Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/46 Heinrich Jöckel, Sv. XI., Díl: 4., Seznam zemřelých v Malé pevnosti cizí národnosti.
- ¹⁸⁾ Označení pro vojáka z Velké Británie. Heslo Tommy Atkins, in Wikipedia. Dostupný z <https://en.wikipedia.org/wiki/Tommy_Atkins>. [cit. 26. 7. 2017].
- ¹⁹⁾ Označení pro vojáka ze Skotska. Heslo Jock, in Wikipedia. Dostupný z <[https://en.wikipedia.org/wiki/Jock_\(given_name\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Jock_(given_name))>. [cit. 26. 7. 2017].
- ²⁰⁾ Označení pro vojáka z Nového Zélandu. Heslo Kiwi (people), in Wikipedia. Dostupný z <[https://en.wikipedia.org/wiki/Kiwi_\(people\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Kiwi_(people))>. [cit. 26. 7. 2017].

- ²¹⁾ Označení pro vojáka z Nového Zélandu nebo Austrálie. Heslo Digger (soldier), in Wikipedia. Dostupný z <[https://en.wikipedia.org/wiki/Digger_\(soldier\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Digger_(soldier))>. [cit. 26. 7. 2017].
- ²²⁾ Označení pro vojáka z Austrálie. Heslo Aussie, in Wikipedia. Dostupný z <<https://en.wikipedia.org/wiki/Aussie>>. [cit. 26. 7. 2017].
- ²³⁾ PT, Pomocný materiál A4/ 2003, k. 7, Seznamy zatčených 1944–1945, Pankrácké knihy, č. 34180.
- ²⁴⁾ Tamtéž, č. 34492.
- ²⁵⁾ Z počátku války se jednalo o několik jednotek – Royal Army Ordnance Corps (R.A.O.C.), Royal Engineers (R.E.), Royal Army Service Corps (R.A.S.C.). V roce 1942 sloučeny v The Corps of Royal Electrical and Mechanical Engineers (REME). Stručně k historii REME např. Corps History. Dostupné z <<http://www.rememuseum.org.uk/about-us/>>. [cit. 20. 4. 2017].
- ²⁶⁾ Paul REA, c. d., s. 160.
- ²⁷⁾ Popis organizace zajateckých táborů byl převzat z publikace Jindřich PECKA, Váleční zajatci na území Protektorátu, s. 110–116.
- ²⁸⁾ National Archives of Australia (dále jen NAA): B883, VX41156.
- ²⁹⁾ Podrobněji k tématu např.: John NICHOL, Tony RENNELL, The Last Escape: The Untold Story of Allied Prisoners of War in Europe 1944 – 45, New York 2003.
- ³⁰⁾ Paul REA, c. d., s. 135 a 154. Např.: Francis Paul McLeod utekl celkem sedmkrát a Alfred Richard Booker čtyřikrát.
- ³¹⁾ Mark SPOERER, Nucené práce pod hákovým křížem, s. 112.
- ³²⁾ Byli to následující zajatci: Kenneth Bone, Harold Glanville, Perci Reginald Nash, Stanley Roper, Henry Selot, Robert H. Slater, Walter Henry Steilberg a Stevenson.
- ³³⁾ Např. úřadovny Tábor, Hradec Králové, Kladno, Benešov, České Budějovice.
- ³⁴⁾ PT, Pomocný materiál A4/ 2003, k. 7, Seznamy zatčených 1944–1945, Pankrácké knihy. Tato informace se ale také objevuje ve vzpomínkách, např. PT, Sběrka vzpomínek (dále jen Sb. vzpomínek), č. 806 (František Vojtíšek). F. Vojtíšek byl transportován z Kartouz přímo do Terezína, ale to se netýkalo válečných zajatců: „Asi 40 Čechů a 40 zajatců Rusů a Angličanů, kteří jeli na Pankrác.“
- ³⁵⁾ U některých nelze určit, zda první známé datum zjištělné z pramenů se shoduje s příchodem na pevnost.
- ³⁶⁾ PT, A 8838, k. 23/MP – Pokladní kniha pro vězně.
- ³⁷⁾ Např.: PT, Sb. vzpomínek, č. 1217 (Miroslav Kopecký), č. 1602 (Kazimierz Lewicki), č. 1767 (Miroslav Görtler), č. 1769 (Jaroslav Veverka), č. 2129 (Karel Smetana), č. 2193 (Andrej Jančok).
- ³⁸⁾ Pro srovnání např.: Mark SPOERER, c. d., s. 106–145 nebo Jindřich PECKA, Váleční zajatci na území Protektorátu, s. 101–145, kapitola s názvem Život v zajateckých táborech.
- ³⁹⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 576 (Oldřich Zita).
- ⁴⁰⁾ Pro srovnání Václav NOVÁK a kolektiv, Malá pevnost Terezín, s. 135.
- ⁴¹⁾ Paul REA, c. d., s. 100–101.
- ⁴²⁾ Paul REA, c. d., s. 179.
- ⁴³⁾ Václav NOVÁK a kolektiv, Malá pevnost Terezín, s. 138.
- ⁴⁴⁾ PT, A 5323 – Seznam vězňů v cele 44.
- ⁴⁵⁾ PT, A 10173 – Černý sešit s údaji o pohybu vězňů v Malé pevnosti koncem války; PT, A 1007 – Proces s Heinrichem Jöckelem.
- ⁴⁶⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 1057 (Jan Čáp), č. 2138 (Oldřich Zita).
- ⁴⁷⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 986 (Václav Špiral).
- ⁴⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 850 (dr. Ing. Karel Novák).
- ⁴⁹⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 1162 (Václav Vyšín).
- ⁵⁰⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 296 (František Kryštůfek).
- ⁵¹⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 296 (František Kryštůfek), č. 844 (Miroslav Kubíček). Také ale SOA Litoměřice, MLS Litoměřice, Lsp 1200/46 Heinrich Jöckel, Protokol o hlavním přelíčení proti Jindřichu Jöckelovi, s. 12. Zde je zmíněna také cela 39.
- ⁵²⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 224 (Jiří Sucharda), č. 716 (Bohumír Wittek).
- ⁵³⁾ Paul REA, c. d., s. 109, 112.
- ⁵⁴⁾ PT, sbírkové oddělení, inv. č. PT 8870.
- ⁵⁵⁾ Thomas H. G. Moles – narozen ve Velké Británii, vojenské číslo 2734868, sloužil v hodnosti Guardsmen [označení vojína u dané jednotky] u 2. praporu Velšské gardy [2. Bat. Welsh Guard]. Zaját byl ve Francii okolo 24. 5. 1940. Jeho zajatecké číslo bylo 17737. Jak vyplývá z jeho popisu, tak pracoval v dole, kam byli posíláni zajatci ze Stalagu Lamsdorf. Bohužel se zatím nepodařilo určit, o jaký důl se přesně jednalo.

- ⁵⁶⁾ Český překlad – T. H. G. Moles, anglický válečný zajatec v Německu. Utekl po pěti letech práce v dolech. Znovu uvězněn po 10 dnech svobody. Uvržen do koncentračního tábora. 28. 2. 45. Dle doslovné citace.
- ⁵⁷⁾ Seržant Andrew Carwell. Rodák z ostrova Jersey, Velká Británie. Do Malé pevnosti byl předán královéhradeckým gestapem dne 23. 3. 1945. Informace je z databáze vězňů policejní věznice Terezín. Dostupné z < http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/mala-pevnost/detail.php?ta ble=Mala_pevnost_Terezin&col=id&value=5523>. [cit. 20. 4. 2017].
- ⁵⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 152 (František Nízky).
- ⁵⁹⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 573 (Vladislav Bjaček).
- ⁶⁰⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 1157 (Milan Honzovič).
- ⁶¹⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 213 (Karel Šrámek).
- ⁶²⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 477 (Vladimír Procházka), č. 691 (Vladimír Kebza), č. 807 (Bedřich Coufal).
- ⁶³⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 1742 (Josef Železný); podobnou událost také popisují váleční zajatci – Paul REA, *Voices from the Fortress*, s. 56.
- ⁶⁴⁾ Food parcels in the Second World War. Dostupné z <<http://www.redcross.org.uk/About-us/Who-we-are/Museum-and-archives/Historical-factsheets/Food-parcels>>. [cit. 20. 4. 2017].
- ⁶⁵⁾ Tamtéž.
- ⁶⁶⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 349 (MUDr. Přemysl Poňka).
- ⁶⁷⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 777 (Josef Cach), č. 810 (Václav Šulc).
- ⁶⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 806 (František Vojtišek).
- ⁶⁹⁾ Václav NOVÁK a kolektiv, *Malá pevnost Terezín*, s. 185.
- ⁷⁰⁾ Convention relative to the Treatment of Prisoners of War – Art. 11. The food ration of prisoners of war shall be equivalent in quantity and quality to that of the depot troops. Prisoners shall also be afforded the means of preparing for themselves such additional articles of food as they may possess. Sufficient drinking water shall be supplied to them. The use of tobacco shall be authorized. Prisoners may be employed in the kitchens. All collective disciplinary measures affecting food are prohibited. / Příděly potravin pro válečné zajatce musejí být v množství i kvalitě shodné s příděly pro vojáky v týlu. Vězňům musejí být též poskytnuty prostředky k tomu, aby si sami připravili takové dodatečné potraviny, které mohou vlastnit. Musí jim být poskytnuto dostatečné množství pitné vody. Povoleno bude používání tabáku. Vězňové mohou být zaměstnáni v kuchyni. Veškerá kolektivní disciplinární opatření týkající se stravy jsou zakázána. (překlad Jan Valeška) Dostupné z <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=0BDEDDDD046FDEBA9C12563CD002D69B1&action=openDocument>>. [cit. 20. 4. 2017].
- ⁷¹⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 844 (Miroslav Kubiček), č. 1385 (Zdeněk Jindřich).
- ⁷²⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 657 (Karel Brčák), č. 1128 (Jan Hallman).
- ⁷³⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 844 (Miroslav Kubiček).
- ⁷⁴⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 152 (František Nízky), č. 1162 (Václav Vyšín).
- ⁷⁵⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 152 (František Nízky).
- ⁷⁶⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 1162 (Václav Vyšín).
- ⁷⁷⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 152 (František Nízky).
- ⁷⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 152 (František Nízky). Znění dopisu: „I thank you [...] and hope, that you have fully recovered from your sickness, and awful time, spent at Terezín. Please remember me to all of your fellow countrymen, that I met and learned to love, I shall never forget, how good you people were to me and all other British Soldiers [...] / Děkuji Vám [...] a doufám, že jste se již plně uzdravil z té Vaší nemoci a strašných zážitků, strávených v Terezíně. Prosím, pozdravujte ode mě všechny spoluobčany, se kterými jsem se setkal a které jsem se učil milovat. Já nikdy nezapomenu, jak dobří byli Vaši lidé ke mně a ke všem ostatním britským vojákům.“ Překlad pochází taktéž z citované vzpomínky.
- ⁷⁹⁾ PT, sbírkové oddělení, výtvarné umění, inv. č. PT 2056.
- ⁸⁰⁾ Mezi načrtnutými vojenskými čapkami je několik lodiček, je však skoro nemožné přesně určit, která z nich je ta britská. Můžeme tam však vidět další části výstroje, které určitě používala jak britská armáda, tak vojáci Commonwealthu, ale i další armády během druhé světové války. Pokrývka hlavy s bambulkou, která je načrtnuta nejnižše na listu, by mohla představovat tzv. Tam ,o' Shanter. Ten nosili příslušníci skotských jednotek. Nejjasněji se jeví načrtnutý britský battle-dress. Vzhledem k tomu, že se jedná pouze o náčrtky, dá se předpokládat, že nejsou zaznamenány všechny detaily, takže sotva zjistíme, zda se jedná o Battledress patt. 37 nebo patt. 40, či případně Battledress patt. 40 Austeritý, který neměl kryté knoflíky. Podrobněji k britské výstroji např.:

Jean BOUCHERY, *The British Tommy in North West Europe 1944–1945*, volume 1, Paris 1998 nebo Brian JEWELL, *British Battledress 1937–1961*, London 1981.

- ⁸¹⁾ Popis a informace převzaty z databáze sbírkového oddělení Památníku Terezín. Dostupné z <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/vytvarne-sbirky/detail.php?table=SO_vs&col=id&value=3955>. [cit. 20. 4. 2017].
- ⁸²⁾ Podrobněji např.: Marek POLONCARZ, Protitankový příkop a vězni Malé pevnosti, *Terezínské listy* 28, 2000, s. 41–50.
- ⁸³⁾ Convention relative to the Treatment of Prisoners of War – Art. 31. Work done by prisoners of war shall have no direct connection with the operations of the war. In particular, it is forbidden to employ prisoners in the manufacture or transport of arms or munitions of any kind, or on the transport of material destined for combatant units. In the event of violation of the provisions of the preceding paragraph, prisoners are at liberty, after performing or commencing to perform the order, to have their complaints presented through the intermediary of the prisoners' representatives whose functions are described in Articles 43 and 44, or, in the absence of a prisoners' representative, through the intermediary of the representatives of the protecting Power. / Práce vykonávané válečnými zajatci nesmějí být v přímé spojitosti s válečnými operacemi. Zejména je zakázáno zaměstnávat vězně ve výrobě či transportu zbraní či munice jakéhokoliv druhu nebo transportu materiálu určeného bojovým jednotkám. V případě porušení ustanovení předchozího odstavce mají vězňové možnost, po splnění či na začátku plnění takového rozkazu, předat své stížnosti přes prostředníka zástupců vězňů, jehož funkce jsou popsány v článcích 43 a 44, nebo, v nepřítomnosti zástupce vězňů, s pomocí prostředníka zástupců Mocnosti, jež vězně chrání. (překlad Jan Valeška) Dostupné z <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=0BDEDD046FDEBA9C12563CD002D69B1&action=openDocument>>. [cit. 20. 4. 2017].
- ⁸⁴⁾ Václav NOVÁK a kolektiv, *Malá pevnost Terezín*, s. 173.
- ⁸⁵⁾ Marek POLONCARZ, c. d., s. 41.
- ⁸⁶⁾ Tamtéž.
- ⁸⁷⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 32 (Jan Lukavský), č. 374 (Vladimír Kvasil), č. 479 (Antonín Hrdlička), č. 1502 (Bohuslav Sitta).
- ⁸⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 1883 (Antonín Zezula), podobná vyjádření je možné nalézt i v dalších vzpomínkách – č. 403 (Václav Mandík), č. 2425 (Miroslav Blažek).
- ⁸⁹⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 2014 (F. V. Beránek).
- ⁹⁰⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 403 (Václav Mandík), č. 1883 (Antonín Zezula).
- ⁹¹⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 374 (Jan Lukavský), č. 403 (Václav Mandík), č. 1883 (Antonín Zezula), č. 2425 (Miroslav Blažek).
- ⁹²⁾ PT, A 1007 – Proces s Heinrichem Jöckelem, rozsudek – 1–4 s. 13, 1–4 s. 14.
- ⁹³⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 1486 (František Stražil).
- ⁹⁴⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 802 (Bedřich Hátle), č. 1883 (Antonín Zezula).
- ⁹⁵⁾ Paul REA, c. d., s. 179–190.
- ⁹⁶⁾ NAA: SP1092/3, Lawrence, F C – War Crimes Questionnaire – 8 (f) 7 (e) “Forced to dig the tank-trap at the point of a gun.”
- ⁹⁷⁾ NAA: SP1092/3, Lawrence, F C – War Crimes Questionnaire – 8 (f) 7 (a).
- ⁹⁸⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 700 (Oldřich Špičan).
- ⁹⁹⁾ Paul REA, c. d., s. 183–184.
- ¹⁰⁰⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 1882 (Jaroslav Tomeš) – výkopové práce byly dobře viditelné ze silnice spojující Terezín a Litoměřice.
- ¹⁰¹⁾ Paul REA, c. d., s. 186–188.
- ¹⁰²⁾ Tamtéž, s. 187–188.
- ¹⁰³⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 403 (Václav Mandík).
- ¹⁰⁴⁾ Je možné se setkat s tvrzením, že během výkopových prací bylo zastřeleno 40 australských, novozélandských a britských válečných zajatců kvůli tomu, že odmítli pracovat. Jediný, kdo to tvrdí, je Moritz Mittelmann (v Terezíně vězněn pod jiným jménem), který s tímto svěděctvím přišel k soudu se Stephanem Rojkem. Nikdo další ze zajatců si však tento incident nevybavuje (Paul REA, *Voices from the Fortress*, s. 225–226). Ve vzpomínkách vězňů o této události není žádná zmínka. Přitom o takovéto popravě by nakonec vědělo celé osazenstvo věznic. Zápisy v černém sešitě z inkriminovaných dnů nezmiňují mrtvé britské vojáky. Ani ve výsledovém protokolu Heinricha Jöckela (PT, A 1007 – Proces s Heinrichem Jöckelem) není o tomto incidentu zmínka.

Článek Dr. Jima Saleama s názvem The Historian As Detective Versus The Journalist As Investigator: Were Australian, British And New Zealand Prisoners Of War Massacred At Theresienstadt Concentration Camp In 1945? (Dostupné z <<http://home.alphalink.com.au/~radnat/terezin.html>>. [cit. 20. 4. 2017].) také nepřináší důkazy o možném masakru. Pro dané tvrzení tedy není dostatek důkazů a jeví se jako nesmyslné.

¹⁰⁵⁾ PT, A 10173 – Černý sešit s údaji o pohybu vězňů v Malé pevnosti koncem války – zápis ze dne 4. 4. 1945.

¹⁰⁶⁾ PT, Sb. vzpomínek, č. 152 (František Nízky), č. 2193 (Andrej Jančok).

¹⁰⁷⁾ Jaroslav JOZA, Národnostní struktura vězňů, s. 8.

¹⁰⁸⁾ PT, Pomocný materiál A4/ 2003, K7/ věz. Seznamy zatčených 1944–45, Pankrácké knihy. Britští zajatci zapsaní v knize pod čísly např. 35229 – 35232, 35318, 35231, 35333 a další; týkalo se to ale i zajatců dalších národností např. – 35228, 35233 – 35235 a další.

¹⁰⁹⁾ PT, Sb. Malá pevnost, Kartotéky policejní věznice Terezín, 12731 a 12732.

¹¹⁰⁾ Paul REA, c. d., s. 190.

¹¹¹⁾ Tamtéž, s. 190.

¹¹²⁾ Tamtéž, s. 192.

¹¹³⁾ Tamtéž, s. 192.

PRISONERS OF WAR FROM THE COMMONWEALTH IN TEREZÍN

Summary

Tomáš Gol, Terezín Memorial

This article discusses the Commonwealth POWs imprisoned in Terezín's Small Fortress during World War II. They were sent to Terezín for repeated escape attempts from POW camps. All in all, about 230 men were incarcerated in the Small Fortress but specific names can be ascribed only to 137 of those inmates. There were soldiers from Britain, Australia, New Zealand, Canada, South Africa, Cyprus and Palestine. The first POWs arrived in the Terezín Police Prison on November 14, 1944. Other Commonwealth prisoners gradually came in larger or smaller groups. The last newcomers arrived on April 2, 1945, i.e. two days before a large transport carrying POWs, including 224 Commonwealth soldiers, was sent from Terezín. Their destination was the camp Stalag XIII B Weiden.

The gist of the article is devoted to the life of the inmates in the Terezín Prison, also describing their labor deployment in building an anti-tank ditch in the Litoměřice Hollow.

DIE KRIEGSGEFANGENEN AUS DEM COMMONWEALTH IN THERESIENSTADT

Resümee

Tomáš Gol, Gedenkstätte Theresienstadt

Dieser Artikel befasst sich mit den Kriegsgefangenen aus dem Commonwealth, die während des Zweiten Weltkrieges in der Kleinen Festung in Theresienstadt inhaftiert waren. Sie waren hierher gebracht worden, weil sie wiederholt versucht hatten, aus den Kriegsgefangenenlagern zu fliehen. Insgesamt wurden hier etwa 230 Männer festgehalten, aber von nur 137 kennen wir die konkreten Namen. Unter ihnen finden wir Soldaten aus Großbritannien, Australien, Neu Seeland, Kanada, Südafrika, Zypern und Palästina. Die ersten Kriegsgefangenen trafen am 14. November 1944 im Polizeigefängnis in Theresienstadt ein. Nach und nach kamen in größeren und kleineren Gruppen weitere an. Die letzten Gefangenen erreichten Theresienstadt am 2. April 1945, also zwei Tage vor der Abfertigung des großen Transports der Kriegsgefangenen, unter denen sich auch 224 Soldaten aus den Ländern des Commonwealth befanden. Ziel der Reise war Stalag XIII B Weiden.

Der größte Teil des Artikels ist dem Leben der Gefangenen im Gefängnis Theresienstadt gewidmet, er beschreibt auch ihren Arbeitseinsatz beim Bau des Panzerabwehrgrabens im Talkessel von Litoměřice.

MAJOR JAN PULKRÁBEK – VĚZEŇ POLICEJNÍ VĚZNICE GESTAPA V TEREZÍNĚ VE SVĚTLE VLASTNÍCH VZPOMÍNEK

Ivo Pejšoch, Vojenský historický ústav

Vězni nacistického režimu se v letech druhé světové války stali také příslušníci československé armády, kteří se zapojili do protinacistického odboje. Mnozí položili život na popravističích nebo v důsledku nelidského zacházení. Další tisíce se jich za branami věznic a koncentračních táborů dožily osvobození. Pozoruhodné je, že k odbojářům patřili ve značném počtu také příslušníci protektorátního vládního vojska, kteří se zapojili buď do odbojových organizací v okupované vlasti, nebo po přesunu do Itálie v roce 1944 přešli k tamním partyzánům. Mezi takzvané „vladaře“ zatčené a vězněné pro účast v odboji patřil také major Jan Pulkrábek, na něhož i jeho rodinu tvrdě dopadl i další totalitní režim.

Jan Pulkrábek se narodil v Praze 17. července 1900. Po obecné škole absolvoval v letech 1911 až 1915 českou nižší reálku, po níž nastoupil do kadetní školy v Praze. Vyřadili jej 28. října 1918 a mladík zahájil vojenskou kariéru v nově vytvořené československé armádě jako příslušník pěšího pluku 28, který byl posádkou v Praze. Od 1. února 1919 byl nasazen na jižním Slovensku, kde se účastnil bojů s maďarskými bolševickými oddíly a 22. března byl přeložen k dragounskému pluku 7. Na operacích na Slovensku se podílel až do definitivního vytlačení nepřítele, za projevenou odvahu jej posléze dekorovali Československým válečným křížem 1918.¹⁾

Jan Pulkrábek se rozhodl s armádou spojit i celou svou další profesní kariéru a v meziválečném období působil u různých jezdeckých útvarů. Od 1. listopadu 1919 sloužil u jezdeckého pluku 7 v Brandýse nad Labem, kde velel četě, s plukem vystřídal také posádky v Hranicích a Hodoníně. O dva roky později²⁾ jej přemístili k jezdeckému pluku 1 „Jana Jiskry z Brandýsa“ v Terezíně, v následujících letech během služby u pluku působil i v Praze a Pardubicích. Tehdy prošel několika odbornými kurzy, sám dokonce v některých obdobích přednášel v poddůstojnic-

Jan Pulkrábek jako důstojník vládního vojska.
VÚA-VHA

Jan Pulkrábek roku 1940.
Oblastní muzeum
Praha-východ

ké škole svého pluku. V letech 1928 až 1931 vystudoval prestižní jezdecké učiliště v Pardubicích. Poté byl 15. dubna 1932 přemístěn k jezdeckému pluku 8 „Knížete Václava Svatého“ ve Staré Boleslavi. V letech 1936 až 1937 prošel ročním kurzem pro důstojníky jezdecktva ve francouzském Saumuru, od 15. září 1937 byl po návratu do vlasti zařazen ke dragounskému pluku 11 v Pardubicích a od 5. dubna 1938 se stal velitelem eskadrony svého pluku, odloučené do Bratislavy. Zde prožil dramatické dny Mnichova i nacistickou okupaci a zánik druhé republiky. Po vzniku Slovenské republiky se vrátil, podobně jako naprostá většina jeho kolegů, do okupovaných Čech.

V průběhu dvou desítek odsloužených let byl postupně povyšován, podporučíkem jej jmenovali 1. ledna 1919, poručíkem se stal 1. října 1920, nadporučíkem 28. října 1925, kapitánem 1. dubna 1930 a štábním kapitánem 30. září 1936.³⁾

Jan Pulkrábek nebyl běžným důstojníkem jezdecktva, nýbrž i vynikajícím sportovcem a jedním z našich předních závodních jezdců. S velkým úspěchem repre-

Jan Pulkrábek jako major
Vládního vojska roku 1944.
VÚA-VHA

zentoval armádu na řadě československých i mezinárodních závodů a dokonce se dostal do nejužšího výběru olympijské reprezentace. Poprvé tomu bylo roku 1924, podruhé před olympijskými hrami v Berlíně roku 1936, kdy se svým přítelem Josefem Dobšem připravovali koně pro olympijský závod. Ten nakonec jel právě Dobš, ovšem pevné přátelství mezi oběma důstojníky ani Pulkrábekovo vyřazení z finálního výběru nenarušilo.

Po okupaci a likvidaci československé branné moci stál Pulkrábek před vážnou existenční otázkou. Celý svůj dosavadní profesní život věnoval ozbrojeným silám a nyní se před ním otvíraly poměrně omezené možnosti. Rozvažoval, zda odejít do civilního života a najít si místo ve státní službě nebo u nějaké soukromé firmy, další eventualitou byla služba v početně omezených ozbrojených silách protektorátu. Vedeni snahou dát okupované zemi navenek punc autonomního státního celku, povolili nacisté vybudovat protektorátní armádu, limitovanou ovšem početně i po stránce výzbroje. V létě 1939 tak vzniklo vládní vojsko, tvořené dvanácti prapory s lehkou výzbrojí, dislokované v posádkových městech po celém území protektorátu. První prapor plnil především funkci hradní stráže, působil jak na

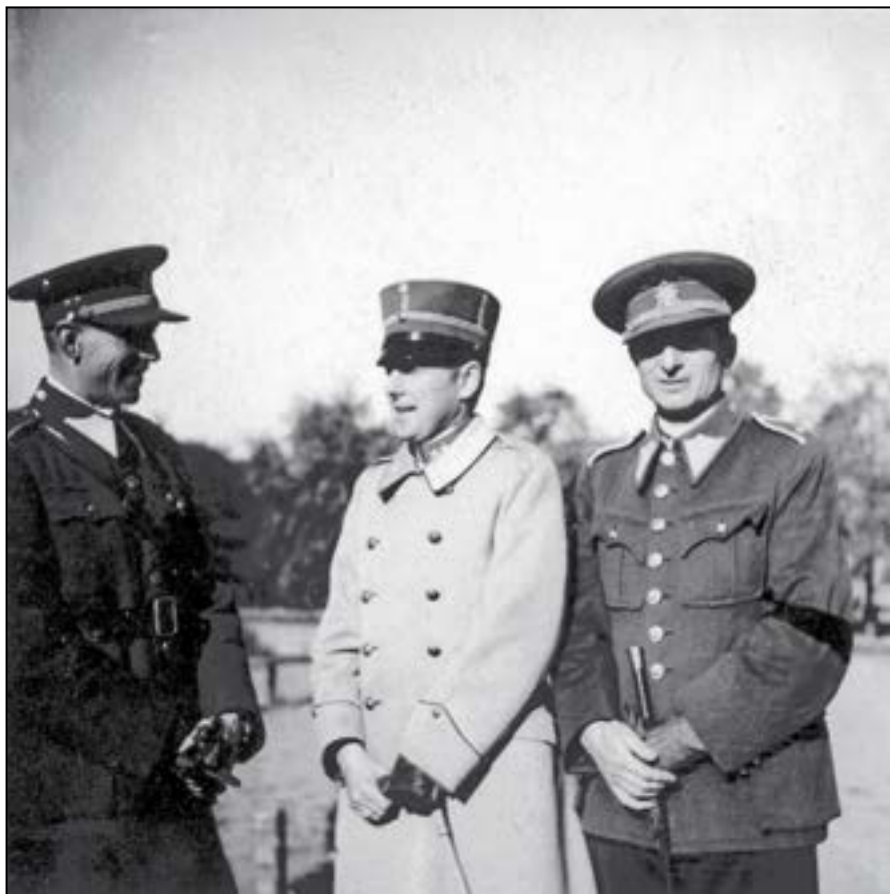

Při natáčení filmu Die Kameraden. Oblastní muzeum Praha-východ

Pražském hradě, tak ve venkovském sídle prezidenta v Lánech. Ostatní prapory byly hojně využívány v roli záchranářského sboru, při lesních kalamitách či odstraňování ledů, nebo jako pomoc v rámci letních sklizní úrody.

Jan Pulkrábek se rozhodl využít možnosti a sloužit dále v rámci této vojenské složky. Oficiálně byl propuštěn ze svazku československé armády k 30. červnu 1939 a následujícího dne 1. července se stal příslušníkem vládního vojska. Byl zařazen k pražskému praporu 1, přičemž mu ponechali dosavadní hodnost štábního kapitána.⁴⁾ Vzhledem k jeho bohatým zkušenostem ze služby u jezdeckých jednotek jej ustanovili velitelem 3. jízdní roty.⁵⁾ Od 16. srpna 1940 měl hodnost hejtmana I. třídy, nejednalo se však o povýšení, nýbrž pouze změnu označení v rámci vládního vojska.⁶⁾

Jan Pulkrábek však patřil mezi ty, kteří se odmítli smířit s nacistickou nadvládou. Po okupaci vážně přemýšlel o odchodu k zahraniční armádě, přes Slovensko, Maďarsko a Jugoslávii se chtěl dostat do Francie, jak to učinila řada vojáků. Nakonec však s ohledem na stárnoucí rodiče zůstal v protektorátu. Záhy se ale zapojil do domácího odboje v rámci organizace ÚVOD. Spolupracoval v ní se svými

Při vojenských jezdeckých závodech, Pulkrábek vpravo. Oblastní muzeum Praha-východ

někdejším spolužákem z kadetky štábním kapitánem generálního štábu Otmar Růžkem, po jehož zatčení a popravě se stali jeho nejbližšími spolupracovníky štábní kapitáni generálního štábu Karel Straka a František Žváček. Situace se pro vládní vojsko radikálně změnila v květnu 1944, kdy se Němci rozhodli jej vyvézt z protektorátu, a pokud možno daleko. Důvodem byla obava ze zapojení vládních vojáků do případného protiněmeckého povstání, neboť vzhledem k počtu jeho zatčených příslušníků, zapojených do odboje, měla okupační správa vážné pochybnosti o jejich loajalitě. Ve dnech 23. až 25. května tak došlo k odsunu jedenácti praporů vládního vojska do oblasti severní Itálie, kde měli plnit zejména strážní službu. Vzhledem k četným dezercím „vladařů“ k italským partyzánům došlo nakonec k jejich odzbrojení a přemístění do oblasti Pádu, kde až do konce války působili v roli pracovních útvarů. Poté z nich byla zformována Československá samostatná brigáda v Itálii, která se v létě 1945 vrátila do vlasti. Jediným praporem, který zůstal na území protektorátu, se v květnu 1944 stal prapor 1 v Praze,

Pulkrábek působil i jako asistent při produkci protektorátního filmu Tanečnice. Oblastní muzeum Praha-východ

plníci i nadále roli hradní stráže. Jan Pulkrábek by teoreticky měl zůstat, ovšem jako svobodný a bezdětný byl vyměněn za velitele 3. roty praporu 3 z Písku a vyslán s vojskem do Itálie. Zde dostala jeho rota za úkol hlídkování podél železniční trati Cesena-Rimini, vojáci byli ubytováni v Sant' Angelo. U Rimini se poprvé dostali do blízkosti frontové oblasti a stali se přímými svědky německého ústupu. Jan Pulkrábek jej ve svých pamětech popsal následovně: *„Když jsem s rotou přijel do Forlì, viděli jsme nevídaný jev – úprk poražené německé armády, ujížděly tanky, děla, jezdci, pěšáci na sulkách, cyklisté na kolech, úplný debakl Němců a my šli stále vpřed k frontě, která byla asi deset kilometrů jižně od Rimini a na svazích Apenin. Z jednoho prchajícího německého tanku jsem náhle uslyšel své jméno ‚Pulkrábek, co zde děláš?‘ plynulou češtinou. Tank zastavil a já poznal bývalého důstojnického aspiranta v jezdeckém učilišti v Pardubicích hraběte Thuna z Klatov. Sloužil v německé armádě jako nadporučík tankového vojska a sdělil mně, že je to prosrané, a teď prý jenom rychle jedou, aby se dostali za řeku Pád, nic prý je nezadrží [Američany,*

S kolegou v Blatné, převlečení
za indiány, Pulkrábek vpravo.
Oblastní muzeum
Praha-východ

V civilním obleku. VÚA-VHA

pozn. autora] a rychle nastartoval. Po cestě byla spousta převržených aut, opuštěných kanonů a mezi tím prchající pěšáci, ranění, sanitky, nákladní vozy přeplněné vojáky, a do toho jsme šli hlídat neohroženě rozbité koleje a zničené mosty. Doufali jsme, že nás brzy zajme americká a anglická armáda a těšili jsme se, že se dostaneme ke spojencům.⁶⁷⁾

Tento sen se mu však neměl splnit. Jeho situace se zcela změnila 26. července 1944, kdy dostal večer pokyn dostavit se v doprovodu německého majora na velitelství do Forli. Tam jej však přivedli do německých kasáren, kde mu sdělili, že je zatčen. Odebrali mu opasek a zbraň a zavřeli ho do temné cely ve sklepě budovy. Seděl na rozbité pryčně a hlavou se mu honilo, že jeho odbojová činnost musela být prozrazena. Dobře si uvědomoval, že jako důstojník může být oběšen, považoval to dokonce za pravděpodobné. Následující dopoledne jej posadili do obrněného automobilu a vezli do Verony k vojenskému soudu. Byli na cestě celý den, a když se setmělo, řidič nedbal na povinné zatemnění a jel dál s odkrytými reflektory. Ty přilákaly pilota britské stíhačky, která na vůz zaútočila. Pulkrábek později do svých pamětí jízlivě poznamenal, že Němci ho nechali připoutaného řetězem v automobilu a sami zbaběle utekli. Po dvou dnech ve Veroně byl v doprovodu strážce a důstojníka SS odveden na nádraží a vydali se na dlouhou cestu přes Udine a Vídeň, kde se jim ve zmatku na nádraží pokusil uprchnout. Měl však smůlu, že ho viděli maďarští vojáci z transportu, který stál na nádraží, a přivolali na něj eskortu. Po důrazném upozornění, že příště bude zastřelen, pokračovali vlakem do Prahy. Při zastávce v České Třebové se důstojník SS, který Pulkrábka doprovázel, stal sdílnějším. Na peróně si sedli na kávu a tady svému vězni sdělil, že před válkou sloužil u rakouské policie a že ho po anšlusu převedli k organizaci SS. Když zjistil, že jeho bývalý velitel a kamarád se s Pulkrábkem dobře znal z mezinárodních jezdeckých závodů, dovolil svému zajatci, aby napsal vzkazy svým příbuzným a kolegům. Až po válce Pulkrábek zjistil, že esesman skutečně dodržel slovo a že se všechny vzkazy dostaly k adresátům. Do svých pamětí uvedl, že důstojník, navíc s českým jménem Dobrovský, byl přesvědčeným rakouským nacionalistou a podle všeho s hitlerovským režimem nesouhlasil a jako bývalý voják si dobře uvědomoval, že je válka prohraná. V Praze jej Dobrovský pozval do nádražní restaurace na guláš a pivo, a teprve potom ho odvedl do Petschkova paláce, kde mu těsně před vstupem do budovy nasadil pouta. Předvedli jej před velitele pražského gestapa Ernsta Gerkeho, který mu jen oznámil, že bude umístěn ve vazbě. Ve 23.00 ho odvezli na Pankrác. Tady ho postavili mezi ostatní vězně a rozkázali, aby si stoupl čelem ke zdi. Pulkrábek se na ně německy rozeřval, co si to dovolují, on že je důstojník a oni pouzí bachaři. V tu chvíli si ještě neuvědomoval vážnost situace a fakt, že za branami vězení respekt k důstojnické uniformě, na který byl po celý život zvyklý, neexistoval. Odvedli jej do cely ve třetím patře. Následujícího rána odvezli Pulkrábka do Petschkova paláce, kde poznal nechvalně známý „biograf“ a absolvoval první výslech. Gestapáci se snažili zjistit jeho roli v odboji a rozsah ilegální činnosti.⁸⁾ Jak spočítal, byl z Pankráce k výslechu do „Pečkárný“ převezzen celkem 44krát.⁹⁾

Ve Staré Boleslavi roku 1930 na koni Bimbo. Oblastní muzeum Praha-východ

Potom jej zařadili do transportu do policejní věznice v Malé pevnosti Terezín, jejímž vězněm se stal 26. září 1944. Vyjeli vlakem z dnešního Masarykova nádraží, ve stanici Bohušovice vystoupili, seřadili se do pětistupňů a s osobními věcmi v pytlech na zádech se vydali pěšky do Malé pevnosti. Pulkrábek si jako provokaci před příchodem do pevnosti nasadil monokl. Již na Pankráci se na cele potkal se svým přítelem, plukovníkem Karlem Štěpánským (po válce byl povýšen na generála), zatčeným rovněž v Itálii za odbojovou činnost. S ním se setkával i později v Terezíně. Tehdy netušil, že mu Štěpánský půjde po válce za svědka na svatbu.¹⁰⁾

Po příchodu do Malé pevnosti jej umístili do cely číslo 6, kde se potkal s řadou důstojníků, které znal již z doby před válkou. Hned první večer jej zarazila strava, řídká bramborová polévka, uvařená z neoloupaných a nemytých brambor i s hlínou. Na cele bylo ubytováno osmdesát šest vězňů, na pryčnách měli jen slámu: „*Slamníky nebo něco podobného nebylo, leželi jsme na úplně rozdrobené slámě, která byla tak příšerně zblechovaná, že se všichni celou noc škrábali. Nejdříve*

S koněm Borkem v roce 1943. Oblastní muzeum Praha-východ

jsem myslel, že to jsou štěnice, ale druhý den jsem viděl na přikrývce, lépe řečeno na kusu vlněného hadru, takovou spoustu blech, že se přikrývka leskla, jako by byla posypaná jemným skelným prachem. Musím říci, že jsem byl za tři dny samá krev, rozškrabaný hlavně na břiše, a toto utrpení bylo horší než samotka na Pankráci.⁽¹¹⁾

Po příchodu jej zařadili do pracovního oddílu Richard, ale podmínky přiměly Pulkrábka pokusit se dostat k jinému komandu. Kamarád mu doporučil, aby se ráno zařadil do Wehrmachtkommando, což Pulkrábek provedl. Ostatní vězni jej upozorňovali, že mezi nimi nemá co dělat, on však mlčel, byl odpočítán a vydal se s komandem do práce. Ta byla celkem lehká, muži třídili blůzy, ošacení a boty, které přišly z Itálie. Svršky a obuv ukládali do beden, které se odvážely nákladními automobily do různých německých měst. U komanda už zůstal a po válce s úsměvem vzpomínal, jak s německým dozorcem a kbelíkem v ruce obcházeli kuchyně vojenských jednotek v Terezíně⁽¹²⁾ a snažili se vyprosit nějaké jídlo pro ostatní vězně z oddílu. Dozorce pocházel z Bavorska a byl v podstatě dobrák, jenom se neu-

stále obával, aby mu Pulkrábek neutekl. V těžké době věznění projevil nesporně pozitivní náhled na život a značnou míru komiky. Dochované písemné vzpomínky jsou protkány různými žertovnými příhodami, například jak ještě na Pankráci přiměl zuřícího dozorce, aby mu ustlal kavalec. Jan Pulkrábek byl nepochybně člověkem veselé mysli, která mu pomáhala překonávat všechny nesnáze, jak sám napsal: „*Tady se jeden naučil dělat švejkoviny a hodně se tvářit spokojeně, to každého nejmíc dožralo, jen ne naříkat a být smutný!*“⁽¹³⁾ Po určité době však všechno oblečení a vojenské látky roztrhali a sklad zůstal prázdný, jejich komando bylo následně rozpuštěno. Pulkrábek okamžitě přemýšlel, jak se dostat ke slušné práci a jeho přítel Ing. Schwarz mu doporučil pokusit se dostat do komanda jezdčího do Ústí nad Labem kopat protipožární nádrže. Tam totiž vězně hlídali četníci a ne esesmani, takže na pracovišti panovala mnohem uvolněnější atmosféra. Ráno se tedy zařadil vedle Schwarze, aniž se koho ptal, a odešel s komandem na nádraží. Ve vlaku spali a potom jim přidělili úsek ke kopání. Pulkrábek se pustil krumpáčem do díla, ale Schwarz ho zastavil, že takovým tempem dělat nemohou. Následující čtyři dny tedy spíše odpočívali, než kopali, pak se na ně ale soustředili dozorcí a zahnali Pulkrábka s lopatou k pásu odvázejícímu zeminu. Tady musel řadu hodin nepřetržitě házet hlínu a rozhodl se, že zkusí opět změnit působíště.

Tomu však napomohla náhoda, po návratu do Terezína se dozvěděl, že hlavní kápo terezínské věznice, major Josef Formánek, byl poslán do koncentračního tábora a před odchodem vyslovil přání, aby na jeho místo nastoupil právě Pulkrábek. Vězeňská samospráva to schválila, ovšem Pulkrábek odmítl, že žádnou funkci v Malé pevnosti nepřevzme. Nakonec jej přemluvili generál František Melichar a někdejší automobilový závodník Vladimír Formánek, což byl Pulkrábkův dobrý kamarád z třicátých let. Apelovali na něj, že to musí vzít, jinak se kápem stane maďarský vězeň Jaroslav Orzság, vyhlášený svou surovostí a podlézáním hlavnímu dozorcí Stephanu Rojkovi. Pulkrábek se nakonec nechal přesvědčit a v souvislosti s převzetím funkce ho přestěhovali do cely číslo 13, kde měl vlastní kavalec. Každé ráno se musel hlásit u Rojka a předat mu soupis a stav komand i seznam nemocných. Obávaného dozorce vykreslil ve svých vzpomínkách: „*Generál Melichar mě představil Rojkovi, kterého jsem neznal a podle řeči jsem se mu asi moc nelíbil. Měl jsem monokl, řekl jsem mu, že jsem ještě rakouský důstojník, vychovaný v kadetce, že německy umím. On se mě jenom zeptal, jak dlouho jsem zavřený a jak se mi tu líbí. Podle mého zvyku jsem se usmál a řekl mu, že nejsem nijak rozmrzen, že jsem zavřený a podle svých zkušeností si na všechno zvyknu. To ho asi moc nepotěšilo, když jsem při nástupu velel ‚Mützen ab‘ a sám jsem čepici nesmekl, dostal jsem za to od Rojka první facku s poznámkou, že se mnou bude brzo hotov. Po delší debatě večer na světnici mi všichni radili, jak se mám k Rojkovi chovat, aby mě nevyhodil a nezavřel do samovazby. Musel jsem mnoho od Rojka vytrpět, ale měl jsem pocit, že má Rojko takový méněcenný pocit, když je se mnou v kanceláři.*“⁽¹⁴⁾ O několik dní později se Jan Pulkrábek osobně seznámil i s nechvalně známým velitelem věznice Heinrichem Jöckelem: „*Ráno po odchodu komandýrek jsem prohlížel světnice, sepsoval nemocné na celách a poslouchal žádosti našich kamarádů. Komu jsem mohl*

V roli husara na koni Uher při natáčení filmu Die Kameraden. Oblastní muzeum Praha-východ

pomoci buď radou, nebo skutkem, tomu jsem na místě pomohl. Když jsem byl na cele číslo 6, objevil se ve dveřích chlap jako hora a řval na mně jako tur, co to dělám, jak to, že mám tužku a papír. Do cely nešel, ale musel jsem ven na dvůr právě před marodku a kancelář Rojka. Jak jsem byl venku, musel jsem se postavit do pozoru a on mně vrazil facku a hned nato druhou, třetí a čtvrtou. Nevěděl jsem okamžitě, co dělat, krev mě tekla z úst, ale tu jsem slyšel generála Melichara, jak volá z okna kanceláře ‚Uteč mu nebo tě zabije!‘. Měl jsem strach utíkat, že bude střílet, ale přece jen jsem se dal do běhu směrem ke kuchyni. Všichni spoluvězni zalezli, aby je rozlícený Pinda neviděl a já jen slyšel Pindu se smát a křičet ‚Er hat Angst – Ten má strach‘, a tím to skončilo. Jen mi přerazil pět zubů, že mě zůstaly kořeny v dásni a jenom špičky zubů vyčnívaly ven.¹¹⁵⁾ Později mu rozlámané zuby zapiloval jeden z vězňů, který pracoval v zámečnické dílně, použil k tomu obyčejný pilník!¹¹⁶⁾

Během pobytu ve věznicí prožil Pulkrábek řadu dramatických zážitků, z nichž mu mnohé utkvěly v paměti. Například jednoho večera mu Jöckel nařídil, aby jej doprovodil na třetí dvůr, kde na zemi u dílen ležely tři bedny. Pulkrábek si je musel postupně naložit na záda, donést k přistavenému nákladnímu automobilu a umístit na jeho ložnou plochu. Později se dozvěděl, že v truhlách byla těla tří zavražděných vězňů, zřejmě cizinců se zvláštním režimem. O koho šlo, se nikdy nezjistilo.

V polovině listopadu 1944 přišel večer transport dvanácti britských vojáků, které umístili do vyklizené cely číslo 6. Druhý den si s sebou vzal Pulkrábek univerzitního profesora Huberta Slouku, který ovládal perfektně angličtinu. Tomu Britové sdělili, že se již několikrát pokusili o útěk a do Terezína je na šest týdnů umístili za trest. Pulkrábek pro ně ukradl v kuchyni pro SS porci hovězího masa, nechal je uvařit a podařilo se mu ho propašovat spojeneckým vojákům do cely. Jindy je nechal potají vykoupat v koupelně. Když se Britové při odchodu z Terezína loučili, děkovali mu a slibovali, že se po válce ozvou. Skutečně jeho jméno oznámili britské ambasádě v Praze, která mu předala poděkování a navrhla jej na udělení vyznamenání, které však nakonec kvůli administrativní chybě nedostal. Podle informací spoluvězňů byli Britové z Terezína odvezeni 10. prosince 1944.¹⁷⁾ Po válce vzpomínal i na to, jak se u něj v Terezíně zastavil příslušník SS Theodor Hohaus a přikázal mu počkat na něj v kuchyni. Dozorce po chvíli přišel, česky Pulkrábkovi řekl, že ho pozdravuje doktor Miloš Nádvorník,¹⁸⁾ a že jej na druhý den napsal mezi vězně, kteří mají dojet do jatek pro maso. Tam se ke svému velkému překvapení s Nádvorníkem, svým přítelem z předválečného období, setkal. Dostal od něj oběd a dozvěděl se, že Hohaus je bývalý rotmistr dělostřeleckého pluku 103 z Terezína a snaží se vězňům pomáhat. Díky Nádvorníkovi mohl napsat necenzurovaný dopis domů.

Pulkrábkův první pobyt v Malé pevnosti skončil 4. prosince 1944, kdy dostal příkaz vyzvednout si své věci ze skladu a připravit se na okamžitý odjezd. Byl převezen opět na Pankrác, odkud jej vozili k dalším výslechům do Petschkova paláce. Proběhlo s ním předběžné líčení, ve kterém byl prohlášen vinným přípravou ozbrojeného odporu proti říši. Ta spočívala v ukrývání zbraní a munice. I přesto, že výborně ovládal němčinu, požádal o tlumočníka, jímž byl podplukovník Wehrmachtu Richter. O přestávce líčení se dali do řeči a podplukovník přešel do plynulé češtiny, pocházel totiž z Brna a byl absolventem tamní kadetní školy. Pulkrábka uklidňoval, že k hlavnímu líčení už možná ani nedojde, a i kdyby dostal trest smrti, je vysoce pravděpodobné, že už nebude rozsudek vykonán. Na cele v pankrácké věznici s ním byl v té době umístěn ruský emigrant Ing. Romaněnko, vyšetřovaný pro přechovávání potravin. Opakovaně byl při výslechu hrozně zbit a při posledním jej příslušníci gestapa utloukli.

Prahu Pulkrábek opustil 9. dubna 1945, kdy jej odvedli opět na dnešní Masarykovo nádraží a poslali transportem zpátky do Terezína, kde byl jako vězeň veden od následujícího dne.¹⁹⁾ Při odjezdu se na nástupišti objevila známá herečka Věra Ferbasová, která přinesla velký koš s jídlem a požádala české četníky, aby ho mezi vězně rozdali. Pulkrábkovi jeden z četníků cestou sdělil, že to Ferbasová udělala již poněkolkáté.²⁰⁾

V Terezíně ho umístili do cely číslo 23 a zařadili k práci na zahradě. Ve druhé polovině dubna se objevili noví dozorcí, staří vojáci původem ze Sedmihradska, kteří se před vězni netajili s realitou vojenské situace dodýchávající Třetí říše. Pulkrábek pozoroval všeobecný rozklad, který pronikl i do Malé pevnosti. Vězni už na veřejných prostranstvích kouřili, přestávali chodit na pracoviště a dozorcí si jich stále méně všímali.²¹⁾

Závod v Hamrech na jezeře roku 1935 s koněm Loterie. Oblastní muzeum Praha-východ

Po poslední hromadné popravě 2. května a nakonec odjezdu dozorců se dočkal svobody. Společně se svým přítelem Karlem Štěpánským se 6. května vydali pěšky do Roudnice nad Labem k přátelům, kde zůstali po následující dva dny. Když se obnovilo spojení s Prahou, vrátili se 9. května ráno domů.

Po návratu do Prahy se Jan Pulkrábek stal styčným důstojníkem u francouzské vojenské mise a od listopadu 1945 byl velitelem jezdecké korouhve při Vysoké škole válečné v Praze.²²⁾ Dne 29. března 1947 se oženil s Lydií Baumlovou, rozenou Komanovou, jejíž první manžel byl za války Němci zavražděn a ona přežila věznění v koncentračních táborech.

Jeho posledním vojenským útvarem se stal pěší pluk 22 „Argonský“, po komunistickém převratu však Pulkrábkova kariéra rychle skončila.

Od 1. ledna 1949 byl na dovolené s čekáním a 1. července jej přeložili do výslužby. Vzhledem ke zdravotním problémům (od ledna 1948 se nacházel ve stavu nemocných v důsledku zranění hlavy z Terezína) dostal invalidní důchod a našel

si k němu zemědělskou brigádu, ale pak byl zatčen a od 13. září 1950 umístěn do Tábora nucené práce Mírov, odkud se dostal na svobodu až 2. června 1951.²³⁾ Pulkrábková manželka Lydie se v průběhu jeho věznění seznámila s úředníkem Jiřím Získalem, který ji přemluvil k účasti na protikomunistickém odboji. Skupina byla ovšem provokována a sledována Státní bezpečností, která posléze celou širokou skupinu obětí z řad civilistů a příslušníků SNB pozatýkala. Pro Pulkrábkovu manželku přišla StB 18. října 1951. V navazujících procesech padlo dokonce několik trestů smrti, Lydie Pulkrábková byla 26. března 1952 odsouzena ke 12 letům odnětí svobody.²⁴⁾ Propuštěna byla v rámci amnestie v květnu 1960.

Jan Pulkrábek se po propuštění z tábora nucených prací ocitl ve svízelné situaci. Jako politicky nespolehlivý nemohl najít adekvátní zaměstnání, a tak se v prvních letech protloukal, jak to jen šlo. Musel střídat zaměstnání, jednu chvíli dokonce působil jako ošetřovatel v cirkusu Berousek, kde zúročil své bohaté zkušenosti se zvířaty. Když mu v roce 1960 konečně propustili manželku, usadili se v Liberci, kde se jim podařilo opatřit domek. Manželé zde v ústraní strávili poslední etapu svého dramatického života. Jan Pulkrábek zemřel 7. července 1977 v Liberci, pohřben je v Praze na Olšanských hřbitovech v rodinné hrobce.²⁵⁾

Za pomoc při získávání materiálů k tomuto textu bych chtěl vyjádřit své poděkování ředitelce Oblastního muzea Praha-východ Mgr. Haně Zázvorkové a Petru Encovi, pracovníkovi Zámku Brandýs nad Labem.

Poznámky

¹⁾ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Jan Pulkrábek.

²⁾ 1. listopad 1921.

³⁾ VÚA-VHA, f. Osobní spisy vojáků z povolání, Jan Pulkrábek.

⁴⁾ VÚA-VHA, f. Evidenční karty příslušníků vládního vojska, Jan Pulkrábek

⁵⁾ Každý prapor vládního vojska sestával ze čtyř rot, 1. rota byla pěší, 2. rota cyklistická, 3. rota jízdní a 4. rota technická. Každá rota se dělila na tři čety.

⁶⁾ Zřejmě na základě německého tlaku velení vládního vojska změnilo názvy několika hodností, které se měly více podobat německým. Ze štábního kapitána se tak stal hejtman I. třídy, z kapitána hejtman II. třídy a z vojína střelec.

⁷⁾ Oblastní muzeum Praha-východ Brandýs nad Labem, Pozůstalost Jana Pulkrábka, Válečné paměti.

⁸⁾ Tamtéž.

⁹⁾ VÚA-VHA, f. Osobní spisy vojáků z povolání, Jan Pulkrábek.

¹⁰⁾ Paměti Karla Štěpánského, Rukopis v držení rodiny.

¹¹⁾ Oblastní muzeum Praha-východ Brandýs nad Labem, Pozůstalost Jana Pulkrábka, Válečné paměti.

¹²⁾ Sám autor vzpomínek jednotky nespécifikuje, pravděpodobně šlo o polní kuchyně vojenských jednotek, které se v daný okamžik v Terezíně nacházely.

¹³⁾ Oblastní muzeum Praha-východ Brandýs nad Labem, Pozůstalost Jana Pulkrábka, Válečné paměti.

¹⁴⁾ Tamtéž.

¹⁵⁾ Tamtéž.

¹⁶⁾ Tamtéž.

- ¹⁷⁾ Tamtéž.
- ¹⁸⁾ Pulkrábek jeho jméno v pamětech zkomolil na Nápravník.
- ¹⁹⁾ Památník Terezín, Databáze vězňů Malé pevnosti, Jan Pulkrábek.
- ²⁰⁾ Oblastní muzeum Praha-východ Brandýs nad Labem, Pozůstalost Jana Pulkrábka, Válečné paměti.
- ²¹⁾ Tamtéž.
- ²²⁾ VÚA-VHA, f. Kvalifikační listiny, Jan Pulkrábek.
- ²³⁾ VÚA-VHA, f. Osobní spisy vojáků z povolání, Jan Pulkrábek.
- ²⁴⁾ ABS, f. Vyšetřovací spisy, V-2299 MV Michal Papp a spol., Výpovědi obžalovaných a rozsudek.
- ²⁵⁾ Informace badatele Petra Ence.

MAJOR JAN PULKRÁBEK – PRISONER OF THE GESTAPO POLICE PRISON IN TEREZÍN IN HIS OWN MEMORIES

Summary

Ivo Pejčoch, Military History Institute

Jan Pulkrábek was born in Prague on July 17, 1900. After attending an elementary school he passed a lower grammar school and then began studies at a cadet school in Prague. Passed out on October 28, 1918, the young officer commenced his military career in the newly formed Czechoslovak Army. As of February 1, 1919 he was deployed in southern Slovakia, taking part in the fighting against the Hungarian Bolshevik units. Jan Pulkrábek made up his mind to devote his entire professional career to the armed forces; in the interwar years he served in different cavalry units. In addition to his military career, in which he reached the rank of staff captain, he was also known as an accomplished horseman who was twice selected for the country's wider team for the Olympic Games.

Even though he enlisted in the Protectorate's Government Army after the German occupation, he immediately joined the anti-Nazi resistance movement. In May 1944, he was moved, along with most of the Government troops, to northern Italy; in the meantime Pulkrábek had been under investigation for his involvement in the underground movement and was arrested on July 26. He was taken to Prague for interrogations in the Petschek Palace, and then listed for transport to the Terezín Police Prison. He became its inmate on September 26, 1944. Pulkrábek's first imprisonment in Terezín ended on December 4, 1944 when he was taken back to the Pankrác Prison in Prague for further interrogations in the Petschek Palace. In a pre-trial he was found guilty of preparing armed resistance against the Reich, which consisted in hiding weapons and ammunition. Jan Pulkrábek left Prague on April 9, 1945, when he was taken to its Masaryk railway station and sent by transport back to Terezín. There he was registered as an inmate on the following day. He lived to see the liberation of the camp in Terezín.

After the war, he returned to his military profession but he was dismissed in 1949 during the purges after the communist regime had come to power in 1948. He spent the period between 1950 and 1951 in the Mírov labor camp. Until his retirement Jan Pulkrábek worked in various menial jobs. He died on July 7, 1977 in Liberec.

MAJOR JAN PULKRÁBEK – HÄFTLING DES GESTAPOGEFÄNGNISSES IN THERESIENSTADT IN SEINEN EIGENEN ERINNERUNGEN

Resümee

Ivo Pejčoch, Institut für Militärgeschichte

Jan Pulkrábek stammte aus Prag, wo er am 17. Juli 1900 geboren wurde. Nach der allgemeinen Volksschule absolvierte er die niedere Realschule und nahm anschließend das Studium an der Kadettenschule in Prag auf. Am 28. Oktober 1918 erhielt er sein Offizierspatent und begann dann seine militärische Laufbahn in der neu gegründeten tschechoslowakischen Armee. Ab 1. Februar 1919 war er in der Südslowakei im Einsatz, wo er sich an den Kämpfen gegen ungarische bolschewistische Einheiten beteiligte. Jan Pulkrábek beschloss seine gesamte weitere berufliche Karriere mit der Armee zu verbinden und war in der Zeit zwischen den Weltkriegen bei verschiedenen Kavallerieformationen tätig. Neben seiner militärischen Karriere, in der er den Rang eines Stabshauptmanns erreichte, wurde er auch ein bekannter Sportreiter und gelangte zweimal in die Olympiasauswahl.

Nach der Okkupation trat er der Regierungsarmee des Protektorats bei, schloss sich aber sofort der antifaschistischen Widerstandsbewegung an. Im Mai 1944 wurde er mit der Mehrzahl der Regierungssoldaten nach Norditalien verlegt. In der Zwischenzeit verliefen aber Untersuchungen seiner illegalen Tätigkeit, die am 26. Juli zu seiner Verhaftung führten. Er wurde nach Prag überführt, wo man ihn im Petschek-Palais verhörte. Dann gelangte er mit einem Transport in das Polizeigegefängnis Theresienstadt, dessen Häftling er am 26. September 1944 wurde. Der erste Aufenthalt Pulkrábeks in Theresienstadt endete am 4. Dezember 1944, als er erneut nach Prag-Pankrác überführt und von hier zu weiteren Verhören in das Petschek-Palais gebracht wurde. In einem provisorischen Verfahren wurde er beschuldigt, mit dem Verstecken von Waffen und Munition den bewaffneten Widerstand gegen das Reich vorzubereiten. Am 9. April 1945 verließ Pulkrábek Prag, er wurde zum Masaryk-Bahnhof gebracht, mit einem Transport wieder nach Theresienstadt geschickt und dort am darauffolgenden Tag als Häftling registriert. In Theresienstadt erlebte er die Befreiung.

Nach dem Krieg nahm er seine militärische Tätigkeit wieder auf, wurde dann aber nach Antritt des kommunistischen Regimes im Jahr 1949 entlassen. Die Jahre 1950–51 verbrachte er im Zwangsarbeitslager in Mírov. Bis zur Altersrente verdient er seinen Lebensunterhalt mit irrelevanter Arbeit. Er starb am 7. Juli 1977 in Liberec.

POBOČKY KONCENTRAČNÍCH TÁBORŮ FLOSSENBÜRG A GROSS-ROSEN V OBLASTI LUŽICKÝCH HOR – PŘEHLED A GENEZE PIETNÍCH MÍST

Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci

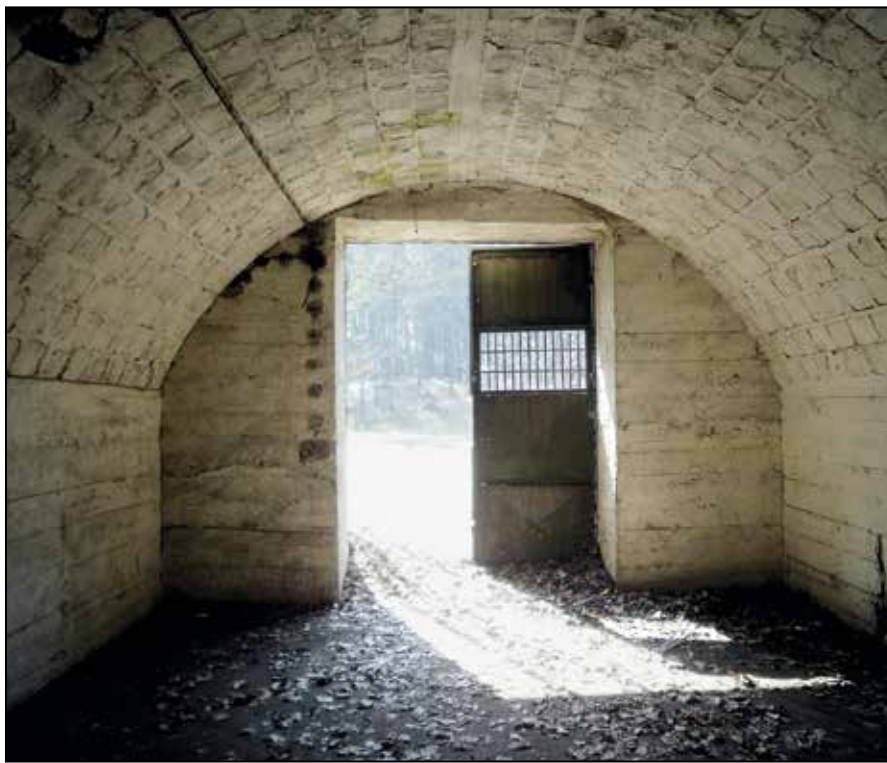
Lužické hory lze definovat jako oblast rozkládající se při severní hranici České republiky, zhruba v prostoru hraničícím na severu s městy Krásná Lípa a Varnsdorf, na západě s Českou Kamenicí, na jihu s Novým Borem a Jablonným v Podještědí a na východě s masivem Ještědského hřbetu. Toto území, které bylo v 19. a 20. století centrem četné průmyslové výroby a které bylo po září 1938 celé zahrnuto do tzv. Říšské župy Sudety, se ve druhé polovině druhé světové války stalo jednou z klíčových oblastí přesunu zbrojní výroby z prostoru Německa, ohrožovaného spojeneckým bombardováním. Jako v jiných podobně definovaných regionech českého a moravského pohraničí byly i v Lužických horách a jejich okolí v letech 1944 a 1945 zřizovány ubytovací kolonie pro nuceně nasazené dělníky do zbrojní výroby. Mimo jiné se jednalo i o vězně koncentračních táborů Flossenbürg a Gross-Rosen. Pietní péče věnovaná právě jim – vězňům táborů položených v Rabštejském údolí, Kamenickém Šenově, Jiřetíně pod Jedlovou a Chrastavě – je předmětem tohoto textu.

Koncentrační tábor v Rabštejském údolí (Rabstein)

Jedna z klíčových poboček koncentračního tábora Flossenbürg byla v srpnu 1944 zřízena v Rabštejském údolí (tzv. Rabštejně), na pomezí Lužických hor a Labských pískovců, zhruba dva kilometry západně od města Česká Kamenice. Existence tábora souvisela s přesunem zbrojní výroby firmy Weser Flugzeugbau G.m.b.H. (Weserflug) ze severoněmeckých Brém do údolí řeky Kamenice, do rozšířeného areálu bývalých textilních podniků firmy Preidl. V Rabštejském údolí byl budován rozsáhlý systém podzemních prostor, kam měla být přesunuta zbrojní výroba. Razicí práce prováděli právě vězni koncentračního tábora Flossenbürg, pro které byl v údolí zřízen barákový tábor. Kromě koncentračního tábora bylo v údolí a jeho okolí zřízeno několik dalších barákových kolonií. Po květnu 1945 byl v areálu bývalé flossenbürské pobočky zřízen internační tábor pro členy nacistických organizací a později sběrný tábor v rámci odsunu německého obyvatelstva z Československa. Rozsáhlé podzemní prostory v Rabštejském údolí byly až do devadesátých let 20. století využívány vojáky, po roce 1968 Rudou armádou, např. jako sklady pohonných hmot.

Pomník obětem koncentračního tábora

Početní stav vězňů tábora Rabstein se pohyboval mezi 630 až 670 osobami, počet zemřelých se odhaduje na 80 až 100, jmenovitě doložit však můžeme 47 obětí.¹⁾ Celkem táborem prošlo 768 vězňů.²⁾ Prvním projevem pietní péče věnované obě-

Rabštejnské údolí – vstup do podzemních prostor. Archiv autora

tem byl zřejmě vztyčený „kříž z březového dřeva s trnovou korunou³⁾ z ostnatého drátu“.⁴⁾ Trvalý pomník byl vybudován v roce 1959 a slavnostně odhalen 18. října při pietním aktu uspořádaném Svazem protifašistických bojovníků. Pomník, postavený příslušníky vojenské posádky z Janské,⁵⁾ je umístěn v poměrně rozsáhlém prostoru ohraničeném plůtkem; nachází se v těsném sousedství bývalého koncentračního tábora. Pomník nese tabuli s jednoduchým textem „*OBĚTEM FAŠISMU 1939–1945*“, před ním jsou na kruhovém prostranství umístěny zemní kamenné desky s názvy států, ze kterých pocházeli rabštejnští vězňové (*BELGIE, ČESKOSLOVENSKO, FRANCIE, HOLANDSKO, ITÁLIE, JUGOSLÁVIE, NĚMECKO, POLSKO, RAKOUSKO, SSSR, ŠVÝCARSKO, USA, VELKÁ BRITÁNIE*). Po zřízení pomníku byl pietní prostor doplněn výsadbou růží.⁶⁾

Prostor v přední části pietního místa poblíž vstupní branky je osazen textovou tabulí, která informuje o historii lokality. V průběhu desetiletí byla několikrát obměněna – první z nich byla plechová tabule, obsahující prvotní publikované informace o koncentračním táboře, avšak s výrazně zavádějícími údaji.⁷⁾ Po revizi historických faktů byla v Rabštejně instalována jiná cedule, sdělující přesnější údaje.⁸⁾ Ani ta ale již na místě není – v současné době návštěvníci lokality mají k dispozici dřevěný panel s textovou cedulí, uvádějící základní informace

o historii koncentračního tábora,⁹⁾ polohopisný plán a dobovou fotografii tábora. Před několika lety se Vlastivědné muzeum v Děčíně i tuto ceduli pokusilo reinstalovat, přičemž nově byly doplněny informace o násilí páchaném v lokalitě po květnu 1945,¹⁰⁾ avšak krátce po instalaci byla kýmsi poničena a poté odcizena a na místo se vrátilo původní znění cedule.

Pozůstatky tábora a muzejní expozice

Ve srovnání s jinými lokalitami poboček koncentračních táborů na českém území jsou pozůstatky rabštejské pobočky poměrně výrazně zachované. Základem tábora byly dva ubytovací baráky, jejichž podsklepení je dodnes v terénu – naproti pietnímu místu – patrné. V minulosti se uvažovalo o jejich zařazení do komplexně koncipovaného pamětního místa,¹¹⁾ dodnes jsou však volně ponechány jako součást širšího pietního prostoru.

Při pěší cestě mezi pietním místem a pozůstatky táborových baráků je umístěna turistická informační cedule, součást *naučné stezky Město Česká Kamenice: trasa č. 2*, která se zabývá historií Rabštejského údolí a uvádí zde poměrně přehledně dějiny válečné výroby, koncentračního, internačního a sběrného tábora i poválečné pietní péče.

Několik metrů odtud je umístěn malý betonový protiletectký bunkr, přemístěný sem v době budování pietního místa (přibližně v roce 1969) z koryta řeky Kamenice, kam byl zřejmě někdy v poválečných letech svržen.¹²⁾

V sousedství bunkru se nacházejí stavebně upravené základy bývalé strážnice koncentračního tábora. Budova zde stála až do počátku třetího tisíciletí a od konce šedesátých do začátku osmdesátých let sloužila jako muzeum. V dubnu 1960 měl být objekt sice demolován,¹³⁾ zůstal ale zachován pro záměr zřídit zde muzeum historie koncentračního tábora a protifašistického odboje. První návrh ke zřízení expozice byl podán v roce 1965 členy Svazu protifašistických bojovníků v Děčíně.¹⁴⁾ V mezích se stav budovy zhoršoval a čelila i vandalům,¹⁵⁾ na podzim roku 1967 byla zastřešena.¹⁶⁾ Podle původních plánů měla být expozice odhalena při velkém pietním aktu 22. září 1968, vzhledem k srpnovým událostem toho roku se ale slavnost nekonala a otevření muzea bylo (zřejmě i pro zpožděné dodávky stavebních prací) přesunuto. K odhalení expozice nakonec došlo až 5. května 1969,¹⁷⁾ výstava byla považována za prvotní, provizorní variantu¹⁸⁾ a s vybudováním definitivní expozice se počítalo v pozdějších letech (v postupné korespondenci byly uváděny roky 1970 nebo 1972).¹⁹⁾ Provoz nové expozice byl zahájen 9. května 1975 a českokamenická kronika uvádí jako autory výstavy Památník Terežín, Svaz protifašistických bojovníků v Děčíně a Okresní vlastivědné muzeum v Děčíně.²⁰⁾ V dalších letech se uvažovalo o zřízení památníku výrazně většího významu, k tomu však nedošlo. Stávající expozice následně fungovala jako pobočka děčínského muzea do začátku osmdesátých let, poté byly exponáty přemístěny přímo do Děčína.²¹⁾ Budova strážnice v Rabštejně pak byla ještě využívána ke krátkodobým výstavám, po roce 1989 postupně chátrala a byla ničena vandaly, takže na začátku nového tisíciletí musela být pro havarijní stav stržena.

Rabštejské údolí – jeden z bývalých továrních objektů firmy Preidl. Archiv autora

Rabštejské údolí – pomník. Archiv autora

Rabštejnské údolí – pozůstatky sklepů táborových baráků. Archiv autora

Rabštejnské údolí – pozůstatky továrního objektu a tabule naučné stezky. Archiv autora

Pietní akce v Rabštejnském údolí

Připomínkové a pietní akce v lokalitě bývalého koncentračního tábora v Rabštejnském údolí patřily a dodnes patří mezi jedny z nejvýraznějších v rámci pietní péče u nás. Před rokem 1989 se pořádaly jako pěší pochody z České Kamenice, kdy na místě byl kromě pietních aktů organizován kulturní program a občerstvení, podobně jako při jiných masových akcích svého druhu. První rabštejnský mírový pochod je v kronice České Kamenice uveden pro rok 1954, poté se až do roku 1989 konaly periodicky vždy 9. května.²²⁾ Účast dosahovala při příznivém počasí i několika tisíc lidí.

Kromě květnových shromáždění se na pietním místě konaly akce typické pro svou dobu – mimo jiných sraz sedmi set mladých turistů v roce 1965²³⁾ nebo pochod tři set účastnic aktivu Českého svazu žen 12. května 1985.²⁴⁾ Tematika koncentračních táborů a Rabštejna pak byla v regionu reflektována i na četných pietních, kulturních a vzdělávacích akcích mimo samotné Rabštejnské údolí.²⁵⁾

Po společenských změnách v listopadu 1989 se zásadně změnil i charakter pietních akcí, k čemuž se vázal i prudký pokles účasti veřejnosti na nich. První porevoluční „Rabštejn“ – v roce 1990 – přestože již nebyl organizován jako pochod s hudbou, navštívilo ještě více než dva tisíce lidí,²⁶⁾ i v roce 1995 jich bylo ještě několik set.²⁷⁾ Tradice pietních aktů v Rabštejnském údolí je udržována dodnes a o důležitosti, s jakou je vnímána organizátory, svědčí i výběr pozvaných hostů – v roce 2007 europoslankyně Jana Hybášková, v roce 2008 hejtmán Ústeckého kraje Jiří Šulc, v roce 2011 místopředseda Senátu Přemysl Sobotka nebo v letech 2009, 2010 a 2012 místopředseda Senátu Petr Pithart. Jako v předchozích obdobích bývá po pietním aktu připraven kulturní program, do Rabštejna je pak zajišťován svozový autobus z České Kamenice nebo i ze vzdálenějších míst.

Pozůstatky v Rabštejnském údolí a expozice v podzemních štolách

Celé Rabštejnské údolí bylo ve válečných letech využíváno pro zbrojní výrobu a lze jej tedy považovat za širší oblast pietního území. Při cestě podél toku říčky Kamenice se směrem od bývalého koncentračního tábora k obci Janská nacházejí dochované tovární objekty nebo jejich pozůstatky, zbytky původní dopravní infrastruktury a několik vstupů do podzemních prostor. Na několika místech lze nalézt také malé betonové bunkry, podobně jako v lokalitě koncentračního tábora. Rabštejnské údolí je pro svůj přírodní a odpočinkový charakter hojně navštěvováno pěšími turisty nebo cyklisty. Existují i záměry k jeho využití jako rekreačního areálu, což bylo v různých časových obdobích více či méně diskutováno.

Od roku 2003 je v podzemních prostorách instalována soukromá muzejní expozice provozovaná Občanským sdružením Rabštejn. Zabývá se válečnou výrobou v Rabštejnském údolí, koncentračním táborem, ale také leteckými neštěstími a přírodou v regionu.²⁸⁾ Prohlídky expozic v podzemních prostorách jsou organizovány na objednávku.²⁹⁾ Vstup do expozic se nachází v areálu továrního objektu při silnici z Janské směrem na Veselé pod Rabštejnem. Z hlediska pietní péče je možné uvést, že v rámci expozice je instalován i pietní kříž z osmnácti kamenů.³⁰⁾

Rabštejnské údolí – protiletectký bunkr a základy bývalé strážnice. Archiv autora

Rabštejnské údolí – vstup do expozice soukromého muzea. Archiv autora

Pamětní deska v České Kamenici

Dalším pietním objektem dotýkajícím se válečných událostí v Rabštejnském údolí je pamětní deska, odhalená v ambitu kaple Panny Marie v České Kamenici v rámci Mariánské pouti v září 1994. Nese text v německém jazyce: *ALLEN OPFERN DER KRIEGS- UND NACHKRIEGSZEIT 1939 1945/46 IN EHREN DEM GEDENKEN B.-Kamnitz – Rabstein – Umgebung HL. MARIA BITTE FÜR UNS 12. 09. 1994.*

Pobočka koncentračního tábora Flossenbürg v Kamenickém Šenově

Flossenbüřská pobočka v Kamenickém Šenově, městečku při jižní hranici Lužických hor, existovala mezi zářím 1944 a lednem 1945. Patří mezi nejméně historicky probádané pobočky v českých zemích, dle nečetných dokumentů se jednalo pravděpodobně o stavební vězeňské komando, které čítalo necelých pět desítek vězňů.³¹⁾

Pietní místo se v Kamenickém Šenově nenachází a zřejmě ani povědomí o existenci tábora není příliš velké, přesto z dokumentů komise pro zřízení muzea v Rabštejně vyplývá, že se v Kamenickém Šenově připravovalo odhalení pamětní desky dne 11. září 1968.³²⁾ Akce ale vzhledem k srpnovým událostem roku 1968 neproběhla a nejspíš také k odhalení pamětní desky zřejmě vůbec nedošlo.³³⁾

Pobočky koncentračních táborů Flossenbürg a Gross-Rosen v Jiřetíně pod Jedlovou

Obec Jiřetín pod Jedlovou na severních svazích Lužických hor byla v letech 1944 a 1945 dějištěm existence tří poboček koncentračních táborů. Nejprve zde bylo zřízeno mužské komando 33 flossenbüřských vězňů (jeden z nich během věznění v Jiřetíně zemřel), kteří na pozemku firmy Anton Schulze Jr. vykonávali stavební práce (komando existovalo od 1. října 1944 do 28. února 1945 a bylo vedeno pod označením Sankt Georgenthal). Zřejmě na stejném místě byl na začátku března 1945 zřízen ženský tábor Sankt Georgenthal II, pobočka koncentračního tábora Gross-Rosen. Asi 300 žen, které byly do Jiřetína přemístěny z další gross-rosenské pobočky v Chrastavě, bylo nasazeno v provozu firmy Anton Schulze Jr. V Jiřetíně byly vězněny až do příchodu Rudé armády z 8. na 9. května 1945. V Jiřetíně nebo jeho blízkém okolí byla na podzim 1944 zřízena ještě jedna gross-rosenská pobočka čítající 200 žen, které byly rovněž osvobozeny v poslední den druhé světové války. Vězeňkyně v ní pracovaly pro firmu Sicht- und Zerlegewerk GmbH St. Georgenthal.³⁴⁾

Pietní místo se v současnosti v Jiřetíně pod Jedlovou nenachází. Někdy po září 1968 měla být na budově „šroubárny“ (místo pracovního nasazení vězeňkyň) umístěna pamětní deska, jejíž plánované datum odhalení bylo 13. září 1968,³⁵⁾ ta však později za neznámých okolností zmizela. Spekuluje se také o možném hrobu zemřelých žen na sousedním městském hřbitově.

Česká Kamenice – pamětní deska v ambitu kaple Panny Marie. Archiv autora

Chrastava – pamětní deska obětem tábora Kratzau I. Archiv autora

Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen v Chrastavě

Městečko Chrastava leží přibližně 10 km severozápadně od Liberce, v oblasti položené mezi Lužickými a Jizerskými horami (tamními pobočkami koncentračních táborů, resp. pietní péčí jsme se zabývali v Terezínských listech č. 44/2016). Dvě pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen v Chrastavě byly zřízeny v roce 1944 rovněž jako rezervoáry nucených pracovních sil pro zbrojní výrobu.

Tábor Kratzau I byl zřízen v říjnu 1944 příjezdem transportu vězeňkyň z komplexu Auschwitz-Birkenau, následovaly pak další transporty, především z gross-rosenských poboček Gräflich-Röhrsdorf a Gebhardsdorf v lednu 1945. Tím tábor dosáhl počet přes jeden tisíc vězeňkyň a stal se jednou z největších gross-rosenských poboček na území dnešní České republiky. Tábor samotný byl umístěn mezi Chrastavou a obcí Bílý Kostel nad Nisou, v industriálním komplexu, který dnes již neexistuje.³⁶⁾ Druhá chrastavská pobočka (Kratzau II) byla výrazně menší a jednalo se o barákový tábor na výšině při jižním okraji města, čítající tři stovky vězeňkyň. Prostor je dnes zastavěn rodinnými domy.³⁷⁾ Ženy z obou táborů byly pracovní nasazeny ve zbrojní výrobě v Chrastavě a osvobození se dočkaly až v posledních dnech války – 8. nebo 9. května 1945.

První pietní prostor obětem tábora Kratzau I vznikl v sousedním Liberci, kde byly v roce 1946 na místním židovském hřbitově pochovány ostatky vězeňkyň, pohřbených během války za zdí hřbitova v Bílém Kostele nad Nisou.³⁸⁾ Na libereckém židovském hřbitově jsou dnes k nalezení dva náhrobky s texty v češtině³⁹⁾ a hebrejštině. Dnes holokaust na stejném hřbitově připomíná také *Památník obětem šoa 1938–45* věnovaný zavražděným libereckým Židům, jeho expozice se ale přímo chrastavskými pobočnými táboři nezabývá.

V samotné Chrastavě byla existence tábora Kratzau I pietně připomenuta až 10. května 1995 odhalením pamětní desky na budově městského muzea při příležitosti oslav 50. výročí konce druhé světové války a návštěvy bývalých vězeňkyň.⁴⁰⁾ Pamětní deska nese text ve francouzském a českém jazyce: „*NA PAMÁTKU MLADÝCH ŽIDOVSKÝCH DÍVEK, DEPORTOVANÝCH Z FRANCIE, POLSKA A NIZOZEMÍ DO OSVĚTIMI-BRZEZINKY, POTÉ DO TÁBORA NUCENÝCH PRACÍ V BÍLÉM KOSTELE U CHRASTAVY, JAKO PROJEV VDĚČNOSTI ČESKÝM OBČANŮM, KTEŘÍ JE OSVOBODILI. – KDO PŮJDEŠ KOLEM – VZPOMEŇ SI! 9. KVĚTNA 1945 – 10. KVĚTNA 1995*“.

Poděkování:

Za vstřícnost a pomoc děkuji řediteli Oblastního muzea v Děčíně Mgr. Milanu Rosenkrancovi, zaměstnancům Státního okresního archivu Děčín a Obecního úřadu v Jiřetíně pod Jedlovou. Za dlouhodobou podporu a pomoc pak velice děkuji panu Petru Jozovi.

- ¹¹ Petr JOZA: Rabstein (Rabštejn). In: W. BENZ a B. DISTEL (ed.): Der Ort des Terrors: Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück. München 2006, s. 237–240.
- ¹² Památník Terezín, Databáze vězňů v pobočkách koncentračního tábora Flossenbürg na českém území, <http://www.pamatnik-terezin.cz/vyhledavani/flossenburk-pobocky/>, 24. 7. 2017.
- ¹³ Velice podobnou prvotní podobu (březový kříž s trnovou korunou) měla i pietní místa v lokalitách bývalých koncentračních táborů v Rýnovicích (Jablonec nad Nisou) a Rychnově u Jablonce nad Nisou. Blíže viz: Lubor LACINA: Pobočné tábory koncentračního tábora Gross-Rosen v Rýnovicích u Jablonce nad Nisou a ve Smržovce – přehled a geneze pietních míst. In: Tereziánské listy 43/2015.
- ¹⁴ Petr JOZA: Rabštejské údolí: historie průmyslové výroby a koncentračních táborů v Rabštejně u České Kamenice. Děčín 2002, s. 195.
- ¹⁵ Tamtéž, s. 196.
- ¹⁶ Kronika města Česká Kamenice, II. díl, zápis za rok 1961.
- ¹⁷ Text cedule uváděl: „Koncentrační tábor Rabštejn. Byl postaven v červnu 1944, kdy přijel ještě do nedodohovného tábora transport 800 mužů z Buchenwaldu a Oswietimi. Byli zde věznění Američané, Češi, Francouzi, Italové, Němci, Jugoslávci, Poláci a Rusové – vězňové političtí, osoby podezřelé, „práce se štítící“, takzv. laciná síla. Zvlášť byli umístěni váleční zajatci. Tábor střežilo přes 100 SS. Věžňové žili v hrozných poměrech a byli zaměstnáni na hloubení chodeb ve skalách pro podzemní leteckou továrnu Weser z Bremen. Koncentračním táborem prošlo a většinou zemřelo asi 9 000 osob. Denně umíralo 30 osob hlavně vysílením za nelidských pracovních podmínek. Na vězňích byly zkoušeny i účinky různých jedů. Mrtvolky byly odváženy za nocí nákladními auty do Ústí n. L. 5. V. 1945 opustil poslední zbytek vězňů koncentrační tábor, odvečen neznámo kam.“
- ¹⁸ Druhý text sděloval: „Toto údolí se stalo na sklonku války místem lidského utrpení, bolesti i smrti, svědectvím krutosti fašismu. Už od roku 1942 v okolí České Kamenice pracovalo několik tisíc totálně nasazených dělníků z celé Evropy pro fašistickou firmu Weser-Flugzeugbau (výroba letadel). V červnu 1944 sem byli z nedostatku pracovních sil nahnáni vězňi z různých táborů a zřízení zde koncentrační tábor Rabštejn – jako pobočka koncentračního tábora Flossenbürg. Věznění zde byli příslušníci téměř všech válečných států. Byli zaměstnáni především při hloubení chodeb ve skalách pro podzemní továrnu. Rabštejn nepatřil mezi velké tábory – bylo zde soustředěno 600–800 vězňů. Poměry však byly stejně kruté jako jinde. Nelidské zacházení, těžká vysílující práce, nedostatečná strava a oblečení. Přes krátké trvání tábora (asi srpen 1944 – květen 1945) na 80–100 vězňů se nedočkal konce války.“
- ¹⁹ Cedule nese následující sdělení: „Rabštejn – bývalý koncentrační tábor /kulturní památka/. Koncentrační tábor Rabštejn vznikl v tomto místě v létě 1944 v sousedství většího pracovního tábora „Neu-Bremen“. Oba tábory sloužily jako zásobárna pracovních sil pro nedalekou továrnu firmy „Weser“ Flugzeugbau G.m.b.H. z Brém, která zde produkovala letecké součásti. Věžňové pracovali především v podzemní části závodu na hloubení štol, částečně byli nasazováni rovněž do výroby. V koncentračním táboře nacisté věznili průměrně asi 650 mužů 12 národností. Strážní službu zajišťovali němečtí a rumunští příslušníci SS. Vysílením při těžké práci v nelidských podmínkách, nemocí a násilím ze strany táborových kápů a strážů zde do května 1945 zemřelo nejméně 56 osob. Po osvobození v květnu 1945 sloužily prostory jako internační tábor pro odsun Němců, Maďarů, zrádců a nepřátel českého a slovenského národa.“
- ¹⁰ Uváděla text citovaný v pozn. 7 (vyjma poslední věty) a navíc následující odstavec: „Od května 1945 převzala objekt československá armáda a vedla ho dále jako koncentrační (později internační) tábor. Během léta 1945 zde bylo ubito, zastřeleno, nebo zemřelo na nemoci a vyčerpání nejméně 93 německých válečných zajatců a civilních osob z okolí. Jejich hromadný hrob se nachází v lese za táborem. Od podzimu 1945 do poloviny roku 1946 sloužil tábor jako sběrné středisko pro vysídlování zdejšího německého obyvatelstva, poté byly jeho budovy zbořeny.“
- ¹¹ Např. SOKA Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), (JAF 1312, inventář č. 252), inv. č. 17–20, kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Ideový projekt „Tajný“ koncentrační tábor Rabštejn, Jan Marek, Děčín, 11. 2. 1968.
- ¹² SOKA Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Zápis ze schůze komise Rabštejn, 8. července 1968.

- ¹³⁾ Petr JOZA: Rabštejnské údolí: historie průmyslové výroby a koncentračních táborů v Rabštejně u České Kamenice. Děčín 2002, s. 195, 196.
- ¹⁴⁾ SOKa Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Teze zprávy pro komisi Rabštejn dne 13. 12. 1969.
- ¹⁵⁾ „Původní betonové zastřešení bylo vandalskými zásahy dvakrát sneseno. Péčí Památníku Terezín a za podpory OV KSČ v Děčíně byl objekt v zimě 1967 zastřešen a tím se předešlo dalšímu ničeni.“ – Cit. SOKa Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Ideový projekt „Tajný“ koncentrační tábor Rabštejn, Jan Marek, Děčín, 11. 2. 1968.
- ¹⁶⁾ SOKa Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Teze zprávy pro komisi Rabštejn dne 13. 12. 1969.
- ¹⁷⁾ Jan MAREK: Rehabilitace Rabštejna. In: Jiskra: orgán Okresního výboru KSČ a ONV v Děčíně, čtvrtek 1. května 1969, nečíslováno. – Autor textu uvádí, že výstava nese název „Koncentrační tábory Richard a Rabštejn“, že byla předtím instalována již v Terezíně, v Praze i v zahraničí a jako její autory uvádí Marii Krížkovou a Jiřího Křivského z Památníku Terezín. – Zpráva v periodiku Průboj pak jako autora výstavy kromě Památníku Terezín uvádí také Okresní vlastivědné muzeum v Děčíně. Viz: Výstava o práci vězňů tábora Rabštejn. In: Průboj: orgán severočeského krajského výboru KSČ, úterý 6. května 1969, nečíslováno.
- ¹⁸⁾ Viz SOKa Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, oddělení protifašistického boje okresního muzea v Děčíně na rok 1969. – Stejná zpráva hovoří také o další činnosti oddělení protifašistického boje v děčínském muzeu – o založení knihovny oddělení, fotoarchivu, archivu výpisků a osobní kartotéky bývalých vězňů tábora Rabštejn a o záměru vybudovat v děčínském muzeu expozici boje proti fašismu. Zmiňuje také ideu zpřístupnění jedné rabštejnské stoly.
- ¹⁹⁾ Pozoruhodnou zajímavostí z období budování památníku je zpráva, že o práci na stavbě projevila zájem organizace Evangelická průmyslová mládež ze Západního Berlína, která chtěla při budování památníku pomoci v rámci akce Odčinění hříchů otců. Nabídka byla zamítnuta, terénní práce v Rabštejně ale podle stejné zprávy vykonávali členové trampské osady z Jedlové. – SOKa Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Teze zprávy pro komisi Rabštejn dne 13. 12. 1969.
- ²⁰⁾ Kronika města Česká Kamenice, II. díl, zápis za rok 1975. – Informaci potvrzuje rovněž: Mírová manifestace v Rabštejně. In: Průboj: orgán severočeského KV KSČ, úterý 13. května 1975, nečíslováno.
- ²¹⁾ Soubor artefaktů spojených s táborem Rabštejn, který je uchovávan v sbírkách Oblastního muzea v Děčíně, je srovnatelný s jinými sbírkami podobného charakteru. Obsahuje mj. vězeňské stejnokroje nebo jejich části, osobní potřeby vězňů (např. nádobí, hrací kostku vyrobenou z chleba, šachovnici z látky), doklady nucené práce (např. výrobky zbrojního provozu), fotografie, písemné dokumenty či fragmenty ostaného drátu. Unikátními předměty jsou např. návštěvní kniha z rabštejnské expozice a odznak s motivem pietního místa.
- ²²⁾ V rámci květnových oslav byly v České Kamenici krátce před „Rabštejnem“ pořádány pietní akty také u hrobu rudoarmějců na městském hřbitově, případně za kapli.
- ²³⁾ Kronika města Česká Kamenice, II. díl, zápis za rok 1965.
- ²⁴⁾ Kronika města Česká Kamenice, II. díl, zápis za rok 1985.
- ²⁵⁾ Zajímavou prezentací historie flossenbürské pobočky v Rabštejně je práce s názvem Richard Čtvrť: mrtví svědkové vypovídají... (1967), která byla zdramatizována a několikrát provedena, mj. v terezínském Malé pevnosti a ve studiu Československého rozhlasu v Ústí nad Labem. Autorem práce je Jan Marek, klíčová osobnost v badatelské a muzejní činnosti spojené s Rabštejnem. Jeho pozůstalost, uložená ve Státním okresním archivu Děčín, obsahuje podstatnou část dokumentace týkající se expozice a pietní péče v Rabštejně.
- ²⁶⁾ Kronika města Česká Kamenice, III. díl, zápis za rok 1990.
- ²⁷⁾ Kronika města Česká Kamenice, III. díl, zápis za rok 1995.
- ²⁸⁾ Více na webových stránkách muzea: <http://www.podzemirabstejn.cz/>.
- ²⁹⁾ Provozovatelé expozic na svých webových stránkách nabízejí rovněž pořádání teambuildingových a outdoorových akcí (mj. paintball, lukostřelbu nebo jízdu na čtyřkolkách). Viz. Hry v podzemí – teambuilding. In: www.podzemirabstejn.cz [online]. [cit: 5. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.podzemirabstejn.cz/hry-v-podzemí/>. – Otázkou k diskusi může být vhodnost pořádání takových projektů v prostorách spojených s událostmi druhé světové války a násilím totalitní moci.
- ³⁰⁾ Pietní část – kříž z 18 kamenů. In: www.podzemirabstejn.cz [online]. [cit: 5. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.podzemirabstejn.cz/album/fotogalerie/#dsc4992-jpg>.

- ³¹⁾ Jörg SKRIEBELEIT: Steinschönau (Kamenický Šenov). In: W. BENZ a B. DISTEL (ed.): Der Ort des Terrors: Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Band 4, Flossenbürg, Mauthausen, Ravensbrück. München 2006, s. 259.
- ³²⁾ Blíže v Programu oslav 50. výročí vzniku Československa a Týdne boje proti fašismu: „11. 9. 1968 Kamenický Šenov – 14.30 odhalení tabule na místě býv. pobočky LK Flossenbürg, tabule zajistí MěNV Kam. Šenov“. – SOKA Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Zápis ze schůze komise Rabštejn, 8. července 1968.
- ³³⁾ SOKA Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Expozice KT Rabštejn – Část I. – zapsal Jan Marek (zpráva Komise Rabštejn, nedatováno). – Zpráva doslovně uvádí: „Pro nepochopení místních složek (mimo okres) nebyla umístěna tabulka na býv. pobočce v Kam. Šenově, ale umístěna na pob. v Jiřetíně.“ – Záměr umístit v Kamenickém Šenově pamětní tabuli je uveden i v dokumentu Ideový projekt „Tajný“ koncentrační tábor Rabštejn z 11. 2. 1968 (autor Jan Marek).
- ³⁴⁾ Více o dějinách jiřetínských poboček: Miroslava LANGHAMEROVÁ a Andrea RUDORFF: Sankt Georgenthal I (Jiřetín pod Jedlovou) (Sicht- und Zerlegewerk), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Der Ort des Terrors: Band 6. Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 433–434. – Miroslava LANGHAMEROVÁ a Andrea RUDORFF: Sankt Georgenthal II (Jiřetín pod Jedlovou) (Anton Schulze Jr.), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Der Ort des Terrors: Band 6. Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 434–435. – Miroslava LANGHAMEROVÁ-BENEŠOVÁ: Věznové koncentračních táborů Flossenbürg a Gross-Rosen v Jiřetíně pod Jedlovou (Sankt Georgenthal). In: Tereziňské listy 29/2001, s. 72–74.
- ³⁵⁾ SOKA Děčín, Pozůstalost Jan Marek (1927–1997), kart. č. 2, Pracovní a koncentrační tábor Rabštejn, Expozice KT Rabštejn – Část I. – zapsal Jan Marek (zpráva Komise Rabštejn, nedatováno). – Informace o záměru zřídit pamětní desku je uvedena rovněž v dokumentu Ideový projekt „Tajný“ koncentrační tábor Rabštejn, Jan Marek, Děčín 11. 2. 1968. – Informace o pamětní desce také: Jan ŠTIKA: Příspěvek k historii koncentračních táborů v Jiřetíně pod Jedlovou. In: Děčínské vlastivědné zprávy: časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska. Děčín, roč. 11, č. 4 (2001), s. 32–42.
- ³⁶⁾ Více např. Kateřina LOZOVIUKOVÁ-KOČOVÁ a Andrea RUDORFF: Kratzau I (Chrastava-Bílý Kostel), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Der Ort des Terrors: Band 6. Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 364–367.
- ³⁷⁾ Více např. Andrea RUDORFF: Kratzau II (Chrastava), in: W. BENZ a B. DISTEL (ed.), Der Ort des Terrors: Band 6. Natzweiler, Groß-Rosen, Stutthof, München 2007, s. 367–368.
- ³⁸⁾ Za zdí hřbitova v Bílém Kostele nad Nisou byly exhumovány rovněž ostatky dvou sovětských válečných zajatců. Ti byli pietně pochováni na hřbitově, kde lze nalézt i náhrobek.
- ³⁹⁾ Texty v českém jazyce na náhrobcích zní: 1) „ZDE ODPOČÍVÁ 11 ŽEN UMUČENÝCH NACISTY V KONC. TÁBOŘE BÍLÝ KOSTEL – ANNA PRAETZEL 25. 5. 1893 – 25. 11. 1944 KRAKOW POLSKO“; 2) „ZDE SPOČÍVÁ ILONA FRIEDOVÁ ZEM. 12. 4. 1945 V KONC. TÁBOŘE BÍLÝ KOSTEL“.
- ⁴⁰⁾ Více v: Petr MEDŘICKÝ: Oslava se vydařila. In: Chrastavské listy: zpravodaj městského úřadu v Chrastavě, 1995, 6, s. 1.

BRANCHES OF THE FLOSSENBÜRG AND GROSS-ROSEN CONCENTRATION CAMPS IN THE LUŽICKÉ MOUNTAINS – AN OVERVIEW AND ORIGIN OF THE MEMORIAL SITES

Summary

Lubor Lacina, North Bohemian Museum in Liberec

The Lužické Mountains may be delineated as a region spreading along the Czech Republic's northern frontiers, roughly in an area bordering – in the north – on the towns of Krásná Lípa and Varnsdorf, in the west on Česká Kamenice, in the south on Nový Bor and Jablonné v Podještědí, and in the east on the massif of the Ještěd Ridge. Known as a major center of lively industrial production in the 19th and 20th centuries, this region was incorporated – after September 1938 – into the German Reich's Sudeten province. In the latter half of World War II it was one of the key areas where Germany's war production, by that time threatened by Allied bombing raids, was transferred. Just as in other similar areas in the Czech and Moravian border regions, in 1944 and 1945 accommodation facilities were built throughout the Lužické Mountains to accommodate forced laborers employed in the German war production. Another major source of labor in the region was formed by inmates of the Flossenbürg and Gross-Rosen concentration camps. This article is focused on the memory and care devoted to the sites of the labor camps in the Rabštejn Valley, Kamenický Šenov, Jiřetín pod Jedlovou and Chrastava, and to their wartime inmates.

DIE ZWEIGSTELLEN DER KONZENTRATIONSLAGER FLOSSENBÜRG UND GROSS-ROSEN AUF DEM GEBIET DES LAUSITZER GEBIRGES – ÜBERBLICK UND GENESE DER GEDENKSTÄTTEN

Resümee

Lubor Lacina, Nordböhmisches Museum Liberec

Das Lausitzer Gebirge erstreckt sich an der Nordgrenze der Tschechischen Republik ungefähr in dem Raum, der im Norden mit den Städten Schönlinde (Krásná Lípa) und Varnsdorf (Varnsdorf) abschließt, im Westen mit Böhmisches Kamnitz (Česká Kamenice), im Süden mit Haida (Nový Bor) und Deutsch Gabel (Jablonné v Podještědí) und im Osten mit dem Kamm des Jeschkenmassivs. Diese Region, die im 19. und 20. Jahrhundert Zentrum einer umfangreichen Industrieproduktion war und die nach dem März 1938 als Sudetengau dem Reich angegliedert wurde, wurde in der zweiten Hälfte des Zweiten Weltkriegs eines der wichtigsten Gebiete bei der Auslagerung der Waffenproduktion aus Deutschland, wo sie durch die Bombenangriffe der Alliierten gefährdet war. So wie in anderen ähnlich definierten Regionen des böhmischen und mährischen Grenzgebiets wurden 1944 und 1945 auch im Lausitzer Gebirge (Lužické hory) und seiner Umgebung Wohnlager für die in der Waffenherstellung eingesetzten Zwangsarbeiter eingerichtet. Zahlreiche weitere Arbeitskräfte waren Häftlinge der Konzentrationslager Flossenbürg und Groß-Rosen. Das ehrenvolle, gerade ihnen – den Häftlingen der im Rabsteintal (Rabštejnské údolí), in Steinschönau (Kamenický Šenov), Sankt Georgenthal (Jiřetín pod Jedlovou) und Kratzau (Chrastava) bestehenden Lager – gewidmete Gedenken ist Gegenstand dieses Textes.

Databáze českých vězňů v koncentračním táboře Buchenwald 1937–1945 Současný stav projektu, květen 2017

Na jaře roku 2017 došlo na webových stránkách Památníku Terezín k rozšíření jmenných vyhledávačů bývalých vězňů, a sice o databázi českých vězňů v koncentračním táboře Buchenwald 1937–1945.

Po téměř dvou letech se společnou prací a excerpcí údajů z bývalých vězeňských karet podařilo pracovníkům historického oddělení Památníku Terezín (PhDr. Ivaně Rapavé, PhD., Mgr. Janě Švarcové a Mgr. Janu Vajskebrovi) zpřístupnit údaje o českých vězňích, kteří byli v době druhé světové války vězněni v koncentračním táboře Buchenwald.

První čeští vězni z území Protektorátu Čechy a Morava se v tomto táboře objevili již v průběhu roku 1939, byly to oběti hromadných zatýkacích akcí. Speciální skupinu tvořili tzv. rukojmí, resp. zvláštní či čestní vězni (Sonder-/Ehrenhäftlinge). K takto označeným vězňům patřili především příslušníci prvorepublikové elity zatčení bezprostředně po vypuknutí druhé světové války. Další velké vlny nově příchozích českých vězňů proběhly v letech 1943 a 1944. Do září 1944 vystoupal jejich počet na vůbec nejvyšší hodnotu, totiž na 4 443 vězňů a k tomu ještě 168 zvláštních vězňů.¹⁾ Dle dostupných údajů prošlo Buchenwaldem a jeho pobočkami na 7 800 českých vězňů a na 800 z nich zde také zahynulo.²⁾ Pro jedny se stal Buchenwald pouze přestupní stanicí do dalších věznic, káznic a koncentračních táborů, pro jiné pak místem vytouženého osvobození americkou armádou v dubnu 1945.

Většina českých vězňů, jak dokládají prameny, byla zatčena z politických důvodů, část jich však byla označena jako asociálové (Asozial), nepracující (Arbeitscheu) či recidivisté (Berufsverbrecher).

Mezi vězněnými se v Buchenwaldu ocitl i významný představitel odboje z první světové války Lev Sychrava, který společně s Edvardem Benešem bojoval za rozpad Rakouska-Uherska a vznik samostatného Československa. Po válce krátce působil v diplomatických službách. V meziválečném období dal však přednost působení v nově vzniklém Československu, ale spíše se angažoval jako novinář a publicista. V září roku 1939, krátce po vypuknutí druhé světové války byl zatčen nacisty a deportován zpočátku do koncentračního tábora Dachau, poté následoval Buchenwald. Zde byl nakonec společně s dalšími vězni v dubnu 1945 osvobozen.³⁾ V roce 1948 emigroval do Velké Británie, odkud se o devět let později vrátil zpět do Československa. Zemřel však záhy v roce 1958.

V Buchenwaldu byli vězněni kromě jiných i novinář Ferdinand Peroutka, bývalý pražský primátor Petr Zenkl či výtvarník a spisovatel Josef Čapek. Jejich vězeňské karty však chybí, podobně jako některých dalších osobností společenského a politického života.

KL: 43 Häftlings-Personal-Karte

Lagerort: Buchenwald Karte-Nr. 4343

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: <u>Sychrava</u>	Überstellt am: <u>27.9.39</u> an KL: <u>Buchenw.</u>	Personen-Beschreibung: Grösse: _____ cm
Vorname: <u>Lev</u>		Gestalt: _____
Geb. am: <u>16.12.33</u> in <u>Ledeč</u>		Gesicht: _____
Stand: wagn. _____ Kinder: <u>1</u>		Augen: _____
Wohnort: <u>Prag XVIII.</u>		Nase: _____
Strasse: <u>Orsohovka 3</u>		Mund: _____
Religion: <u>ohne Staatsang.: Protekt.</u>		Ohren: _____
Wohnort d. Angehörigen: <u>Marie geb. Navratil</u>		Zähne: _____
<u>10.</u>		Haare: _____
Eingewiesen am: <u>10.9.39</u>		Sprache: _____
durch: <u>Stápol-Prag</u>		Bes. Kennzeichen: _____
in KL: <u>Dáchsú</u>		Charakt.-Eigenschaften: _____
Grund: <u>polit.</u>	Entlassung: _____ durch KL: _____	
Vorstrafen: _____	mit Verfügung v.: _____	Sicherheit b. Einsatz: _____
		Körperliche Verfassung: _____

Grund:	Strafen im Lager:	Art:	Bemerkung:

KL 54 43 - 500000 111

Häftlings-Personal-Karte. Národní archiv Praha, f. Okupační vězeňské spisy, Buchenwald – karto-
téma vězňů čs. státní příslušnosti, Lev Sychrava, líc

Základem výzkumu a podkladem pro vytvoření této databáze posloužily bývalé vězeňské karty, které se na konci války v tábore dochovaly a posléze byly bývalými vězni převezeny do Československa. Dnes jsou tyto dokumenty uloženy v Národním archivu v Praze.

Samotná práce na databázi zahrnovala dvě etapy. Během té první bylo nezbytné přepsat veškeré doslovné údaje do tabulky MS Access (tedy včetně věcných a gramatických chyb). Ve druhé fázi pak bylo nezbytné provést alespoň minimální korekturu zapsaných údajů (především doplnění diakritiky u křestních jmen), aniž by došlo ke změně či posunu obsahu uvedených informací.

Badatelům byly ve vyhledávacích zveřejněny především základní kategorie obsahující jméno, příjmení, datum a místo narození, kategorizace vězňů, datum zatčení, jméno úřadovny gestapa, která zatčení provedla a následně odeslala dotyčného do některého z represivních zařízení, zaznamenána jsou i další vězňeni a data transportů. Nakonec je uveden důvod věznění a datum jeho ukončení, i když můžeme říci, že zachované karty patří povětšinou Čechům osvobozeným přímo v Buchenwaldu.

Další údaje, jakými jsou například popis fyziognomických znaků vězňů včetně často přiložené fotografické podobenky, si již badatel může prohlédnout, respektive vyčíst přímo ze samotné karty bývalého vězně sám na webových stránkách Památníku Terezín, protože je připojena ke každému záznamu.

Databáze českých vězňů v koncentračním táboře Buchenwald 1937-1945

Příjmení	Kalina
Jméno	Anton
Datum narození	17. 2. 1902
Místo narození	Třebíčsko
Bydliště	Třebíčsko
Vězeňské číslo	1173
Kategorie vězňů	Polit.
Datum transportu	10. 9. 1939
Předal	Stapo Brünn
Transport do KT	Dachau
Další věznění (2)	Buchenwald
Datum transportu (2)	27. 9. 1939

Webové stránky Památníku Terezín. Záznam Antonína Kaliny, kterému se mu v Buchenwaldu podařilo různými způsoby zachránit život více než devíti stům židovských dětí, za což mu byl Izraelem v roce 2012 in memoriam udělen titul Spravedlivý mezi národy.

ID	Vězeňské číslo	Příjmení	Jméno	Datum narození	Místo narození	Datum transportu (1)	Předal	Transport do KT	Další věznění (1)	Datum transportu (2)	Datum transportu (2)
5359	12860	Šubrtová	Věra	18.12.1887	Brno	11.11.1942	Stapo Brunn	Buchenwald			
5372	20907	Šubrtová	Marie	12.12.1889	Brno	29.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5386	80233	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5391	80238	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5377	48627	Šubrtová	Marie	15.12.1888	Olomoucko, Ol. Landštejn	21.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5378	30888	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Milsko	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5399	47050	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Milsko	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5375	17060	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5376	18687	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Olomoucko, Ol. Landštejn	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5176	13074	Šubrtová	Marie	11.12.1887	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			11.12.1944
5388	12861	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5387	45483	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5397	38213	Šubrtová	Marie	21.12.1888	Olomoucko, Ol. Landštejn	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5392	138423	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5393	48628	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5394	17676	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5395	18024	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5387	48629	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5379	18911	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5380	88618	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			
5352	10074	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5353	10075	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5354	10076	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5355	10077	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5356	10078	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5357	10079	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5358	10080	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5359	10081	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5360	10082	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5361	10083	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5362	10084	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5363	10085	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5364	10086	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5365	10087	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5366	10088	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5367	10089	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5368	10090	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5369	10091	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5370	10092	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5371	10093	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5372	10094	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5373	10095	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5374	10096	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5375	10097	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5376	10098	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5377	10099	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5378	10100	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5379	10101	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5380	10102	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5381	10103	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5382	10104	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5383	10105	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5384	10106	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5385	10107	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5386	10108	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5387	10109	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5388	10110	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5389	10111	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5390	10112	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5391	10113	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5392	10114	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5393	10115	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5394	10116	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5395	10117	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5396	10118	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5397	10119	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5398	10120	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5399	10121	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5400	10122	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5401	10123	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5402	10124	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5403	10125	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5404	10126	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5405	10127	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5406	10128	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5407	10129	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5408	10130	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5409	10131	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5410	10132	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5411	10133	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5412	10134	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5413	10135	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5414	10136	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5415	10137	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5416	10138	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5417	10139	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5418	10140	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5419	10141	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5420	10142	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944	Stapo Brunn	Buchenwald			27.9.1939
5421	10143	Šubrtová	Marie	18.12.1882	Prácheň	11.12.1944					

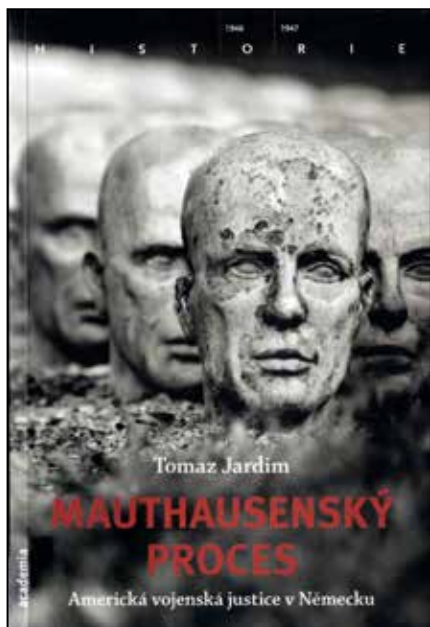
archivu v Praze. Vyloučena v budoucnu není ani spolupráce s dalšími českými a zahraničními archivy, v nichž se nacházejí informace a prameny k českým občanům vězněným v Buchenwaldu.

Proces vzniku nových a doplňování stávajících databází není doposud ukončen. Informace o vězněných se neustále aktualizují a nové databáze se vytvářejí.

Jana Švarcová, Památník Tereziín

Poznámky

- ¹⁾ <http://www.badatelna.eu/fond/2199/reprodukce/?zaznamId=983846&reproId=950183>, 24. 5. 2017, 12:38, též Národní archiv, fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, k. 96, inv. č. 1165, sg. 110-11/103, Přehledy o početním stavu protektorátních příslušníků vězněných v koncentračních táborech z ledna až prosince 1944.
- ²⁾ Český svaz bojovníků za svobodu, Sdružení politických vězňů a pozůstalých a Tereziínská iniciativa, Průvodce po nacistických koncentračních táborech, 1999, s. 14.
- ³⁾ Své zážitky z věznění v době války Lev Sychrava sepsal a v roce 1945 vydal pod názvem Zápisky z Buchenwaldu. Lev SYCHRAVA, Zápisky z Buchenwaldu, Praha 1945.

Norimberský proces,¹⁾ v rámci kterého stanuly na podzim 1945 před soudem politické a armádní špičky poraženého Německa, je asi nejznámějším soudním řízením, jehož prostřednictvím se Spojenci snažili o potrestání nacistických zločinů spáchaných v průběhu druhé světové války. Nicméně tribunál v Norimberku byl pouze jedním ze způsobů, kterým se vítězové snažili vypořádat s pachateli extrémního lidského utrpení, jímž byl tento válečný konflikt provázen. Kniha kanadského²⁾ historika Tomaze Jardimy s názvem *Mauthausenský proces*, vydaná v roce 2014 v českém překladu nakladatelstvím Academia,³⁾ se ale snaží představit jednu z dalších cest, kterou se spojenecké mocnosti, v tomto případě USA, snaži-

ly při řešení otázek o nacistické, případně německé vině a trestu sledovat.

Jardim si za objekt svého zájmu zvolil jedno ze 462 soudních řízení, která se konala od září 1945 do závěru roku 1947 na území bývalého koncentračního tábora Dachau. Toto místo Američané zvolili z praktických i symbolických důvodů. Počet obžalovaných v dachauských procesech byl „*tak vysoký, že v souhrnu se jednalo o nejrozsáhlejší úsilí o potrestání válečných zločinů v dějinách.*“ Žalobci zde poslali před tribunály více než 1 600 osob. Tato soudní řízení, mezi něž se řadí i proces s členy personálu koncentračního tábora Mauthausen, na který se autor hlavně zaměřil, se od norimberského soudu lišila v mnoha aspektech. V Norimberku pracoval Mezinárodní vojenský tribunál, jenž byl výrazem společného postupu Spojených států amerických, Velké Británie, Sovětského svazu a Francie, a při přípravě soudního řízení museli právní experti řešit celou řadu složitých otázek. Ty se například týkaly retroaktivity nových mezinárodních právních norem, jež byly zavedeny až po spáchání zločinů, které měly postihovat. Naopak v Dachau působily americké vojenské soudní komise, které se snažily na nacistické zločiny nahlížet optikou dosavadního amerického vojenského práva a využívat už existujících mechanismů a norem. Pachatelé zde proto nebyli obviňováni ze zločinů spáchaných na Němcích a navíc ještě před 1. lednem 1942 (před vydáním Deklarace Spojených národů),⁴⁾ žalobci vycházeli z ustanovení ženevské a haagské konvence, při hledání precedentů se leckdy vraceli dokonce až do dob americké občanské války a soudci mohli oproti svým kolegům v Norimberku zo-

hledňovat tzv. důkazy z druhé ruky. Další rozdíly mezi prvním norimberským a dachauskými tribunály tkví například ve skutečnosti, že v Dachau byli souzeni méně známí pachatelé a zdejší procesy byly také velice rychlé: jestliže si soudci v Norimberku snažili vytvořit co nejuplněnější obraz o hrůzách nacismu, dachauské procesy byly vedeny tak, aby byli pachatelé odsouzeni a potrestáni co nejrychleji, jak to jen zákony umožňovaly. První norimberský proces probíhal bezmála jeden rok (od 20. listopadu 1945 do 1. října 1946), kdežto například dachauské soudní řízení s členy personálu koncentračního tábora Mausthausen jeden a půl měsíce (od 29. března do 13. května 1946).⁵⁾ Důležitý je pro Jardima také fakt, že bývalí vězni koncentračních táborů se dokonce aktivně podíleli na přípravě dachauských procesů a na administrativním zajištění vyšetřování, neboť na místech činu často Američané neměli dostatek vlastního personálu. Navíc zatímco v Norimberku „byly nejpodstatnější dokumentární důkazy a hlas obětí nacismu příliš slyšen nebyl,“⁶⁾ tak například v případě procesu mauthausenského žalobci případ vystavěli na svědectví přeživších. V neposlední řadě tribunály v Dachau neměly takovou publicitu ve sdělovacích prostředcích jako proces norimberský.

V mauthausenském procesu bylo za „porušení válečných zákonů a zvyklostí“⁷⁾ obžalováno jednašedesát osob, z nichž všechny soud označil za vinné ve smyslu obžaloby. Ta byla postavena na konstatování, že Mauthausen a jeho pobočné tábory byly ze své podstaty zločineckými zařízeními a všichni, kteří se podíleli na jejich chodu, se účastnili „společného plánu páchat válečné zločiny – což byl předpoklad podobný spiknutí [...]. Žalobci tak mohli tvrdit, [...] že všechny obviněné, nehlédě na hodnost či postavení, je možné poslat na popraviště, už jen proto, že se podíleli na jeho provozování.“⁸⁾ Tři z obviněných byli odsouzeni k doživotnímu vězení (i když obžaloba navrhovala nejvyšší trest), osmapadesát si vyllechlo verdikt o trestu smrti. Z nich pak devětačtyřicet bylo v květnu 1947 ve věznicí Landsberg popraveno, neboť devíti byl změněn trest po standardním trojkolovém přezkumném řízení na doživotí. Počtem vynesených trestů smrti zaujímá mauthausenský proces prvenství v dějinách americké justice.

Když nebudeme počítat úvod a závěr, Tomaz Jardim svou knihu rozdělil do pěti kapitol. První z nich s názvem *Soudní procesy s válečnými zločinci a americká armáda* představuje vývoj přístupu Spojenců a hlavně Američanů k vyšetřování a postihu nacistických válečných zločinů a tvoří určité intro k již konkrétní analýze samotného mauthausenského procesu v dalších částech knihy. Jak autor na počátku předesílá, spojenecké „postoje k potrestání válečných zločinů se v průběhu války vyvíjely a formovala je kombinace diplomatických tlaků, vnitropolitických požadavků zájmových skupin i vládních představitelů a proměnlivá realita evropského konfliktu.“⁹⁾ Autor se zmiňuje o Svatojakubské deklaraci podepsané exilovými vládami Německem okupovaných zemí, ve které vyzývaly k potrestání německých válečných zločinů, a také o spojenecké Moskevské deklaraci, která definovala zásadu, že váleční zločinci mají být souzeni ve státech, ve kterých zlo páchali (kromě nejvyšších německých představitelů, jejichž zločiny nebyly omezeny na konkrétní místo). Také upozorňuje na malmédský masakr během bitvy

v Ardenách a poznatky Američanů z osvobozených koncentračních táborů. Obojí totiž mělo zásadní vliv na radikalizaci amerických názorů na trestání německých válečných zločinů.

Jardim také rozebírá tehdejší principy amerického vojenského trestního práva, mechanismy armádních vyšetřovacích i soudních orgánů a zamýšlí se nad jejich poválečnou činností v Dachau. Pokouší se také o letmé srovnání dachauských procesů s různými podobnými předchozími soudy, které byly zahájeny po konci války, a ovlivnily nazírání žalobců a soudců v Dachau. Zmiňuje se o podobné argumentaci britských prokurátorů před tribunálem v Lüneburgu, kde stanuli obžalovaní za své činy v táboře Bergen-Belsen, jež byli také obviněni z vědomého provádění společného zločinného plánu. Upozorňuje také na tribunály s pachateli vražd sestřelených amerických letců, jež daly dachauským řízením významné precedenty, zejména co se týká neakceptování argumentace obhajoby, že zločiny byly provedeny na rozkaz nadřízených. Z hlediska precedentů a inspirací pro následný vývoj v Dachau je důležitý také proces s personálem vyhlazovacího zařízení v Hadamaru, který Američané vedli ve Wiesbadenu v říjnu 1945. Na závěr první kapitoly pak již Jardim od kontextuálních záležitostí přistupuje přímo k procesům vedeným v Dachau, které rozděluje do třech kategorií. Do první spadají soudy s pachateli zločinů vůči sestřeleným americkým pilotům, do druhé procesy s personálem koncentračních táborů a jejich poboček osvobozených Američany a do třetí pak řízení s pachateli malmédského masakru i jiných podobných válečných zvěrstev.

Již na konci první kapitoly vstupuje na scénu Jardimova líčení americký vojenský prokurátor Wiliam Denson, který je pak jednou z ústředních postav zbytku monografie. V době jeho činnosti v Dachau mu bylo něco málo přes třicet let, ale patřil zde k neúspěšnějším žalobcům: ze 170 mužů, které obvinil, byli všichni odsouzeni, a v 97 případech přesvědčil soudce o oprávněnosti udělení trestu smrti. V druhé kapitole *Američtí vyšetřovatelé v Mauthausenu* se autor zabývá shromažďováním důkazů ke zločinům ve vztahu k tomuto táboru a upozorňuje i na praktiky některých amerických vyšetřovatelů spojené s ponižováním a zstrašování podezřelých. V kapitole *Obžaloba připravuje případ* je vykreslena Densonova tříměsíční práce před zahájením procesu a problémy, s nimiž se musel potýkat, v části s názvem *Lavice obžalovaných* je představen průběh vlastního soudního jednání a konečně v páté kapitole *Rozsudek v Dachau* se autor věnuje závěrečným řečem obžaloby i obhajoby, vynesení rozsudku, následnému přezkumnému řízení a nakonec i průběhu exekucí.

V úplném závěru studie pak Jardim představuje důvody zmírnění přísnosti amerických vojenských soudů v období následujícím po mauthausenském procesu, reflexi rozsudků z Dachau německou veřejností, která na ně nahlížela jako na neadekvátní, soudobou kritickou diskuzi ve Spojených státech o praktikách amerických vojenských vyšetřovatelů i soudů, a v neposlední řadě také vliv politického vývoje v poválečném Německu i ve světě na posuzování nacistických válečných zločinů.

V průběhu popisu zvoleného tématu autor nastoluje řadu nadstavbových otázek. V některých případech mu však nejde ani tak o jejich zodpovězení, jako právě o jejich vznesení. Nejdůležitější z nich se týká praxe vojenských soudních komisí, kterou Jardim vnímá jako velice diskutabilní. *„Není pochyb o tom, že zločiny všech odsouzených byly hrůzné a zrcadlily vražednou podstatu dvanáct let trvající Hitlerovy říše. Přestože [...] tresty byly uděleny mužům, o jejichž vině nebylo možné pochybovat, bližší pohled na mauthausenský proces však odhaluje problematickou a jen zřídka vnímanou podobu americké poválečné justice, pro niž byl charakteristický rychlý průběh procesů, rozvolněná pravidla dokazování a pochybné metody výslechů.“*⁴¹⁰ Jinak řečeno, američtí vyšetřovatelé a soudci se dle autora řídili heslem o účelu světicím prostředky a bohužel tak dali poválečné německé veřejnosti důvod k zpochybnění výnosů americké justice a umožnili jí, aby se vyhnula *„skutečné reflexi a zodpovědnosti za spáchané zločiny.“*⁴¹¹ Autor navíc přes toto historické téma otevírá aktuální otázku týkající se dnešního přístupu amerických vojenských orgánů k osobám podezřelým z válečných zločinů či z podílu na teroristických útocích páchaných v průběhu nedávných či současných konfliktů. Protože je dle něj proces s členy personálu Mauthausenu příkladem nejběžnějšího přístupu USA ke stíhání válečných zločinů, tak v době, *„kdy jsou jednání americké vojenské soudní komise v Guantanámu na Kubě provázena skandály, vrhá mauthausenský proces tolik potřebné světlo na podstatu i způsob fungování tohoto soudního systému a na to, v čem byl úspěšný a v čem selhal [...]“*⁴¹²

Dle Jardimy však i přes všechny pochybnosti měly tribunály vedené v Dachau svůj význam, včetně mauthausenského procesu, v jehož výsledku byly potrestány *„desítky pachatelů odporných zločinů, kteří by vysokou pravděpodobností unikli stíhání.“*⁴¹³

O pramenné základně autor píše, že *„kniha stojí na původních zápisech mauthausenského procesu, záznamech vyšetřování, s nimi souvisejících dokumentech a rozhovorech s aktéry procesu [...]“*⁴¹⁴ Ačkoliv je publikace opatřena dostatečným poznámkovým aparátem, bohužel přehled použitých pramenů působí značně nedbalým dojmem. Autor této recenze neměl bohužel možnost porovnat české vydání s anglickým originálem a zjistit, zda se jedná o Jardimovo pochybení, anebo o nedbalost redakce českého nakladatelství. Otázku v seznamu pramenů vyvolávají zejména informace o třech rozhovorech s aktéry událostí, z nichž dva byly dokonce, jak je uvedeno, vedeny telefonicky. Pro autorovu argumentaci ve vztahu k zavádějícím investigativním praktikám při přípravě procesů v Dachau je navíc zásadní pasáž postavená na jeho telefonickém rozhovoru s vyšetřovatelem Benjaminem Ferenczem z 11. dubna 2006. Existují však nějaké záznamy z těchto rozhovorů? Jestliže ano, kde jsou uloženy? Jak se k nim mohou dostat další badatelé, aby je mohli využít, popřípadě ověřit korektnost Jardimovy interpretace?

V souvislosti s kontextem je škoda, že se Jardim vedle nastínění amerického přístupu v Dachau a britského v Lüneburgu nepokusil o srovnání s přístupem Sovětů v jejich okupační zóně. Na druhou stranu je to pochopitelné, neboť autor zohledňoval pouze ty případy soudních jednání, které z právního hlediska přímo

ovlivňovaly myšlení žalobců a soudců figurujících v mauthausenském tribunálu. Srovnání amerického přístupu s procesy vedenými Sověty v jejich okupační zóně (jmenujme například sachsenhausenský proces), anebo v osvobozených zemích, které soudily nacistické válečné zločince podle vlastních norem, si pak každý čtenář musí udělat sám na základě dalšího studia, pokud už však není dostatečně poučeným.

Navzdory výše uvedeným výtkám recenzenta není četba sledované monografie Tomaze Jardima v žádném případě ztrátová, naopak umožňuje seznámit se s jedním ze způsobů poválečné snahy o potrestání nacistických válečných zločinů.

Pokud bychom měli na závěr shrnout autorovy důvody, proč se zabýval studiem právě mauthausenského procesu, v prvé řadě ho zajímal jako výraz snahy soudit nacistické válečné zločince na základě již dlouho platného práva oproti praxi norimberského tribunálu. Jako důležité dále vnímá zapojení přeživších do vyšetřování jako administrativní síly a jejich svědeckou roli před vlastním soudem. Významný je pro něj tento proces také jako impulz k případné diskuzi o přístupech současných amerických vojenských komisí při vyšetřování osob obviněných z terorismu. V neposlední řadě vyjadřuje důležitý názor, že rozbor chování pachatelů na nejnižší úrovni napomůže k pochopení mechanismů nacistické vyvražďovací mašinérie více než analýza jejich špiček.

Jan Špringl, Památník Terezín

Poznámky

¹⁾ Tím je myšlen proces, který probíhal v Norimberku od 20. listopadu 1945 do 1. října 1946 (Joe J. HEYDECKER – Johannes LEEB, *Norimberský proces*, Praha 2007, s. 149, 575). Po zhoršení vztahů mezi USA a SSSR pak v Norimberku ještě probíhaly další tribunály vedené pouze Američany.

²⁾ <https://www.ushmm.org/research/competitive-academic-programs/fellows-and-scholars/all-fellows-and-scholars/tomaz-jardim-2007> (staženo 18. 11. 2016).

³⁾ Tomaz JARDIM, *Mauthausenský proces. Americká vojenská justice v Německu*, Praha 2014. Původní vydání v angličtině: Tomaz JARDIM, *The Mauthausen Trial. American Military Justice in Germany*, Cambridge, Massachusetts 2012.

⁴⁾ T. JARDIM, *Mauthausenský proces*, s. 39.

⁵⁾ *Tamtéž*, s. 222.

⁶⁾ *Tamtéž*, s. 13.

⁷⁾ *Tamtéž*, s. 118.

⁸⁾ *Tamtéž*, s. 12.

⁹⁾ *Tamtéž*, s. 18.

¹⁰⁾ *Tamtéž*, s. 7.

¹¹⁾ *Tamtéž*, s. 13.

¹²⁾ *Tamtéž*, s. 14.

¹³⁾ *Tamtéž*, s. 13.

¹⁴⁾ *Tamtéž*, s. 14.

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 2016

Únor

19. a 21. 2.

V bývalých Magdeburských kasárnách se uskutečnily semináře vzdělávacího oddělení Jak vyučovat o holokaustu.

Březen

10. 3.

V předsáli kina Muzea ghetta byla vernisáží zahájena výtvarná výstava Ruth Schreiber Dopisy mých prarodičů, která byla přístupná do 31. května 2016.

14. 3.

Vzpomínkové posezení věnované odkazu díla a života Erika Poláka (1929–1996) proběhlo v půdním divadle Magdeburských kasáren.

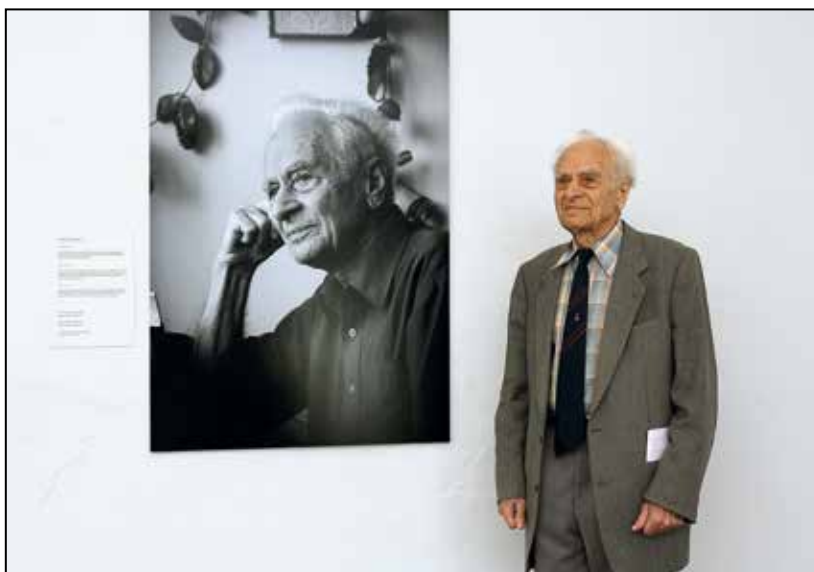
Duben

5. 4.

Slavnostní vernisáží byla ve výstavních prostorách IV. dvora zpřístupněna výstava fotografických portrétů Stefana Hanke Přežili koncentrační tábory. Výstava byla otevřena do 7. července 2016.

Plakát k výstavě Přežili koncentrační tábory

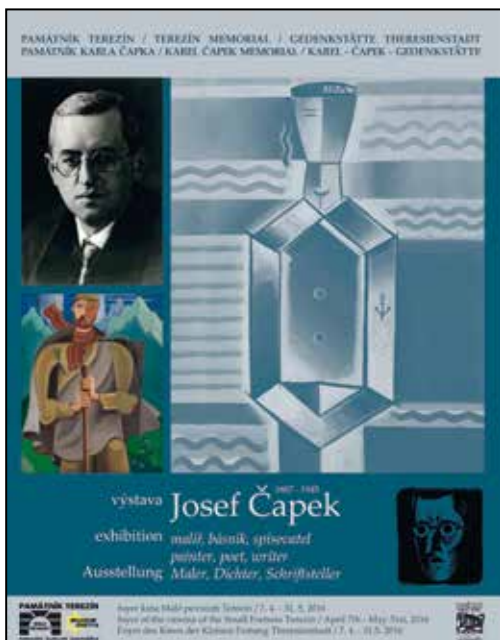
Vernisáž výstavy Přežili koncentrační tábory

Vernisáž výstavy Přežili koncentrační tábory

7. 4.

V předsálí kina Malé pevnosti byla zahájena dokumentární výstava Památníku Terezín Josef Čapek – Malíř, básník, spisovatel. Výstava byla otevřena do 31. května 2016.

Plakát k výstavě Josef Čapek – Malíř, básník, spisovatel

Vernisáž výstavy Josef Čapek – Malíř, básník, spisovatel

Květen

Vyšla výroční zpráva Památníku Terezín za rok 2015 v českém a anglickém jazyce.

5. 5.

Před modlitebnou z doby ghetta v Dlouhé ulici v Terezíně se za účasti vrchního zemského rabína Karola Efraima Sidona a dalších hostů konala vzpomínková akce u příležitosti světového dne památky obětí holokaustu Jom ha'šoa. V rámci akce vystoupil Synagální sbor z Curychu.

12. 5.

Ve výstavních prostorách IV. dvora byla zahájena skupinová výtvarná výstava tvůrčí obsese mezi surrealismem a art brut Já je někdo jiný.

Vernisáž výstavy Já je někdo jiný

15. 5.

Na Národním hřbitově se konala tradiční Terezínská tryzna za účasti zástupců Senátu Parlamentu ČR a Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, vlády ČR, zastupitelských úřadů mnoha zemí a dalších hostů. Hlavní projev přednesl předseda Senátu Parlamentu ČR Milan Štěch. Před zahájením Terezínské tryzny proběhlo kladení věnců na popravišti Malé pevnosti při příležitosti uctění památky obětí poslední poprav v Terezíně dne 2. května 1945.

Ministr financí Andrej Babiš při kladení věnce na Terezínské tryzně

Pietní akt k uctění památky obětí poslední poprav v Terezíně dne 2. května 1945

Červen

8. 6.

V kinosále Muzea ghetta proběhlo slavnostní vyhlášení výsledků 22. ročníku literární a 20. ročníku výtvarné soutěže na téma Vyučování bylo přísně zakázáno. Jedná se vlastně o Memoriál Hany Greenfieldové, zesnulé sponzorky těchto soutěží, které každoročně vyhlašují Památník Terezín a Terezínská iniciativa. Součástí vyhlášení výsledků bylo zahájení výtvarné výstavy prací zaslaných do soutěže. Výstava byla přístupná do 30. června 2016.

9. 6.

Výstava výběru z díla Adolfa Hoffmeistera Protiválečná tvorba byla otevřena v předsálí kina Malé pevnosti. Výstava děl byla přístupná do 30. září 2016.

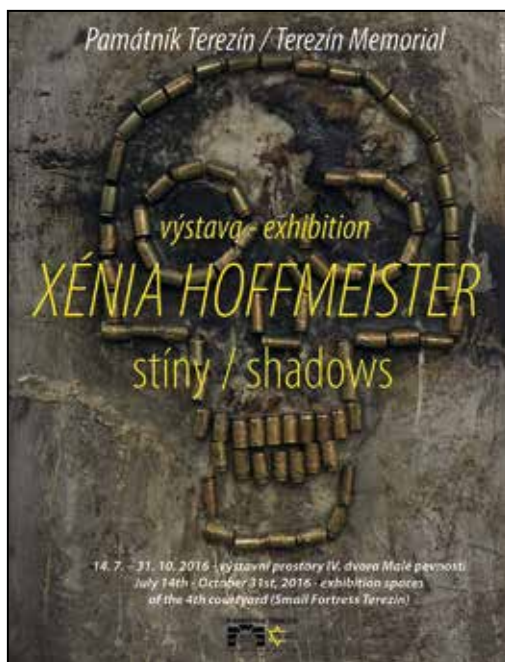
27. 6.

Pietní akt k výročí popravy Milady Horákové proběhl v pamětní síni Malé pevnosti v bývalém objektu Krankenrevíru.

Červenec

14. 7.

Vernisáží byla ve výstavních prostorách IV. dvora zahájena výtvarná výstava Stíny autorky Xénie Hoffmeisterové, která byla přístupná do 31. října 2016.

Plakát k výstavě Stíny

Výstava Stíny

V předsálí kina Muzea ghetta byla otevřena dokumentární výstava Svědectví o proměnách města – Terezín ve stavebních plánech a dokumentech židovské samosprávy 1941–1945. Výstava byla součástí cyklu, kterým si Památník Terezín připomenul 75. výročí zahájení deportací Židů z českých zemí a vzniku terezínského ghetta. Výstava byla otevřena do 31. října 2016.

Instalace výstavy Svědectví o proměnách města – Terezín ve stavebních plánech a dokumentech židovské samosprávy 1941–1945

Září

25. 9.

Každoroční tryzna Kever Avot za oběti genocidy Židů z českých zemí se konala v prostoru Židovského hřbitova a pietního místa u řeky Ohře.

V půdním divadle Magdeburských kasáren bylo v rámci festivalu Ze stínu – Znovobjevování hudby a divadla ze židovského archivu, provedeno představení Terezínské světlušky. Jedná se o dětský muzikál na motivy Broučků Jana Karafiáta uváděný v terezínském ghettu. Proveden byl studenty z Central Michigan University.

Říjen

10. 10.

V předsálí kina Malé pevnosti bylo vernisáží zahájeno pokračování výtvarné výstavy Ruth Schreiber Dopisy mých prarodičů. Výstava byla přístupná do 31. prosince 2016.

17. 10.

U příležitosti 75. výročí zahájení deportací Židů z českých zemí a vzniku terezínského ghetta byla veřejnosti zpřístupněna další část prostor bývalého kolumbária, které v době terezínského ghetta sloužilo k ukládání papírových uren s popelem obětí spálených v nedalekém krematoriu. V kinosále Muzea ghetta následoval komorní koncert Reverz tria, Jaroslava Svěceného a Václava Máchy. Koncert zahájil projevem zástupce Ministerstva kultury ČR. Akce proběhla ve spolupráci s Terezínskou iniciativou, sdružením bývalých vězňů terezínského ghetta.

Slavnostní otevření další části prostor bývalého kolumbária

Slavnostní otevření další části prostor bývalého kolumbária

Listopad

14. 11.

Dokumentární výstava Nezapomeň své jméno – Osvětimské děti byla otevřena v předsálí kina Muzea ghetta. Výstava byla otevřena do 31. března 2017.

Instalace výstavy Nezapomeň své jméno – Osvětimské děti

24. – 27. 11.

V bývalých Magdeburských kasárnách se uskutečnil již 16. ročník mezinárodního semináře Holokaust ve vzdělávání.

Prosinec

Byly vydány Terezínské listy č. 44.

Sestavila Dagmar Holzhammerová, Památník Terezín

TEREZÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE ZA ROK 2016

- Použité zkratky:**
NO Národní osvobození
Rch Roš chodeš
Ti Terezínská iniciativa
TI Terezínské listy
Z/N Zpravodaj / Newsletter
- Sborníky:**
Terezínské listy 44/2016 Sborník Památníku Terezín. Vydal Památník Terezín. Praha, Helena Osvaldová – Nakladatelství OSWALD 2016, 168 s.
- Periodika:**
Národní osvobození Čtrnáctideník Českého svazu bojovníků za svobodu a Československé obce legionářské. Praha, ÚV ČSBS 2016, č. 1–26.
Roš chodeš Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku. Praha, Federace židovských obcí v ČR 2016, č. 1–12.
Terezínská iniciativa Časopis mezinárodního sdružení. Praha, Terezínská iniciativa 2016, č. 78–82.
Zpravodaj / Newsletter Vzdělávací a informační bulletin / Educational and Informative Bulletin. Vyd. Památník Terezín / Publ. Terezin Memorial 2016, č. 1–4.
- Adam Alfons** Otroci třetí říše. Pobočné koncentrační tábory na území České republiky. Z něm. orig. „Die Arbeiterfrage soll mit Hilfe von KZ-Häftlingen gelöst werden“. Zwangsarbeit in KZ-Außenlagern auf dem Gebiet der heutigen Tschechischen Republik přeložila Dagmar Lieblová. Praha, Nakladatelství GplusG ve spolupráci s Institutem Terezínské iniciativy 2016, 371 s. Příjezd sovětských válečných zajatců do Horního Litvínova. Fotoalbum jako zdroj dokumentace nucených prací. In: Paměť a dějiny 03/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 107–112.
Ztracená paměť? Místa nacistické nucené práce v České republice. In: Securitas imperii 28 (01/2016). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, s. 357–359.
- Adamec Václav** Akce referátu II A brněnské řídicí úřadovny Gestapa proti levicovému odboji na Moravě v letech 1939–1943. In: Securitas imperii 29 (01/2016). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, s. 60–95.
- „Arbeit“, „Volk“, „Gemeinschaft“.** Ethik und Ethiken im Nationalsozialismus. Jahrbuch 2016 zur Geschichte und Wirkung des Holocaust. Hrsg. Fritz Bauer Institut, Werner Konitzer, David Palme. Frankfurt – New York, Campus Verlag 2016, 284 s.
- Antisemitismus und andere Feindseligkeiten: Interaktionen von Ressentiments** Jahrbuch 2015 zur Geschichte und Wirkung des Holocaust. Editor Werner Konitzer, Fritz Bauer Institut, Katharina Rauschenberger. Ed. Studien- und Dokumentationszentrum zur Geschichte und Wirkung des Holocaust. Frankfurt am Main, Campus Verlag 2015, 197 s.
- Appel Klaus** Eines Morgens waren sie alle weg! Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 12. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag, 2016, 63 s.
- Arend Hana und Hanuš** Zeugnisse zweier Holocaust – Überlebender. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 10. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag, 2016, 63 s.

- Auswärtige Amt in der NS-Diktatur.** Editor Johannes Hürter – Michael Mayer. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Bd. 109. Berlin – München – Boston, Walter de Gruyter 2014, 250 s.
- Balajka Petr** I viděl Bůh, že je to špatné. Terezínská novela Otto Weisse s ilustracemi Helgy Weissové. In: Obecní noviny. Informační měsíčník Židovské obce v Praze. Kislev /Tevet 5777 – prosinec 2016, ročník 14, č. 3, s. 16–17.
- Bárta Milan** Všichni čekají tvrdý a spravedlivý trest. Konec kladenského Gestapa. In: Paměť a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 57–67.
- Bartíková Heda** ...hluboce lidsky, s plným srdcem. Nová kniha vydaná Památkem Lidice Vzpomínky mě stále tíží... In: NO 10/2016, s. 6.
- Baumöhl Sigmund** Kindheitserinnerungen. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 5. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 69 s.
- Bečvář Michal** Historie synagogy a židů v Jirkově. In: Památky – Příroda – Život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska a Kadaňska, ročník 48, 1/2016. Chomutov, Oblastní muzeum v Chomutově 2016, s. 1–12.
- Bednařík Petr – Cebe Jan** Týdeník Židovské listy a téma vystěhovalectví do Šanghaje v letech 1939–1941. In: TI 44/2016, s. 46–62.
- Benešová Hana** Anthropoid. Příběhy českého hrdinství. In: Reflex 28/2016, s. 56–61.
- Bezdičková Erika** Moje dlouhé mlčení. Život a holocaust. Editorka Jana Soukupová. Vydal Jiří Brauner. Brno, Kartuziánské nakladatelství 2011, 101 s.
- Bibliography of the Holocaust in Hungary** Editor Randolph L. Brahm. Holocaust Studies Series: East European Monographs 784. New York, Columbia University Press 2011, 934 s.
- Blodig Vojtěch** The Auschwitz-Birkenau State Museum and an artist's claim to portraits of holocaust victims made in Auschwitz for Josef Mengele. In: Museums, Ethics and Cultural Heritage. Edited by Bernice L. Murphy & The International Council of Museums (ICOM). New York, Routledge 2016, s. 328–334.
- Blodigová Alexandra** Sbírka Československé státní školy ve Velké Británii. In: Paginae historiae 14. Praha, Národní archiv 2006, s. 644–646.
- Bloch Marc** Podivná porážka. Svědectví z roku 1940. Z francouzského originálu: L' étrange défaite. Témoignage écrit en 1940 přeložila Irena Kozelská. Edice Historické myšlení, sv. 39. Praha, Argo 2007, 199 s.
- Borák Mečislav** Hledání uměleckých předmětů uloupených v Protektorátu Čechy a Morava a okupované Evropě dosud neskončilo. In: TI 44/2016, s. 153–157.
- Brenner Ernst** Ich überlebte Theresienstadt. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 2. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 44 s.
- Briefe und Aufzeichnungen von Else Gräfin von Schlitz, gen. von Goertz und Freifrau von Wrisberg aus dem KZ Theresienstadt April 1944–1945.** Hrsg. Thomas Kurrer. Schondorf, Edition Blaes 2016, 203 s.
- Buchar Stanislav** Tenkrát v Sarajevě aneb Život končí v Terezínských kasematech. Studie ke stému výročí sarajevského atentátu. Pentalogie, strojopis. Lomnice nad Popelkou 2016, 1224 s.
 1. díl – Každá revolta má své příčiny, 262 s.
 2. díl – Atentát, 223 s.
 3. díl – Vyšetřovací a soudní mašinerie se činí, 266 s.
 4. díl – Až do hořkého konce, 344 s.
 5. díl – Dozvuky „Sarajeva“, 129 s.
- Buchenwald.** Ausgrenzung und Gewalt 1937 bis 1945. Begleitband zur Dauerausstellung in der Gedenkstätte Buchenwald. Hrsg. Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora von Volkhard Knigge. Göttingen, Wallstein Verlag 2016, 296 s.

- Bukovský Jaroslav** Hejtman Plzeňského kraje jako první... In: NO 8/2016, s. 4.
- Cermanová Iveta – Scheibová Michaela** Hebrejské zkratky. Výsledky epigrafického výzkumu textilní sbírky Židovského muzea / Hebrew Abbreviations. Results of Epigraphic Research into the Textile Collection of the Jewish Museum in Prague. Praha, Židovské muzeum 2005, 168 s.
- Cílek Roman** Když umírá bestie (Ze zákulisí nacistické porážky – drama všedních i nevšedních dnů). Ústí nad Labem, AOS Publishing 2014, 249 s.
- Moulis Miloslav** Když přichází bestie aneb Dokonáno jest...! (Dramatický svár v čase Vánoce 1938 do jara 1939). Ústí nad Labem, AOS Publishing 2016, 232 s.
- Cizí i blízcí.** Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století. Editor Jiří Holý. Praha, Akropolis 2016, 1048 s.
- Co může člověk vidět.** Rozhovor se spisovatelem Imrem Kertészem z francouzštiny přeložila Eliška Novotná. In: Rch 5/2016, s. 6–7.
- Crippa Luca – Onnis Maurizio** Fotograf z Osvětlemi. Svědectví o zrůdnosti režimu. Z italského originálu přeložila Marta Bárová. Praha, Euromedia Group – Ikar 2016, 264 s. + 16 s. obrazové přílohy.
- Čechurová Jana** Zachránění na ostrově. Kapitoly ze života čs. emigrace ve Velké Británii za 2. světové války. In: Paginae historiae 14. Praha, Národní archiv 2006, s. 686–688.
- Černý Ivan** Černé svědomí nacistického Německa. Heslo „Arnošt Lustig“ nabízí všechny významné encyklopedie. In: NO 25–26/2016, s. 6.
- Čížek M.** Třebíč vzdala hold Antonínu Kalinovi. In: NO 20/2016, s. 1 a 3.
- Čvančara Jaroslav** Neznámá odbojová skupina známých odbojářů. In: NO 2/2016, s. 8.
- Anthropoid. Příběh československých vlastenců.** Praha, Centrum české historie 2016, 352 s.
- Daniček Jiří** Tereziňská tryzna 2016. In: NO 12/2016, s. 1 a 2.
- Z deníků, textů a veršů. O představení ...a bolelo nebe Dismanova dětského souboru.** In: Rch 7/2016, s. 13.
- Daničková Blanka** Trauma z koncentračních táborů si nesou dodnes. Liberecký kraj na ně ale nezapomněl. In: NO 21/2016, s. 3.
- Dehner Jan** Po měsících a hvězdách... Vzpomínky Evy Haymanové. In: Rch 2/2016, s. 20.
- Deník Rivky Lipszycové** Nalezený v roce 1945 Rudou armádou v Osvětlemi, poprvé vydaný v roce 2014 v San Francisku. Editovala a úvod napsala Alexandra Zapruđerová. Z polštiny přeložila Małgorzata Markoffová. Praha, Práh 2016, 178 s.
- Dietermann Klaus** Familie Frank aus Weidenau. Zur Geschichte einer Jüdischen Familie. Dokumentation 7. Siegen. Verlag der Gesellschaft für Christlich-Jüdische Zusammenarbeit Siegerland 1990, 40 s.
- Die Siegerner Synagoge. Vom Bau und der Zerstörung eines Gotteshauses.** Dokumentation 5. Siegen, Verlag der Gesellschaft für christlich-jüdischer Zusammenarbeit Siegerland 1988, 44 s.
- Röcher Ruth – Morgenstern-Wulff Johanna** Die jüdischen Friedhöfe im Kreis Siegen-Wittgenstein. Dokumentation 8. Siegen, Verlag der Gesellschaft für Christlich-Jüdische Zusammenarbeit Siegerland 1991, 56 s.
- Doerry Martin** Prošli jsme peklem... a v pekle se ušpiníte. Autentické rozhovory s lidmi, kteří přežili holokaust. S fotografiemi Moniky Zucht. Z něm. orig. „Nirgendwo und Überall zu Haus“ – Gespräche mit Überlebenden des Holocaust přeložila Alice Austová a Silvie Habrová. Editor Lenka Stránská. Ústí nad Labem, AOS Publishing 2016, 224 s.
- Doležalová Kristýna** Osudy příbramské rodiny Wallenfelsů. In: Podbrdsko XXII/2016. Státní oblastní archiv Praha – Státní okresní archiv Příbram – Hornické muzeum Příbram – Městské muzeum Sedlčany 2016, s. 91–110.
- Otto Zalužanský (Kohn), 1899–1942.** In: Podbrdsko XXII/2016. Státní oblastní archiv Praha – Hornické muzeum Příbram – Městské muzeum Sedlčany 2016, s. 274–279.
- Doležalová Lenka** Lisa Miková: její životní příběh / Lisa Miková: Her life story. In: Z/N 2/2016.

- Drápelová Věra** Terezínský Brundibár teď míří do Madridu. In: Mladá fronta Dnes 9. dubna 2016, s. 12.
- Dubois Dominique** My mother and her family. Vyd. vl. nákl. 2016, 208 s.
- Enc Petr – Potměšil Jakub** Čvančarovy deníky. Necenzurovaný přepis nalezených deníků s šokujícím odhalením posledních okamžiků druhé světové války ve Staré Boleslavi. Ústí nad Labem, AOS Publishing 2016, 240 s. + DVD.
- Erben Peter** In My Own Path. Hebrejsky. Israel 2001, 207 s.
- Erben Václav – Krejča Otomar L.** Sbírka Richarda Poppera. Obrazy ze židovských sbírek v Národní galerii v Praze. Svazek 3. Vydalo Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, o.p.s., Praha 2016, 214 s.
- Erinnerungen.** Lebensgeschichten von Opfern des Nationalsozialismus. Bd 3. Exil in Afrika. Wien, Nationalfonds der Republik Österreich für Opfer des Nationalsozialismus 2013, 240 s.
- Erinnerungen.** Lebensgeschichten von Opfern des Nationalsozialismus. Bd 4. Exil in Asien, Bd. 1. Wien, Nationalfonds der Republik Österreich für Opfer des Nationalsozialismus 2015, 336 s.
- Erinnerungen.** Lebensgeschichten von Opfern des Nationalsozialismus. Bd 4. Exil in Asien, Bd. 2. Wien, Nationalfonds der Republik Österreich für Opfer des Nationalsozialismus 2015, 272 s.
- Erinnerungen.** Lebensgeschichten von Opfern des Nationalsozialismus. Bd 4. Exil in Asien, Bd. 3. Wien, Nationalfonds der Republik Österreich für Opfer des Nationalsozialismus 2015, 368 s.
- European Commemoration: Locating World War I** Eds. Edgar Wolfrum, Odila Triebel, Cord Arendes, Angela Siebold, Joana Duyster Borredá. Stuttgart, ifa (Institut für Auslandsbeziehungen e. V.) 2016, 244 s.
- „Euthanasie“– Verbrechen.** Forschungen zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik. Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland, Heft 17. Hrsg. KZ-Gedenkstätte Neuengamme. Bremen, Edition Temmen 2016, 245 s.
- Eva Erbenová:** Být emigrant je chronická nemoc, která nepřejde nikdy. S Evou Erbenovou rozhmlouvala Klára Říhová. In: Právo + Novinky.cz 19. září 2016, s. 1–10.
- Fall Susanne** Terezín, ráj mezi lágry. Překlad Věra Koubová. Doslov Anna Hájková: Ghetto jako mladistvé dobrodružství. Praha, Revolver Revue 2015, 95 s.
- Fedorovič Tomáš** Topografie terezínských filmů (1942–1944/5). Ghetto Films and their Afterlife (ed. Natascha Drubek). In: Apparatus. Film, Media and Digital Cultures in Central and Eastern Europe No. 2/2016, 6 s.
- Fersztand Jake** Útěky vězňů z ghetta Terezín. In: Tl 44/2016, s. 7–31.
- Fersztand Jake** Eine gestohlene Kindheit. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 4. Editor Ivan Lefkovits. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 44 s.
- Frank Karl Hermann** Zpověď. Podle vlastních výpovědí v době vazby u Krajského soudu trestního v Praze na Pankráci. Fotopříloha Jaroslav Čvančara. Praha, Toužimský & Moravec 2016, 272 s.
- Frankl Michal** Vyprávěný tábor. Adam Drda: Zvláštní zacházení. Rodinný tábor terezínských Židů v Auschwitz II-Birkenau. In: Dějiny a současnost 3/2016, s. 44.
- Fuksa Ivan** Pevnost Terezín proti pruské rozpínavosti (z dějin opevnění Terezína v 19. století). Praha, Národní muzeum 2016, 320 s.
- Fürnberg Louis** El Šat. Edice Poetica Moraviae, sv. 5. Editor Petra Knápková. Olomouc, Univerzita Palackého – Filozofická fakulta 2009, 114 s.
- Gansinger Gottfried** Nationalsozialismus im Bezirk Ried im Innkreis. Widerstand und Verfolgung 1938–1945. Innsbruck, Studienverlag 2016, 368 s.
- Gedenkbuch für die Toten des KZ Mauthausen.** Kommentare und Biografien. Editor Andreas Kranebitter – Verein für Gedenken und Geschichtsforschung österreichischer KZ-Gedenkstätten. Wien, Gedenkstätte Mauthausen 2016, 447 s.

- Gerson Fabian** „...ohne Abschied von ihnen nehmen zu kennen!“ Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 13. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag, 2016, 79 s.
- Ghettobilder.** Werke des polnischen Malers Zdzisław Łachur / Ghetto Scenes: Works by the Polish Painter Zdzisław Łachur. Begleitband zur Sonderausstellung. Hrs. Europäische Kommunikation-Akademie für Bildung, Beratung und Projekte und Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora 2016, 48 s.
- Ghetto Soccer in Liga Terezín** In: Soccer under the Swastika / Kevin E. Simpson. Stories of Survival and Resistance during the Holocaust. Lanham – Boulder – New York – London, Rowman & Littlefield 2016, s. 213–241.
- Glaser Paul** Tanec s nepřitelem. Válečné tajemství mojí rodiny. Z nizozemského originálu Tante Roosje, het oorlogsgeheim van mijn familie přeložila Jana Červenková a Lenka Strnadová. Praha, TRITON – Stanislav Juhaňák 2014, 280 s.
- Goldstein Lea** “Transports to Extinction”. Research Completed on 1,100 Deportations from Western Europe. In: Yad Vashem Jerusalem, Volume 81, October 2016. Jerusalem, Yad Vashem 2016, s. 14.
- Gyarfašová Soňa** Každý zločin by mal byť potrestaný. S Katarínou Zavackou o stíhání válečných zločinů, vyrovnávání se s minulostí a československém podílu na obojím. In: Paměť a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 54–56.
- Häftling im Ghetto Theresienstadt.** Julie Wolforth, Theresienstadt-Konvolut, Viktor Ullmann, Viktor Frankl, Regina Jonas, Alice Herz-Sommer, Pavel Haas, Leo Baeck, Fritz Benscher, Kurt Gerron, Alfred Philippson, Miroslav Kárný, Sally Mayer, Martha Mosse, Heinrich Klang... Memphis, Books LLCR 2011, 155 s.
- Hájek Adam** Elitní složky Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě Treuschar, vzorné roje, ZZ-oddíly. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek 14/2016. Editor Ladislava Kremlíčková. Vydal Archiv bezpečnostních složek, Praha 2016, s. 13–68.
- Hájková Anna** „Ältere Menschen aus Deutschland im Ghetto Theresienstadt“. In: Deutsche Jüdinnen und Juden in Ghettos und Lagern (1941–1945): Łódź, Chełmno, Minsk, Riga, Auschwitz, Theresienstadt. Ed. by Beate Meyer. Berlin, Metropol Verlag 2016, s. 201–220.
- Maria von der Heydt** Dahlem, Westerbork, Theresienstadt, Seattle: The Veit Simon Children, Class, and the Transnational in the Holocaust history, European history Review, published online 9 December 2016, s. 732–758.
- Hanke Stefan** KZ überlebt. Porträts von Stefan Hanke. Ostfildern, Hatje Cantz Verlag 2016, 264 s.
- Havelka Miloš** Dějiny a smysl: obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989. Edice: Dějiny a současnost, sv. 15. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, 203 s.
- Havlinová Jana** Josef Čapek – malíř, básník, spisovatel / Josef Čapek – Painter, Poet, Writer. In: Z/N 2/2016.
Několik ohlédnutí nad osudy vězňů internačního tábora Svatobořice vězněných později v Terezíně. In: Tl 44/2016, s. 63–91.
„Sluníčko lágru“ – příběh Zdenky Nedvědové-Nejedlé / “The Sun of the Camp” – the story of Zdenka Nedvědová-Nejedlá. In: Z/N 1/2016.
“Somewhere There is Still a Sun” (Někde tam je ještě slunce) / “Somewhere There is Still a Sun”. In: Z/N 2/2016.
Vězeňská prádelna (Wäscherei) – nová stálá expozice v bývalé Policejní věznici Terezín / Prison Laundry Room (Wäscherei) – a new permanent exposition in the former Police Prison Terezín. In: Z/N 1/2016.
- Hesse Klaus** Das „Dritte Reich“ nach Hitler. 23 Tage im Mai 1945. Eine Chronik / The

- Third Reich after Hitler. A Chronicle of 23 days in may 1945. Hrsg. Andreas Nachama. Ed. Topographie des Terrors, Notizen: Visuell 1. Berlin, Hentrich & Hentrich 2016, 344 s.
- Hirsch Gábor** Vom Békéscsaba nach Auschwitz. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 6. Editor Ivan Lefkovits. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 48 s.
- History of East – Central European Eugenics, 1900–1945** Sources and Commentaries. Edited by Marius Turda. Bloomsbury, London, New Delhi, New York, Sydney, Bloomsbury Academic Publishing 2015, 630 s.
- Hlavinka Ján** Na Slovensku otvorili Múzeum holokaustu. In: Rch 4/2016, s. 8.
- Hobsbawn Eric John** Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita. Z anglického originálu Nations and Nationalism since 1780 preložil Pavel Pšejka. Edice: Politologická řada, sv. 6. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2000, 207 s.
- Věk extrémů: krátké 20. století 1914–1991. Z anglického originálu přeložili Jana Pečírková a Petr Štěpánek. Edice: Historické myšlení, sv. 4. Praha, Argo 1998, 619 s.
- Hofman Jiří** Festung Theresienstadt – Die Schlacht bei Lobositz am 1. Oktober 1756. Terezín – město změny 2016, 45 s. + 49 s.
- Pevnost Terezín – Bitva u Lovosic 1. října 1756. Terezín – město změny 2016, 45 s. + 49 s.
- Holdenová Wendy** Born survivors. Three young mothers and their extraordinary story of courage, defiance and survival. London, Sphere 2015, 386 s.
- Narodili se, aby přežili. Z angl. orig. přeložili Miroslav Jindra a Irmgard Kolinská. Praha, Mladá fronta 2016, s. 312 s.
- Holocaust na Slovensku** Obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). Dokumenty. Editor Eduard Nižňanský. Resumé anglicky. Vydalo Dokumentačné stredisko holokaustu v Bratislave. Zvolen, KLEMO 2008, 452 s.
- Holocaust na Slovensku 8.** Ústredňa Židov (1940–1944). Dokumenty. Editor Katarína Hradská. Resumé anglicky. Vydala Nadácia Milana Šimečku a Židovská náboženská obec Bratislava. Zvolen, KLEMO 2001, 362 s.
- Holzhammerová Dagmar** Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2015. In: Tl 44/2016, s. 158–166.
- Horáčková Kateřina** Život se vzpomínkou na holokaust. Pardubice, Univerzita Pardubice – Fakulta zdravotnických studií [2016], 64 s.
- Hroník Petr** František Sturc. In: NO 23/2016, s. 7.
- Chaloupková Maria** Soutěž vzpomínkových, historických a dokumentačních prací ČSBS a NA. In: Paginae historiae 14. Praha, Národní archiv 2006, s. 692.
- Chládková Ludmila** Příběh Jindřicha Jetela, jednoho z popravených v terezínském ghettu / The Story of Jindřich Jetel. One of the Executed Man in the Terezín Ghetto. In: Z/N 4/2016.
- Vzpomínka na Věru Žahourkovou. In: Tl 44/2016, s. 150–152.
- Ivan Klíma: Byl mír.** Letos v září se dožívá 85 let. In: Rch 9/2016, s. 18–19.
- Jančík Drahomír – Kuklík Jan** „Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000). Edice: Kurzy univerzitních extenzí z oboru historie. Studijní materiály, sv. 5. Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2003, 80 s.
- Janík Vlastislav** Příběh rodiny Piskáčkových. In: Paměť a dějiny 03/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 80–90.
- Příběh rodiny Růtových. První pražský úkryt parašutistů z Anthropoloidu. In: Paměť a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 79–88.
- Jílek Lubor** Mauthausenský osud MUDr. Jana Jebavého a cesta k záchraně prof. Václava Tomáška. In: Tl 44/2016, s. 105–117.
- Jindra Martin** „Buržoazní pisálek“ – Metoděj Cyril Metelka. Podzemní noviny Svobodný národ vydávané pod hlavičkou třetího odboje. In: Paměť a dějiny

- 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 101–114.
- Jouza Ladislav – Jouzová Miroslava** Rodina Aschermannů, podnikatelů a obchodníků v Kolíně. In: *Židé v Čechách 5. Sborník příspěvků ze semináře konaného v říjnu 2014 v Teplicích*. Praha, Židovské muzeum 2015, s. 125–150.
- Judaica bohemiae LI/1–2** David Gans (1541–1613): A Reconsideration. Praha, Židovské muzeum 2016, 128 s.
- Karel Poláček.** Nově ve sbírkách pražského Židovského muzea. Text a foto Židovské muzeum v Praze. In: *Maskil 10–11/5776/2016*, s. 17.
- Kasper Tomáš – Kasperová Dana** Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933. Edice Společnost, sv. 15. Praha, Academia 2016, 262 s.
- K čemu slunce, když není den?** Zhudebněné texty dětí žijících v terezínském ghettu v době 2. světové války. Autor hudby: Daniel Dobiáš. Vydala Základní umělecká škola Louny 2016, 70 s. + 1 CD.
- Kennel Herma** Je smutné opouštět svět na jaře... Ústí nad Labem, AOS Publishing 2015, 256 s.
- Kettner Petr** Konec černého vraha. Operace Anthropoid: Atentát na Reinharda Heydricha. Brno, CPress 2016, 149 s.
- Kinkorová Radka** Životní příběh kdyňského lékaře MUDr. Lva Hartmana. In: *Židé v Čechách 5. Sborník příspěvků ze semináře konaného v říjnu 2014 v Teplicích*. Praha, Židovské muzeum 2015, s. 118–124.
- Kleker Jiří** Seminář pro britské a dánské pracovníky ve vzdělávání 2016 / Seminar for British and Danish educationists 2016. In: *Z/N 2/2016*. Seminář pro pedagogy z Polska / Seminar for Polish teachers. In: *Z/N 3/2016*.
- Klíma Ivan – Klímová Helena** Poslední z chasidů. Zemřel Elie Wiesel, jeden z nejznámějších svědků holokaustu. In: *Respekt 28/2016*, s. 43.
- Klinovský Petr** Lety u Písku. Neznámý příběh dozorců. In: *Paměť a dějiny 02/2016*. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 3–16.
- Kmoch Pavel** Boj v kostele v Resselově ulici. In: *Paměť a dějiny 02/2016*. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 79–88.
- Knihá Ústecké kádrování vychází k výročí Vítězného února 1948.** František Roček je muž mnoha tváří. Rozhovor s autorem Františkem Ročkem vedla Anna Hrochová. In: *Litoměřický deník 24. února 2016*, s. 10.
- Knop Monika** Spanienkämpfer im antifaschistischen Widerstandskampf des KZ Sachsenhausen. Oranienburg, Nationale Mahn- und Gedenkstätte Sachsenhausen 1986, 95 s.
- Kocábek Antonín** Písně ztracené a znovu nalezené. In: *Lidové noviny 9. 8. 2016*, s. 5.
- Kokošková Zdeňka** Připomenutí 60. výročí konce druhé světové války v Národním archivu. In: *Paginae historiae 14*. Praha, Národní archiv 2006, s. 688–691.
- Pažout Jaroslav** Zpřístupnění souboru mikrofilmů s dokumenty k problematice okupace českých zemí v letech 1938–1945. In: *Paginae historiae 14*. Praha, Národní archiv 2006, s. 652–653.
- Kolár Vladimír** Doznala, že svému muži přinášela chléb... (Příběh popravené Marie Benetkové). In: *NO 5/2016*, s. 8.
- Konrád Daniel** Elie Wiesel litoval, že pojmenoval holokaust, dalšímu zlu podle něj mají zabránit Američané. In: *Hospodářské noviny 4. července 2016*, s. 7.
- Konzentrationslager-SS 1936–1945: Exzess- und Direkttäter im KZ Sachsenhausen.** Eine Ausstellung am historischen Ort. Hrsg. Günter Morsch. Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Band 52. Berlin, Metropol Verlag 2016, 303 s.
- Köperová Carmen Renate** Mezi emigrací a koncentračním táborem: pět životů – Hermann Langbein, Viktor Matejka, Bernhard Littwack, Karl Paryla, Trude Simonsohnová. Z něm. orig. přeložila Ivana Cahová a kol. Edice Paměť, sv. 64. Praha, Academia 2014, 259 s.

- Kopica Jiří – Děd Stanislav** Po stopách Wenzela Jaksche. In: Památky, příroda, život. Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska a Kadaňska, ročník 48, č. 4/2016. Vyd. Oblastní muzeum v Chomutově 2016, s. 19–25.
- Koucký Karel** Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793, I–V, edice pramene, Národní archiv Praha, 2002–2005. In: *Paginae historiae* 14. Praha, Národní archiv 2006, s. 711–714.
- Kovtun Jiří** Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935. Praha, Torst 2005, 903 s.
Republika v obležení. První éra prezidenta Beneše 1935–1938. Praha, Torst 2016, 286 s.
- Kraus Michael** Drawing the Holocaust. A Teenager's Memory of Terezín, Birkenau, and Mauthausen. Translated by Paul Wilson. Cincinnati, Hebrew Union College Press – Pittsburgh, University of Pittsburgh Press 2016, 128 s.
- Kraus Tomáš** Tři veteráni. Opustili nás Tomáš Kosta, Otto Pick a Hanuš Holzer. In: *Rch* 8/2016, s. 19.
- Krausová Zuzana** Oscarový Saulův syn. In: *Maskil* 7/2016/5776, s. 8–9.
- Krygier Joseph G. – Breitburg Victor** A Rage To Live. Surviving The Holocaust So Hitler Would Not Win. New York, TO LIFE. Ink Buffalo 2016, 201 s.
- Kuča Pavel** Nevzdávat se a vytrvat. Čáchy si připomněly 100 let od narození svého rodáka Fredyho Hirsche. In: *Maskil* 7/2016/5776, s. 1, 4–6.
- Kühle Barbara** Die Todesmärche der Häftlinge des KZ Sachsenhausen. Oranienburg, Nationalen Mahn- und Gedenkstätte Sachsenhausen 1985, 52 s.
- Kukánová Zlata** Nunciem a internunciem v jedné zemi. Diplomatické vztahy Československa s Vatikánem v letech 1939–1946. In: *Securitas imperii* 28 (01/2016). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, s. 96–133.
- Lacina Lubor** Pobočné tábory koncentračního tábora Gross-Rosen v Rýnovicích u Jablonce nad Nisou a ve Smržovce – přehled a geneze pietních míst. In: *TI* 44/2016, s. 118–127.
- Langer František** Korespondence II, L-P. Edice Spisy Františka Langera, sv. 18. Vydal Divadelní ústav s Nadačním fondem Františka Langera za přispění Ministerstva kultury ČR, Praha 2006, 324 s.
- Lauder Silvie** Vězeň číslo 169899. Dlouhá cesta skladatele Oberfelda do pekla a zpět. In: *Respekt* 22/2016, s. 40–43.
- Lazarevic Krsto** Hero or Foe? Gavrilo Princip and memory politics in Bosnia-Herzegovina. In: *European Commemoration: Locating World War I* Eds. Edgar Wolfrum, Odila Triebel, Cord Arendes, Angela Siebold, Joana Duyster Borredá. Stuttgart, ifa (Institut für Auslandsbeziehungen e. V.) 2016, s. 122–133.
- Lebovic Peter** Erinnerungen aus dem längsten Jahr meines Lebens. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 3. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag, 2016, 66 s.
- Lébr Tomáš** Himmlerův den: masáž, pak holokaust. In: *Mladá fronta Dnes* 4. srpna 2016, s. 6.
- Lefkovits Ivan** Bergen-Belsen, vollendet – unvollendet. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 8. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 96 s.
- Lehmann Karl Kardinal** Der Priester Max Josef Metzger. Gestapo-Haft und Todesurteil. Edition Topographie des Terrors, Bd. 11. Hrsg. Andreas Nachama. Berlin, Hentrich & Hentrich 2016, 87 s.
- Liberation.** New Works on Freedom from Internationally Renowned Poets. Edited and Introduced by Mark Ludwig. Boston, Beacon Press 2015, 154 s.
- Lieblová Dagmar** Jemand hat sich verschrieben – und so habe ich überlebt. Die Geschichte der Dagmar Lieblová, erzählt von Marek Laueremann. Borgholzhausen, Bergmann Verlag 2016, 127 s.
Someone made a mistake, so I am her now. The Dagmar Lieblová Story

- As told to Marek Lauer. Saskatoon, Saskatchewan, Canada 2016, 82 s.
- Likvidace židovských organizací** na českém pohraničním území připojeném v říjnu 1938 k nacistickému Německu. Texty Markéta Lhotová a Vlastimila Hamáčková. Resumé něm. a angl. Vydalo Severočeské muzeum v Liberci ve spolupráci s Židovským muzeem v Praze 2015, 240 s.
- Lochmanová Jana**
Lustig Arnošt Nejen o zmizelých sousedech. In: NO 15/2016, s. 7.
Krásně jsem si počtl. Izrael, Jugoslávie, USA – Československo. Korespondence s Otou Pavlem, maminkou Terezií a sestrou Hankou. Praha, Mladá fronta s Památníkem národního písemnictví 2016, 207 s.
- Makara D.**
Majdanek w dokumentach. Wybór, wstęp i opracowanie Wojciech Lenarczyk. Lublin, Państwowe Muzeum na Majdanku 2016, 447 s.
- Malatinský Michal** Slovensko a retribúcia v rokoch 1945–1948. In: Securitas imperii 28 (01/2016). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, s. 134–170.
- Málek Vlastimil** Židovské obyvatelstvo Žacléřska od nejstarších písemných zpráv do druhé světové války. In: Židé v Čechách 5. Sborník příspěvků ze semináře konaného v říjnu 2014 v Teplicích. Praha, Židovské muzeum 2015, s. 151–178.
- Markovits Christa – Alpár Éva** „Ich habe immer Glück gehabt“ – Ein Überlebendsschicksal in Budapest. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 15. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag, 2016, 64 s.
- Marxová Alice** Brundibár v Madridu. In: Rch 5/2016, s. 28.
Einsatzgruppe H a její pomahači. Lenka Šindelářová zpracovala závažné téma. In: Rch 3/2016, s. 18.
Jako by tím dozráli. Přírodní škola vyhledává osudy terezínských redaktorů. In: Rch 12/2016, s. 8–9.
Oživlý archiv. O festivalu hudby a divadla z dílny Performing Jewish Archive. In: Rch 9/2016, s. 16–17.
Památky na Karla Poláčka. Do archivu ŽMP přibily autorovy dopisnice z Terezína. In: Rch 7/2016, s. 19.
Před 40 lety, dne 18. března 1976, zemřel spisovatel, reportér a diplomat Norbert Frýd (pův. jm. Norbert Fried, nar. 21. 4. 1913 v Českých Budějovicích). In: Rch 3/2016, s. 23.
„Soudil jsem jinak...“ Československý diplomat Vladimír Vochoč mezi Spravedlivými. In: Rch 11/2016, s. 14–15 + 23.
Už je to 5 let, co 26. února 2011 zemřel v Praze spisovatel a scenárista Arnošt Lustig (nar. 21. 12. 1926 v Praze). In: Rch 2/2016, s. 23.
Zemřel Elie Wiesel (30. 9. 1928 – 2. 7. 2016). In: Rch 8/2016, s. 23.
- Massenerschießungen / Mass Shootings.** Der Holocaust zwischen Ostsee und Schwarzem Meer 1941–1944 / The Holocaust from the Baltic to the Black Sea 1941–1944. Hrsg. / Publishers Stiftung Denkmal für die Ermordeten Juden Europas / Foundation Memorial to the Murdered Jews of Europe, Uwe Neumärker – Stiftung Topographie des Terrors / Topography of Terror Foundation, Andreas Nachama 2016, 319 s.
- Max Mannheimer.** Überlebender, Künstler, Lebenskünstler. Ausgewählte Reden und Schriften von und über Max Mannheimer. Hrsg. Ilse Macek, Horst Schmidt. München, Volk Verlag 2011, 256 s.
- McDonough Frank** Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie. Z angl. orig. “The Gestapo”. The Myth and Reality of Hitler’s Secret Police přeložil Jindřich Mandák. Praha, Vyšehrad 2016, 293 s.
- Medvěděvovi Žores a Roj** Neznámý Stalin. Z ruského originálu přeložil Libor Dvořák. Praha, Academia 2003, 339 s.
- Memorial de las españolas deportadas a Ravensbrück.** Editado por Amics de Ravensbrück, Barcelona 2012, 169 s.

- Merová Evelina** Lebenslauf auf einer Seite. Prag – Theresienstadt – Auschwitz-Birkenau – Leningrad. Editor Hannelore Brenner. Berlin, Edition Room 28, 2016, 144 s.
- Městecká Milena** Ženy, které přežily KT Ravensbrück. In: NO 8/2016, s. 7.
- Michlová Marie** Byli jsme a budem aneb česká každodennost 1914–1918. Edice Český ČAS, sv. 6. Řitka, Nakladatelství ČAS 2013, 136 s.
- Miko Václav** Prostituce v nacistických táborech. Himmlerovy nevěstince. Praha, Nakladatelství Petrklíč 2016, 123 s.
- Mikulka Jiří** Personální spis příslušníka SNB jako pramen k dějinám čs. zahraničního odboje za 2. světové války. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek 14/2016. Editor Ladislava Kremličková. Vydal Archiv bezpečnostních složek, Praha 2016, s. 419–423.
- Mit meiner Vergangenheit lebe ich.** Holocaust vollendet – unvollendet. Ivan Lefkovits: Anblicke einer verheerten Welt / Iden Peter: Zu Gerhard Richters „Birkenau“-Bildern. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 16. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 27 s.
- Moric Fantl.** Z rodinné kroniky. In: Rch 11/2016, s. 16–18.
- Morávková Naděžda** František Graus a československá poválečná historiografie. Edice Pamět, sv. 61. Praha, Academia 2013, 349 s.
- Munk Jan** Setkání bývalých vězňů terezínského ghetta a slavnostní otevření druhé části kolumbária. In: Obecní noviny. Informační měsíčník členů Židovské obce v Praze Tišři / Chešvan 5777 – listopad 2016, ročník 14, č. 2, s. 1 a 5.
- Museums, Ethics and Cultural Heritage.** Edited by Bernice L. Murphy & The International Council of Museums (ICOM). New York, Routledge 2016, 410 s.
- Nationalsozialistische Täterschaften.** Nachwirkungen in Gesellschaft und Familie. Herausgeben im Auftrag der KZ-Gedenkstätte Neuengamme von Oliver von Wrochem unter Mitarbeit von Christine Eckel. Reihe Neuengammer Kolloquien, Bd. 6. Berlin, Metropol Verlag 2016, 535 s. + 1 DVD.
- Nekola Martin** Polozapomenutý sociální demokrat. Životní osudy JUDr. Jaroslava Profouse ve světle jeho paměti. In: Securitas imperii 28 (01/2016). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, s. 172–198.
- Neradová Jitka** Doskočiště protektorát. Praha, Jalna 2016, 224 s.
- Nezhodová Soňa** Židovský Míkulov. Edice Knižnice Matice moravské, sv. 19. Brno, Matice moravská 2006, 423 s.
- Nováček Libor** Protiněmecký odboj českých lékárníků 1939–1945. In: NO 4/2016, s. 7.
- Novotná Markéta** Poslední židé v Plané u Mariánských Lázní. In: Židé v Čechách 5. Sborník příspěvků ze semináře konaného v říjnu 2014 v Teplicích. Praha, Židovské muzeum 2015, s. 62–102.
- Nyirö (Neuman) Gábor** Die Last der Erinnerungen. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 7. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 56 s.
- Ostałowska Lidia** Akvarely pro Mengeleho. Z polského orig. Farby wodne přeložila Lucie Zakopalová. Praha, Nakladatelství P3K 2014, 224 s.
- Padevět Jiří** Květnový lynč. Poprava údajných příslušníků SS v Roudnici nad Labem v květnu 1945. In: Pamět a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 115–118.
- Paginae historiae 14** Sborník Národního archivu 14/2006. Praha, Národní archiv 2006, 750 s.
- Palán Aleš** Zápisky mladé Rivky z ghetta v Lodži jsou ukotvené ve víře, končí uprostřed věty. In: Hospodářské noviny 21. 7. 2016, s. 17.
- Palová Helena** Seminář pro učitele v Památníku Ravensbrück / Seminar for Czech Teachers in the Israeli Yad Vashem. In: Z/N 4/2016.
- Pamět a dějiny 01/2016 – 04/2016.** Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, 140 s. + 140 s. + 140s. + 140 s.

- Papežová-Vejvodová Petra** Nacionálně-socialistická koncepce sjednocené Evropy – komparace nacismu a neonacismu. In: Historický obzor 5–6/2016. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, s. 134–141.
- Pařík Arno** Masaryk a židovství. Miloš Pojar o vztazích T. G. Masaryka a Židů. In: Rch 11/2016, s. 10–11.
- Pažout Jaroslav** Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních 1940–1945. In: *Paginae historiae* 14. Praha, Národní archiv 2006, s. 715–720.
- Sedláková Monika** Zpřístupnění fondu – Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu / Zusammenfassung: Zugänglichkeit des Bestandes Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren. In: *Paginae historiae* 14. Praha, Národní archiv 2006, s. 201–256.
- Peiffer Lorenz – Wahlig Henry** Verlorene Helden. Von Gottfried Fuchs bis Walther Bensemann – Die Vertreibung der Juden aus dem deutschen Fussball nach 1933. Hrsg. Matthias Hörstmann – DFB-Kulturstiftung Frankfurt. Berlin, 11 Freunde Verlag [2015], 34 s.
- Peroutková Michaela** Židovské identity v Československu před 2. světovou válkou a po ní. Praha, Nakladatelství Libri 2016, 259 s.
- Perz Bertrand** Wachsmann, Nikolaus: KL Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Recenze. In: *Securitas imperii* 29 (02/2016). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, s. 314–319.
- Petráček Zbyněk** Izrael: Příběhy čísel. In: Rch 6/2016, s. 21.
- Pick Jiří Robert** Towarzystwo opieki nad zwierzętami (humorystyczna – jeśli to możliwe – opowieść z getta w Terezynie). Z języka czeskiego „Spolek pro ochranu zvířat. Humoristická – pokud je to možné – novela z ghetta“ přeložila Zofia Tarajło-Lipowska. Wydawnictwo „LECH I CZECH“, Katowice 2015, 162 s.
- Pieken Gorch – Kruse Cornelia** Das Haushaltsbuch der Elsa Chotzen. Schicksal einer jüdischen Familie 1937–1946. Berlin, Nicolaische Verlagsbuchhandlung 2008, 216 s.
- Pieschel Meggi – Ěschebach Insa – zu Eulenburg Amélie** The Roses in Ravensbrück. A contribution to the history of commemoration Exhibition catalogue. Exhibition catalogue by the Ravensbrück Memorial Museum in collaboration with the International Friends Committee of Ravensbrück. Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Bd. 50. Berlin, Metropol Verlag 2015, 120 s.
- Pitr – Bartoň Adolf** Statečná a ušlechtilá maminka. Pod krycím jménem Větrovská. In: NO 1/2016, s. 8.
- Plachý Jiří** Květnové povstání v Roztokách. Exhumace hromadného hrobu popravených Němců a kolaborantů. In: Paměť a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 119–121.
- Naše služba jako úředníků gestapa nebyla lehká. Kurt Max Walter Richter. Nacistický válečný zločinec, jehož zachránil Antonín Zápotocký. In: Paměť a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 89–100.
- Podbrdsko** XXIII/2016. SOA Praha – Státní okresní archiv Příbram, Hornické muzeum Příbram, Městské muzeum Sedlčany 2016, 333 s.
- Podskalská Jana** Saulův syn: jiný pohled na holocaust. In: Litoměřický deník 4. února 2016, s. 12.
- Poljaková Marie** Terezínská bibliografie za rok 2015. In: Tl 44/2016, s. 133–149.
- Porath Dana** “Don’t Forget Me”. Children’s Personal Albums from the Holocaust. New Exhibition – Yad Vashem Online. In: Yad Vashem Jerusalem, Volume 79, February 2016. Published by Yad Vashem, Jerusalem 2016, s. 14–15.
- Poskočilová M.** Slavnostní přivítání vlaku Petra Ginze v Děčíně. In: Rch 2/2016, s. 26.
- Povídání s paní Ruth Kopečkovou** připravil Petr Balajka. In: Obecní noviny. Informační měsíčník členů Židovské obce v Praze Tišři / Chešvan 5777 – listopad 2016, ročník 14, č. 2, s. 12–13.

- Prepsl František** Čas okupace, čas odboje. Příprava a realizace Encyklopedie protektorátu (Praha, 22. 6. 2016). In: Sborník Archivu bezpečnostních složek 14/2016. Editor Ladislava Kremličková. Vydal Archiv bezpečnostních složek, Praha 2016, s. 523–526.
- Prchal Lukáš – Hronová Markéta** (Ne)vyznamenáný. Před týdnem Jiřího Bradyho v Česku skoro nikdo neznal, dnes o něm slyšel snad každý. In: Hospodářské noviny 27. až 30. října 2016, s. 1 a 2.
- Procházka Ivan** A královskou korunu měly. Stručný pohled na službu čs. žen v jednotkách britské armády za 2. světové války. Praha, Ministerstvo obrany ČR – VHÚ 2016, 256 s.
- Přežila pochod smrti.** Dne 10. června zemřela nejstarší členka ZO ČSBS Litvínov Květoslava Klicmanová. In: NO 21/2016, s. 4.
- Ptaji se mě, co se tu děje.** S psychoterapeutkou Věrou Roubalovou hovořil Petr Třešňák. In: Respekt 50/2016, s. 50–54.
- Rabe Hannelore** Die Hofers. Theresienstadt – Kabarett – Rostock. Rostock, Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes – Bund der Antifaschistinnen und Antifaschisten 2016, 104 s.
- Raichl Tomáš** Poličský malíř a odbojář Otakar Kukla. In: TI 44/2016, s. 92–104.
- Rákosník Jakub – Šustrová Radka** Rodina v zájmu státu. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 280 s.
- Ravensbrück** Camp de concentració per a dones. Editat per Amics de Ravensbrück, Barcelona 2009, 94 s.
- Ravensbrück 1945.** Der lange Weg zurück ins Leben. Hrsg. Eschebach Insa – Zeiher Katharina. Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Bd. 51. Berlin, Metropol Verlag 2016, 236 s.
Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, Bd. 51. Berlin, Metropol Verlag 2016, 236 s.
- Redlich Egon** The Terezín Diary of Gonda Redlich. Editor Saul S. Friedman. Translator Laurence Kutler. Foreword Nora Levin. University Press of Kentucky 1992, 173 s.
- Roček František** Tragický listopad 1938: Čas útěku. V listopadu 1938 se z okupovaného pohraničí, včetně severu Čech, odstěhovaly do vnitrozemí desítky tisíc občanů. In: Litoměřický deník 8. listopadu 2016, s. 5.
Ústecké kádrování, aneb, Jak jsme přišli o desetitisíce perspektivních německých komunistů. Ústí nad Labem, AOS Publishing 2016, 160 s.
Ústecké vítězství. Editor Ivana Hofmannová. Ústí nad Labem, AOS Publishing 2015, 256 s.
Ústecký mír: na pozadí skutečných událostí. místo: Chabařovický a ústecký soudní okres, srpen až prosinec 1945. Ústí nad Labem, AOS Publishing 2013, 328 s.
- Rosenbaumová Jindřiška** Židé v Dobříši. Muzeum Dobříš a Nadační fond obětem holocaustu [2016], 71 s.
- Rotbauer Tomáš** Z historie: Pochody smrti na Lovosicku. In: Litoměřický deník 4. května 2016, s. 3.
- Rous Ivan** Industriál války. Vyd. Severočeské muzeum v Liberci 2012, 49 s.
- Rozpad židovského života.** 167 dní druhé republiky. Eds. Marcela Zoufalá a Jiří Holý. Edice Judaica, sv. 21. Praha, Academia 2016, 303 s.
- Rutová Radana** Tomaz Jardim: Mauthausenský proces. In: Dějiny a současnost 2/2016, s. 48.
- Řeháček Karel** Útok na židovskou modlitebnu v Plzni 7. března 1939. Nezdařený pokus s tragickými následky. In: Židé v Čechách 5. Sborník příspěvků ze semináře konaného v říjnu 2014 v Teplicích. Praha, Židovské muzeum 2015, s. 103–124.
- Řeřichová Barbora** Poslední cesta kardinála Trochty. Pohřeb v režii „normalizační“ moci? In: Securitas imperii 29 (02/2016). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, s. 122–160.
- Sachslehner Johannes** Zwei Millionen ham'ma erledigt. Odilo Globocnik – Hitlers Manager des Todes. Wien – Graz – Klagenfurt, Styria premium 2014, 368 s.

- Sás Andreas** Und dann begann ich zu erzählen. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 11. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag, 2016, 44 s.
- Sborník Archivu bezpečnostních složek 14/2016.** Editor Ladislava Kremlíčková. Vydal Archiv bezpečnostních složek, Praha 2016, 624 s.
- Securitas imperii 28 (01/2016)** Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, 368 s.
- Securitas imperii 29 (02/2016).** Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, 330 s.
- Sedlák Václav** Národní hřbitov zaplavily desítky věnců a kytic. Terezínské tryzně přihlíželo několik tisíc návštěvníků Malé pevnosti z Česka i zahraničí. In: Litoměřický deník 16. května 2016, s. 1.
Výstava o životě Josefa Čapka. Ve foyeru kina Malé pevnosti je přístupna až do konce května výstava věnovaná památce Josefa Čapka. In: Litoměřický deník 8. dubna 2016, s. 3.
Vyučování bylo v Terezíně přísně zakázáno. Žáci základních a středních škol obeslali tradiční výtvarnou a literární soutěž 680 pracemi. In: Litoměřický deník 10. června 2016, s. 3.
Vzpomněli na oběti holocaustu. Dvůr modlitebny v Dlouhé ulici se včera stal místem tradičního Dne Jom ha-šoa. In: Litoměřický deník 6. května 2016, s. 2.
Zachytil pohled přeživších vězňů koncentračních táborů. Na IV. dvoře byla vernisáží otevřena výstava fotografických portrétů nazvaná Přežili koncentrační tábory. In: Litoměřický deník 6. dubna 2016, s. 3.
- Señorita Franco a Krvavý pes.** Malíř, karikaturista a ilustrátor Antonín Pelc (1895–1967). Editoři Pravdová Anna – Winter Tomáš. Praha, Národní galerie 2015, 448 s.
- Serinek Josef – Tesař Jan** Česká cikánská rapsodie. I. svazek: Vzpomínky Jana Serinka. Jan Tesař, Místo epilogu Rozhovor s Josefem Ondrou. Dokumenty. Praha, Triáda 2016, 507 s.
Česká cikánská rapsodie. II. svazek: Jan Tesař, Komentáře ke vzpomínkám Josefa Serinka. Praha, Triáda 2016, 637 s.
Česká cikánská rapsodie. III. svazek: Mapy, tabulky, diagramy – partyzáni na Vysočině. Jan Tesař, Serinkovské inspirace. Praha, Triáda 2016, 213 s.
- Setkání účastníků projektu školákem ve válečných letech v Památníku Terezín.** Text a foto Památník Terezín. In: Maskil 10–11/5776/2016, s. 23.
- Shean Nava** To Be an Actress. Maryland, Hamilton Books 2010, 166 s.
- Schlesinger Arnost** Jugend in Unfreiheit. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 9. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 75 s.
- Scholten Gerhard** Mezi všemi tábory. Život v době, která zešlela. Z něm. orig. přeložila Zuzana Jürgens. Vydal Ústav pro studium totalitních režimů v Praze. Praha, Argo 2015, 267 s.
- Siegl Erik** Osvětím – pohodlný symbol. In: Dějiny a současnost 9/2016. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, s. 45.
- Sidenberg Michaela** Jiří Brady dostal na ŽOP cenu Prix Irene. In: Obecní noviny. Informační měsíčník členů Židovské obce v Praze Kislev / Tevet 5777 – prosinec 2016, ročník 14, č. 3. Vyd. Židovská obec v Praze 2016, s. 7.
- Simpson Kevin E.** Soccer under the Swastika. Stories of Survival and Resistance during the Holocaust. Lanham – Boulder – New York – London, Rowman & Littlefield 2016, 315 s.
- Sirtes André** Unterwegs. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 14. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 69 s.
- Skleničková Jaroslava** Vzpomínky mě stále tíží. Lidice 2016. Vydal Ivan Ulrych. Nymburk, Nakladatelství VEGA-L 2016, 104 s.

- Slabotínský Radek** K některým případům trestněprávní povahy v táborech pro Němce na Karlovarsku po skončení 2. světové války. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek 14/2016. Editor Ladislava Kremličková. Vydal Archiv bezpečnostních složek, Praha 2016, s. 409–418.
- Slabý Zdeněk Karel** Květovaný kůň: Ztracené písně. In: Literárně-kulturní časopis H_aluze č. 38/2016. Vydavatel H_aluze a Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 2016, s. 57.
- Soukupová Blanka** Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti. Bratislava, Marnečin PT 2016, 568 s.
- Soukupová Jana** Podepsán Josef Mengele. Erika Bezdíčková. In: Magazín Mladé fronty Dnes 16/2016, 21. duben 2016, s. 24–27.
- Spurný Jaroslav** Už nikdy nebýt bez ceny. Tomáš Kosta věděl, kam jde, a věděl, že tam jde pomoci. In: Respekt 24/2016. Praha, Economia 2016, s. 31–32.
- Stehlík Eduard** Lidická vzpomínání. Vyd. Památník Lidice, Jitka Kejřová. Praha, V RÁ-JI 2016, 152 s.
- Stelzig Hans** Tetschendorfer Jugendliche 1945 in Theresienstadt interniert. In: Buchkalender Oberland Niederland. Nürnberg, Helmut Preußler Verlag 2016, 37 Jahrgang., s. 131–132.
- Steinová Iva** Numismatik a sběratel. Osudy Viktora Katze a jeho potomků. In: Rch 8/2016, s. 8–9.
- Storch Daniel** Největší kvalitou člověka je slušnost. Společně s Arnoštem Lustigem odešel v roce 2011 jeden z největších a ve světě nejuznávanějších českých spisovatelů. In: Příloha Mladé fronty Dnes, TV magazín 49/2016. Vydává Vltava Labe Media, Praha 2016, s. 12–13.
- Straka Pavel** Mezinárodní seminář pro pedagogy v Terezíně / International seminar for teachers held in Terezín. In: Z/N 1/2016.
Semináře pro pedagogy „Jak vyučovat o holocaustu“ / Seminars for teachers “How to teach about the Holocaust”. In: Z/N 2/2016.
Vyučování bylo přísně zakázáno! / Teaching was strictly forbidden! In: Z/N 3/2016.
Zpřístupnění zrekonstruovaných prostor kolumbária bývalého terezínského ghetta / Opening the Reconstructed Premises of the Columbarium of the Former Terezín Ghetto. In: Z/N 4/2016.
Ztracené písně na půdě Magdeburských kasáren / Lost songs in the Magdeburg barracks. In: Z/N 3/2016.
- Svátek František** Miloš Hájek (12. května 1921 – 25. února 2016). In: Český časopis historický 2/2016. Praha, Historický ústav AV ČR 2016, s. 555–559.
- Sýkorová Jana** Mostečtí Židé a nacistická persekuce v letech 1938–1945. In: Židé v Čechách 5. Sborník příspěvků ze semináře konaného v říjnu 2014 v Teplících. Praha, Židovské muzeum 2015, s. 48–60.
- Šmejkal František** Hoffmeisterova ironická kronika doby. Ed. Severočeská galerie výtvarného umění v Litoměřicích, Památník Terezín a Adam Hoffmeister 2016, 272 s.
Hoffmeister’s Ironic Chronicle. Ed. North Bohemian gallery of Fine Arts in Litoměřice, Terezín Memorial and Adam Hoffmeister 2016, 272 s.
- Šmejkal Pavel – Padevět Jiří** Anthropoid. Praha, Academia 2016, 200 s.
Protektorátem po stopách parašutistů. Vojáci – odbojáři – památníky. Průvodce. Praha, Academia 2016, 1127 s.
- Špringl Jan** Setkání účastníků projektu „školákem ve válečných letech“ / Meeting of the participants in the project “Being at school in the war years”. In: Z/N 3/2016.
- Štoviček Ivan** Ministerstvo vnitra, Londýn – Zpráva o zpracovaném fondu / Zusammenfassung: Das Ministerium des Innern, London – ein Bericht über den bearbeiteten Bestand. In: Paginae historiae 14. Praha, Národní archiv 2006, s. 189–197.
- Štusák Karel** Brno – Terezín – Osvětim – Loštice. (Beseda s Jiřím Fišerem). In: NO 5/2016, s. 7.

- „...Elektríně vděčím za život!“ – říká zanedlouho devětaosmdesátiletý Petr Beck. In: NO 4/2016, s. 8.
- Šumava v proměnách času.** Revue Jungbauerova šumavského vlastivědného spolku č. 1. Editor Martin Bürger. Horní Planá, Jungbauerův šumavský vlastivědný spolek 2014, 207 s.
- Švarcová Jana** Seminář pro české pedagogy v izraelském Památníku Yad Vashem / Seminar for Czech Teachers in the Israeli Yad Vashem. In: Z/N 4/2016. S historikem Památníku Terezín Tomášem Fedorovičem / An interview with Terezín Memorial's historian Tomáš Fedorovič. In: Z/N 3/2016.
- Táta mi nic nevyprávěl.** Rozhovor s filatelistou a velkoobchodníkem Georgem Katzem vedla Alice Marxová. In: Rch 8/2016, s. 6–7.
- Terezín – projekt oživení historických památek.** Kronika projektu. Ed. Město Terezín, Ústecký kraj, Klub Vojenské Historie – Pevnost Terezín, Steinmetz Terezín 1780, Vysoká škola aplikované psychologie. Terezín, Terezín – město změny 2015, 95 s.
- Theresienstadt erlebt von Camilla Hirsch.** Redaktion Anita Tarsi. Z hebrejského originálu: Theresienstadt. Das Tagebuch von Camilla Hirsch přeložila Iris Elkabets-Rosen. Haifa, Beit Theresienstadt 2015, 127 s.
- Thimm Barbara – Köbller Gottfried – Ulrich Susanne (Hrsg.)** Verunsichernde Orte. Selbstverständnis und Weiterbildung in der Gedenkstättenpädagogik. Schriftenreihe des Fritz Bauer Instituts, Frankfurt am Main, Studien- und dokumentationszentrum zur Geschichte und Wirkung des Holocaust, Band 26. Frankfurt am Main, Brandes & Apffel Verlag 2010, 208 s.
- Thomson Ruth** Terezín. Voices from the Holocaust. Massachusetts, Candlewick Press 2013, 64 s.
- Tomášová Tereza** Dívka z bloku 31. Prošla Mengeleho selekcí. Dita Krausová nazvala svůj život „životem zpožděným“. Příběhy 20. století. In: Litoměřický deník 1. února 2016, s. 13.
- Tomek Prokop** Ladislav Nižňanský. Válečné zločiny a studená válka. In: Paměť a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 68–78.
- To the Man Who Restored My Belief in Humanity** Gallery Talk with Artist and Auschwitz Survivor Yehuda Bacon. In: Yad Vashem Jerusalem, Volume 81, October 2016. Jerusalem, Yad Vashem 2016, s. 6–7.
- Trčková Jiřina** Obzory ztracených osudů. Historie židovských obyvatel Bechyně. K vyd. přípr. Pavel Šmidrkal. Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2016, 80 s.
- Trnková Věra** Malý zázrak z Podkrkonoší. Co se našlo pod prkny jednoho domu v Pectce. In: Rch 5/2016, s. 12–13.
- Vajskebr Jan** Bernhard Voss. Generálova cesta na popraviště. In: Paměť a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 17–26. Joseph Poprzeczny: Hitlerův kat na východě. Odilo Globocnik, Academia, Praha 2009, 480 s., ISBN 978-80-200-1768-0. Recenze. In: TL 44/2016, s. 128–132.
- Valter Karel** Ostatné vzpomínky. Vzpomínky a kresby z věznění v Táboře, Malé pevnosti Terezín a Buchenwaldu 1943–1945. Vydáno k 70. výročí osvobození Buchenwaldu 11. dubna 1945 a konce II. světové války 8. května 1945. Vydala rodina Karla Valtera. Havlíčkův Brod 2015, 201 s.
- Vernichtungsort Malyj Trostenez.** Geschichte und Erinnerung / Lager smerti Trostěnez. Istorija i pamjat'. Hrsg. Auswärtiges Amt, Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden, Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft, Internationale Bildungs- und Begegnungsstätte „Johannes Rau“ Minsk [2016], 246 s. Editorka Monika Vrzgulová. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 2012, 191 s.
- Videli sme holokaust**
- Vitvar Jan H.** Dnes je to nacista. Protektorátní kinematografie není jen příběhem jedné zamilované Lídy B. In: Respekt 4/2016, s. 38–41.
- Vorlíček Janni** Zažil dvě internace, lágr i zkázu svých obrazů. [Rudolf Popper]. In: Litoměřický deník 17. srpna 2016, s. 5.

- Vranský Pavel** „...největší vinou je mlčet a lhostejnost...“. Dne 2. července 2016 se svět dozvěděl, že odešel Elie Wiesel, muž, který poprvé použil výraz holocaust. In: NO 17/2016, s. 2.
- V rodném městě vítaly Bradyho stovky lidí.** In: Hospodářské noviny 31. října 2016, s. 3.
- Vrzalová Jana** Jako chlapce by mě zastřelili... , konstatuje suše Jaroslava Skleničková, nejmladší lidická žena. In: NO 3/2016, s. 6.
- Vymětalík Jiří** Táborový areál v Hodoníně u Kunštátu a jeho souvislost s budováním dálkové silnice Plzeň – Moravská Ostrava. In: Sborník Archivu bezpečnostních složek 14/2016. Editor Ladislava Kremlíčková. Vydal Archiv bezpečnostních složek, Praha 2016, s. 69–108.
- Vzpomínky paní JoHany.** Vzpomínky paní Hany (Johany) Hlavenkové roz. Pískové z Mikulova *13. 5. 1925, +25. 7. 1987. Vydal Svatopluk Vrbka. Mikulov, Muzejní spolek 2016, 47 s.
- Vždy som bola optimista.** Rozhovor s Gertou Vrbovou o minulosti i současnosti vedl Jaro Franek. In: Rch 10/2016, s. 10–11.
- Weilová Nina** Auschwitz – Häftling 71978. Mit meiner Vergangenheit lebe ich. Memoiren von Holocaust – Überlebenden, Heft 1. Editor Ivan Lefkovits, Kontaktstelle für Überlebende des Holocaust. Berlin, Jüdischer Verlag, Suhrkamp Verlag 2016, 80 s.
- Weiss Otto – Weissová Helga** I viděl Bůh, že je to špatně. Terezińska novela. Brno, Jota 2016, 112 s.
- Wolff Georg** Kalendarium der Geschichte des KZ Sachsenhausen – Strafverfolgung. Oranienburg, Nationalen Mahn- und Gedenkstätte Sachsenhausen 1987, 72 s.
- Whitlock Flint** Buchenwald – peklo na kopečku. Každodenní život mezi mučením, hladověním a pseudolékařskými pokusy. Z angl. orig. přel. Martin Vondrášek. Praha, Grada Publishing pod zn. COSMOPOLIS 2016, 448 s.
- Za ostnatým drátem.** Pietní místa obětem nacistických koncentračních táborů na území dnešní České republiky. Vyd. Severočeské muzeum v Liberci 2014, 95 s.
- Zapomenuté vyhlazování?** Příslušníci polské a české inteligence v koncentračním táboře Sachsenhausen na počátku 2. světové války. Vyd. Günter Morsch a Agnes Ohm. Edice Nadace Braniborských Památníků, sv. 39. Berlin, Metropol Verlag 2013, 244 s.
- Zeman Pavel** Slib mlčenlivosti o zabíjení. Čeští Němci ve službách Obecně prospěšné nadace pro ústavní péči. Zpráva o výzkumu. In: Paměť a dějiny 02/2016. Revue pro studium totalitních režimů. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů České republiky 2016, s. 43–53.
- Zemřel Miloš Hájek** Odešel jeden ze Spravedlivých mezi národy. In: Rch 4/2016, s. 17.
- Zemřel Tomáš Kosta.** In: Litoměřický deník 8. června 2016, s. 7.
- Zouzal Tomáš** Založení vojenského výcvikového prostoru SS Benešov (1939–1942). (The Establishment of the SS Military Training Area Benešov, 1939–1942). In: Český časopis historický 2/2016. Praha, Historický ústav AV ČR 2016, s. 415–445.
- Zumr Jan** Franz Stuschka. Eichmannův muž z Wulkowa. In: Tl 44/2016, s. 32–45. Vše, co je opravdu dobré a čisté krve, přivést do Schutzstaffel. Výstavba Allgemeine-SS v Protektorátu Čechy a Morava. In: Securitas imperii 28 (01/2016). Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2016, s. 38–59.
- Zweig Max** Vzpomínky. Edice Poetica Moraviae, sv. 2. Z něm. orig. Lebenserinnerungen přeložil Tomáš Fürst. Vyd. Univerzita Palackého v Olomouci, Nakladatelství MONSE 2004, 364 s.
- Žid v Čechách 5.** Sborník příspěvků ze semináře konaného 1. a 2. října 2014 v Teplicích. Praha, Židovské muzeum 2015, 188 s.
- Židovská ročenka 5777/2016/2017** Praha, Federace židovských obcí v České republice 2016, 200 s.
- Život bez překvapení neexistuje.** S vrchním zemským rabínem Karolem Efraimem Sidonem hovořila Kateřina Mázdrová. In: Respekt 4/2016, s. 46–50.

Zpracovala Marie Poljaková, Památník Tereziín

TEREZÍNSKÉ LISTY 45/2017
SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení PhDr. Vojtěch Blodig, CSc.; Mgr. Jana Havlínová;
Miroslava Langhamerová; PhDr. Marek Poloncarz; Mgr. Tomáš Raichl; Mgr. Jan Roubínek, BA;
Mgr. Jan Špringl; Mgr. Jan Vajskebr.

Grafická úprava: Petr Oswald s použitím obálky Milana Janáčka
Překlad resumé: Jan Valeška (do angličtiny),
Peter Zieschang (do němčiny)
Výkonný redaktor: Miroslava Langhamerová
Pro Památník Terežín vydal v roce 2017 Helena Oswaldová – Nakladatelství OSWALD, Praha

Náklad 600 kusů

ISBN 978-80-87242-30-8

© Památník Terežín, 2017

zení obsahuje partitury osmi pochodů zkomponovaných v koncentračním táboře Buchenwald hudebním skladatelem a učitelem z Plzeňska Ondřejem Volrábem (1879–1970). Na obalu výtisku získaného do sbírky Památník Terezín je věnování autora kapelníkovi buchenwaldské táborové hudby Ing. Vlastimilu Loudovi (1900–1971). Bezprostřední reakcí na válečné zážitky je i soubor původních litografií Oty Matouška (1890–1977) z roku 1946 s názvem Kresby z koncentráku. Jako předlohu použil autor vlastní kresby vzniklé v koncentračním táboře Flossenbürg, další vytvořil poté, co přežil pochod smrti.

Z poválečné tvorby je třeba zmínit především temně laděné symbolické dílo Past z konce padesátých let minulého století od prof. Aleše Veselého (1935–2015). Zajímavým obohacením sbírky je i optimistická kolorovaná kresba Příjezd zdravotníků do Malé pevnosti. Autor Josef Wagenknecht-Vozovský (1897–1970) ji věnoval bývalému spoluvězni z terezínské policejní věznice, významnému českému lékaři MUDr. Jiřímu Syllabovi (1902–1997), který v Terezíně po osvobození pomáhal uskutečnit první kroky k likvidaci epidemie skvrnitého tyfu.

Tomáš Raichl, Památník Terezín

ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
TEREZIN MEMORIAL
ПАМ'ЯТНИК ТЕРЕЗИН
GEDENKSTÄTTE THERESIENSTADT

ISBN 978-80-87242-30-8

9 788087 242308